

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM
DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ULUSLARARASI ETİK PERSPEKTİFİNDEN
KÜRESEL İKLİM REJİMİ: BİR AKTÖR
OLARAK ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

Ceyda BOSTANCI

2501180786

TEZ DANIŞMANI

DR. Gizem BİLGİN AYTAÇ

İSTANBUL – 2022

ÖZ
ULUSLARARASI ETİK PERSPEKTİFİNDEN KÜRESEL İKLİM REJİMİ:
BİR AKTÖR OLARAK ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER
CEYDA BOSTANCI

Etik, yaşamın pratiklerinden bağımsız değildir. Her seçimimiz etik duruşumuzu göstermektedir. Hayattaki amacımız nedir sorusu etik bir sorudur. Uluslararası ilişkiler etiği de birlikte nasıl yaşamalıyız ve sorumluluklarımızın kim için ve kime/neye göre şekillendiğinin cevabını aramaktadır. İnsan hak ihlalleri, çevresel krizler, işsizlik, soykırım gibi birçok meselede şu sorular sorulmaktadır: Kim sorumlu ve bu sorumluluklar nasıl dağılmalıdır ve sorumluluklar hangi normlar üzerinden şekillenmelidir? Bu bağlamda bu sorular eşliğinde çalışmanın ilk kısmında uluslararası etiğin temel tartışması olan evrenselcilik- tikelcilikten hareketle liberal teori, İngiliz Okulu, Eleştirel teori ve yeşil teori perspektifinden değerlendirilmiştir. Liberal teorinin uluslararası siyasette iş birliğinin nasıl mümkün olacağı tartışması ve insan hakları meselesine dair yaklaşımlarına yer verilirken, İngiliz Okulu'nun uluslararası toplum/dünya toplumu kavramsallaştırması, Eleştirel teorinin evrensel etik yaklaşımı ve zarar prensibi kavramsallaştırması ve yeşil siyasal düşüncenin büyüme eleştirisi ve gezegensel etik perspektifine değinilmektedir.

Çalışmanın ikinci kısmında küresel iklim rejiminin dönüşümü ele alınmaktadır. Paris Anlaşması sonrası süreçte devlet dışı aktörlerin etkinliği artmış ve ulus ötesi yönetim tartışmaları başlamıştır. Bu süreçte çok uluslu şirketlerin etkinliği ve topluma ve devlete yönelik yaklaşımları da dönüşmüştür. Üçüncü bölümde sera gazı emisyon oranlarının önemli bir bölümüne sahip şirketlerin uluslararası toplum tarafından yüklenen normlarına değinilmiştir. Şirketler bu normları lobicilik yöntemiyle hafifletmeye çalışmaktadır ve çeşitli imaj yöntemleriyle bu süreci şekillendirmektedir. Bu bağlamda bir örnek çalışma olan Volkswagen emisyon krizi üzerinden bir değerlendirme gerçekleştirilmektedir. Bu krizde şirketlerin sorumluluklarını yerine

getirmesinde yasallık ve güçlü kurumların ve uluslararası toplumun ön plana çıktığı keşfedilmiştir. Bu tezin amacı çok uluslu şirketlerin iklim değişikliği meselesinde sorumluluk normunun dönüşümünde etkili bir aktör olduğuna işaret etmektedir.

Anahtar Kelimeler: etik, küresel iklim değişikliği, küresel iklim rejimi, çok uluslu şirketler, kurumsal sosyal sorumluluk

ABSTRACT
FROM THE PERSPECTIVE OF INTERNATIONAL ETHICS GLOBAL
CLIMATE REGIME: TRANSNATIONAL CORPORATIONS AS AN ACTOR
CEYDA BOSTANCI

Ethics is not independent of the routine and actions of life. Every choice reflects an ethical view. It is an ethical question of what my purpose in life is. International ethics answers how to live together for who our responsibilities are and to whom/ for what shapes. Here are questions such as violations of human rights, environmental crises, unemployment, and genocide. Who is responsible for it? How should the responsibilities be distributed? Which norms do the responsibilities shape? In this regard, with the questions first, the study is told about Liberal theory, English School, Critical theory, and Green theory based on universalism- particularism which is the important argument of International Ethics. While Liberal theory transforms regimes to governance and human rights, the division between international society and World society by English School, universal ethics and harm principle by Critical theory, and criticism of growth and planetary ethics by Green theory are evaluated.

Second, the transformation of the global climate regime is analyzed. In post-Paris, nonstate actors have increased their efficiency and transnational governance has been argued. During this period efficiency of transnational corporations and attitudes towards state and society have drawn attention. Third, the responsibilities of corporations that have high rates of greenhouse gases ordered by international society are discussed. The corporations have been trying to lobby states and to apply with different public opinion. In context, Volkswagen's emission crisis is analyzed. In this crisis, it was discovered that legitimacy and strong institutions and society are important. This thesis aims to point out that multinational corporations as a non-state actor are an influential actor in the transformation of the norm of responsibility in the issue of climate change.

Keywords: ethics, global climate change, global climate regime, transnational corporations, corporate social responsibility

ÖNSÖZ

Bu tezin konusu olan çok uluslu şirketlerin bir aktör olarak küresel iklim rejimindeki sorumluluğu meselesinin önemli olduğunu farkına varmamı sağlayan ve uluslararası etik alanında bu çalışmayı ele almamı teşvik eden danışmanım Gizem Bilgin Aytaç’a teşekkür ederim.

Uluslararası etik alanındaki çalışmaların dağınıklığı tez sürecimi zorlaştırmaktaydı. Uluslararası etik alanındaki kaynaklarını paylaşarak tez sürecimi kolaylaştıran ve bu alanda bana yol gösteren Çağrı Emin Demirbaş’a teşekkürü bir borç bilirim. Kurumsal sosyal sorumluluk kavramıyla ilişki kurabileceğim konusunda yönlendiren Selcan Serdaroğlu’na teşekkür ederim. Hem çalışma disiplini gözden geçirmeme hem de tezimin gelişmesine katkı sağlayan jüri üyelerim Çiğdem Nas’a ve Süleyman Güder’e minnettarım.

Bu tezin önemini her daim hatırlatan ve çevreye duydukları etik kaygılarıyla etkilendiğim Melike Tozlu’ya ve Reyhan Öylek’e teşekkür ederim. Tez sürecinde ve akademik alanda ilerlemem için teşvik eden babam Seçkin Bostancı, annem Müzeyyen Bostancı, kardeşlerim Onur Bostancı ve Gencay Bostancı’ya minnettarım.

CEYDA BOSTANCI

İSTANBUL, 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	viii
KISALTMALAR LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI ETİK PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARARASI TOPLUM VE DÜZEN

1.Liberal Etik: Uluslararası Rejimlerden Yönetişim	8
1.1. Neoliberal Kurumsalcılık.....	8
1.2.İnsan Hakları	9
2.İngiliz Okulu: Uluslararası Toplum	10
2.1. İngiliz Okulu ve Üç Gelenek Anlayışı.....	11
2.2. Üç Gelenek Tartışmasının Evrimi: Çoğulcular ve Dayanımcılar	12
3.Eleştirel Teori: Küresel Toplum ve Küresel Etik	16
3.1. Eleştirel Teorinin Bilgi ve Düzen Yaklaşımı	17
3.2. Küresel Etik ve Uluslararası Toplum	18
4. Yeşil Teori: Gezegenel Etik.....	23
4.1. Yeşil Küresel Siyaset Düşüncesi	25
4.2. Yeşil Ekonomi.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL İKLİM YÖNETİŞİMİ VE KÜRESEL İKLİM REJİMİNİN TARİHİ

1. Küresel İklim Rejiminin Yapısı.....	31
2. Küresel İklim Rejiminin Tarihsel Süreci	33
2.1. UNFCCC'nin Kurulması ve Kyoto Protokolü'nün Yasallaşması.....	33
2.2. Kopenhag Konferansından Paris İklim Anlaşması'na.....	41
2.3. Paris İklim Anlaşması ve Paris Anlaşması Sonrası Dönem.....	44
2.4. Küresel İklim Yönetişi.....	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL İKLİM YÖNETİŞİMİNİN BİR AKTÖRÜ OLARAK ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

1. Küresel İklim Yönetişiminde Çok Uluslu Şirketlerin Katılımı ve Etkinliği	56
1.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk	58
2. Volkswagen Emisyon Krizi.....	60
2.1. Volkswagen Emisyon Krizi Dava Süreci	60
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA.....	67

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 2.1 UNFCCC'nin Kurumsal Yapısı (1992-...)	
.....	34

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

ADP: Durban Gelişmiş Eylem Platformu (Ad Hoc Working Group on the Durban Platform for Enhanced Action)

BASIC: Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika ülkelerinin oluşturduğu blok

BM : Birleşmiş Milletler

BSCD : Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi

CBDR-RC: Ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler

CCBA: İklim ve Biyoçeşitlilik İttifakı (The Climate Community and Biodiversity Alliance)

CCP: Şehirler için İklim Koruma Programı (Cities for Climate Protection program)

CMP: Kyoto Protokolü Üyelerine Hizmet Eden Taraflar Konferansı (Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Kyoto Protocol)

CMA: Paris Anlaşması Üyelerine Hizmet Eden Taraflar Konferansı (Conference of the Parties serving as the meeting of the Parties to the Paris Agreement)

COP: Taraflar Konferansı (Conference of Parties)

EPA: ABD Çevre Koruma Kurumu (USA Environmental Protection Agency)

GEF: Küresel Çevre Fonu (Global Environment Facility)

GCC: Küresel İklim Koalisyonu (the Global Climate Coalition)

GIC: Küresel Endüstri Koalisyonu (the Global Industry Coalition)

ICLEI: Sürdürülebilirlik için Yerel Yönetimler (Local Governments for Sustainability)

INDC: Niyet edilen belirlenmiş ulusal katkı (Intended Nationally Determined Contributions)

ISO: Uluslararası Standartlar Teşkilatı (International Organization for Standardization)

ICC: Uluslararası Ticaret Odası (International Chamber of Commerce)

IPCC: Hükûmetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change)

LPAA: Lima- Paris Eylem Gündemi

NAZCA: İklim Hareketi için Devletdışı Aktörler Platformu (Non-State Actor Zone for Climate Action)

NRG4SD: Sürdürülebilir Kalkınma için Bölgesel Hükümetler Ağı (Network of Regional Governments for Sustainable Development)

SBI: Uygulama Yardımcı Organı (Subsidiary Body for Implementation)

SBSTA: Bilimsel ve Teknolojik Tavsiye için Yardımcı Kuruluş (Subsidiary Body for Scientific and Technological Advice)

UNFCCC: Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change)

WBCSD: Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi (the World Business Council for Sustainable Development)

WICE: Çevre için Dünya Endüstri Konseyi
(the World Industry Council for the Environment)

WIM : Kayıp ve Zarar için Uluslararası Warsaw Mekanizması
(Warsaw International Mechanism for Loss and Damage)

GİRİŞ

1970'lerden itibaren bağımlılık ilişkilerinin artması ve ekonomik sistemin dönüşümü uluslararası düzende yeni etik ikilemlere yol açmıştır. Yaşanan ekonomik dönüşümde ve bu bağımlılıkların artmasıyla uluslararası sistemin yapısı sorgulanmaya başlanmıştır. Uluslararası sistemin yapısını ciddi derecede dönüşmesini sağlayan Soğuk Savaş'ın bitmesiyle uluslararası politikada insan hakları ve çevre başta olmak üzere birçok toplumsal mesele tartışılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte bu dönemde Üçüncü Dünya'da yaşanan eşitsizlikler ve yoksulluk tartışmanın odağı haline gelmiştir. Yaşanan gelişmelerle 1990'larda uluslararası etik alanına yönelik tartışmalar başlatılmıştır. Uluslararası etik alanına yönelik merkezi bir tartışma başlatan Brown (1992:12) kozmopolitanizm- komüteryanizm ayrımını uluslararası etiğin ana meselelerinden biri hâline getirmiştir. Bu tartışmadaki temel nokta sorumluluklarımızın kime karşı olduğu ve sorumluluklarımızın sınırlarının nereye kadar olduğudur. Komüniteryanlar açısından sorumluluklar cemaat ile sınırlı kalırken, kozmopolitanlar ise cemaatin ötesinde **insanlık** temelli bir gelenek inşa etmeyi amaçlamaktadır.

Kozmopolitanizm- komüniteryanizm tartışması evrenselcilik- tikelcilik ayrımından hareketle argümanlarını şekillendirmektedir. Bu tartışmada uluslararası yapıyı analiz eden Behr (2010:2) uluslararası düzenin evrenselci anlayıştan tikelci bir anlayışa evrildiğini söylemektedir. Behr'in uluslararası etiğe bakışı Brown'un görüşünü desteklemekte ve uluslararası etiğe ontolojik temelde bir bakışla bakmamızı sağlamaktadır.

Uluslararası yapıya dair farklı bir yaklaşım geliştiren neoliberal kurumsalcılık etiği uluslararası sistemi anarşik olarak kabul etmektedir. Ancak neoliberal kurumsalcılık etiğine göre uluslararası sistemin anarşik yapısına rağmen, devlet dışı aktör olan uluslararası kurumlarla iş birliğine varılabilir. Böylece neorealist perspektife karşı bir duruş çizmiş olsa da neo-neo tartışmasını uzlaştırmayı hatta neorealist perspektife karşıt değildir. Bu tartışmaların da ötesinde neoliberal kurumsalcı etik dünya ekonomik düzenine bir yaklaşım sunabilmiştir. Bu etik

yaklaşımı göre uluslararası sistemin rejimlerden yönetişime geçen bir yapısı vardır. Yönetişim, birçok rejimin bir arada olduğu normlar bütünü ve devlet ve devlet dışı aktörlerin uluslararası sistemde etkin olduğu bir biçimdir. Yönetişim kavramı insan hakları ve çevre olmak üzere birçok alanda gelişim sağlamıştır. 1980’li yıllarda liberal düşünürler uluslararası sistemin dönüşümünü etkileyen bir başka mesele olan insan hakları üzerine tartışma yürütmüştür. İnsan hakları meselesinin ortaya konmasında Soğuk Savaşı sonrası birçok otoriter rejimin yaşattığı şiddet ve ulus devlet olmaya çalışan toplumların arasındaki çatışma ve çok uluslu şirketlerin yarattığı çevresel zararlara karşı uluslararası sözleşmeler yapılmıştır.

İnsan hakları ve çevre üzerine olan bu tartışmalar insanın ulus devletin ötesinde sorumlulukları olup olmadığı tartışmasına evrilmiştir. Bu tartışmalara binaen İngiliz Okulu’nun ikinci dönemi olan çoğulcular- dayanışmacılar arasında bir toplum devletin şiddetine maruz kalıyorsa o devlete müdahale edilip edilmeyeceği ve bu bağlamda bir başka devletin iç işlerine müdahale etmenin sınırları tartışılmaya başlanmıştır.

Booth 1980’lerde eleştirel kuramın tartışma kapsamının genişlediğini söylemektedir: Güvenlik kavramının birey ve toplumu dâhil etmesi, evrensel etğin benimsenmesi, demokrasinin önem kazanması ve kozmopolitan demokrasi yaklaşımının ortaya çıkması, uluslararası politikanın küreselleşme tartışmalarına evrilmesi, insani müdahale hakkında ortaya çıkan tartışmalar, ekonominin tamamen rasyonel eylem üzerinden değerlendirilmemesi ve son olarak eleştirel kuramın en az gelişmiş bölümü olarak ifade ettiği çevresel meseleler eleştirel kuramı dönüştürmüştür (Aktaran: Aytaç, 2014: 95–96).

İngiliz Okulu’ndan etkilenen ve aynı zamanda eleştirel bir teorisyen olan Linklater vatandaşlık- insanlık arasındaki ikilemden bahsetmiş ve insanın bir vatandaş olarak yükümlülüğü ile insanlık sorumluluğunu tartışmaya açmıştır. Evrensel etik bir anlayış sunan düşünür **zarar ilkesi** üzerinden uluslararası düzenin inşa edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Böylece uluslararası sistemin **güç** merkezli anlayışı yerine **zarar ilkesi** uluslararası sistemin aktörlerini belirleyici kılacaktır. Linklater **zarar ilkesi** kavramsallaştırmasıyla devlet, insan ve devlet dışı aktörlerin ilişkisini

sorgulamaktadır ve bu yeni küresel düzende devlet ve insan arasındaki siyasal bağı yeniden tartışmamızı sağlamaktadır.

İnsan- doğa ikilemi uluslararası etiğin bir başka sorunu haline gelmiştir. Zarar ilkesini gözetken eleştiren ve eleştirel teorinin birikiminden faydalanan yeşil teorisyenler büyümenin ve endüstrileşmenin eleştirisini yapmışlardır ve yeni küresel siyasal yaklaşımlar oluşturmak için çabalamışlardır. Literatürde sınırlı ve parçalı bir kısma sahip olan yeşil siyasal düşünce **gezegensel etik** perspektifini inşa etmiştir.

1990’larda çevreye ve insanlığa verilen zararlar tartışılmıştır. Çevre konusunda önemli adımlar atılmıştır. Çevre krizi olarak adlandırılabilen iklim değişikliği 1980’lerde devletlerin ilgi alanına girmiştir. 1990’larda devlet merkezli bir iş birliğiyle oluşan küresel iklim rejimi Paris İklim Anlaşması’nın ardından birçok devlet dışı aktörün diyalog kurduğu bir yönetim modeline dönüşmüştür.

1992’de UNFCCC’nin kurulması ve 1997’de Kyoto Protokolü’nün imzalanması sürecin umut verici olacağını gösterse de Kyoto Protokolü 2005 yılına kadar yürürlüğe girememiştir. Kyoto Protokolü ekonomik bağlamda destekleyici mekanizmalara sahip olması hem de katı kurallarıyla eleştirilmiştir. Devletlerin kısıtlı sorumluluk üstlenmemesi ve insan merkezli yaklaşımları sürecin ilerlemesini zorlaştırmıştır. Kopenhag ile bu süreç sıkıntıya uğrasa da Paris İklim Anlaşması devletlerin yeniden bir araya gelmesini ve devlet dışı aktörlerin etkinliğini ve katılımını tartışmaya açmıştır. Paris İklim Anlaşması yönetim tipi olarak görülmüş ve küresel bir anlaşmaya dönüşebilmiştir. Bu anlaşmada 2 derece normu ve mümkünse 1,5 derece normuna erişilmesi hedeflenmiştir. Çok uluslu şirketler bu norma katılacağını ifade etse de pratikte hedeflerini gerçekleştiremediği görülmüştür. Çok uluslu şirketler 2000’li yıllardan beri küresel iklim yönetiminde toplantılara aktif bir gözlemci olarak katılmakta ve bazı sivil toplum kuruluşları ile iş birliği yapmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk ve sürdürülebilir kalkınma kavramı çevreye yaklaşımındaki normları hâline gelmiştir. Bu iki kavramın zarar prensibi üzerinden değerlendirildiğinde iki ayrı tarafta olduğu görülmektedir.

Çok uluslu şirketler ekonomik alanda önemli bir gayrisafi milli hasılaya sahip olması vurgulanmaktadır. Ancak şirketlerin 1980’lerden itibaren özellikle Üçüncü

Dünya ülkelerinde insani ve çevre zararlarına neden olmuştur. Bunun bir örneği olan Bhopal felaketi ulusal sınırların ötesinde bir yaklaşımın geliştirilmesi tartışmalarını başlatmıştır. 1972’de BM Çevre Konferansı gerçekleştirilmiştir. 1987 yılında Ortak geleceğimiz başlıklı Brutland Raporu yayımlanmıştır. Bu raporda sürdürülebilir kalkınmanın tanımı yapılmıştır. Bu kavram UNFCCC’nin, Kyoto Protokolü’nün ve Paris İklim Anlaşması’nın hedeflerinden biridir. Ancak kalkınma olumlu bir şeylerin gelişmesini ifade etse de büyüme desteklenmektedir. Bu tartışmaları yapan ve büyüme ve endüstrileşme eleştirileri yapan yeşil teorisyenler bu kavramın idealde mümkün olmadığını söylemektedir.

Normatif teorinin gelişmesi bu dönemlere rastlamaktadır. Bu süreçte neoliberal politikaların yükselişi, insan hakkı ihlalleri, üretim-tüketim ilişkilerinin değişmesi ve teknolojik gelişmeler uluslararası ilişkilerin temel aktörü kabul edilen devletlerin egemenlik anlayışı tartışılmıştır. İnsanın sorumluluğunun nereye kadar olduğu ve kendi ulusal sınırlarının dışında yer alan toplumlar zarara uğradığında ne yapılması gerektiği tartışılmıştır. Bu soruların bilimsel olarak cevapları bulunamaz. Bu sebeple uluslararası ilişkilerin de nasıl olmalı sorusuna ihtiyacı olduğu göz ardı edilmemelidir.

Bu çalışmada aktör, norm koyucu olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda bir aktör olarak çok uluslu şirketlerin küresel iklim yönetiminde ortaya koyduğu normlar tartışılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, kurumsal sosyal sorumluluk ve kurumsal hesap verilebilirlik bu normlardandır. Bu normlar BM eşliğinde benimsenmiş olsa da süreç içerisinde şirketlerin bu normlara dair baskıları görülmektedir. Küresel iklim yönetiminde bir aktör olarak yer alan çok uluslu şirketlerin iklim değişikliği meselesinde sorumluluğunun sınırları ve inşa ettiği kurucu normlar uluslararası etik perspektifinden değerlendirilmektedir. Bu tezde küresel iklim yönetiminde çok uluslu şirketleri aktör yapan **kurumsal sosyal sorumluluk** normu incelenmektedir. Uluslararası etik perspektifinden incelendiğinde çok uluslu şirketlere zarar-sorumluluk kavramı üzerinden ilişki kurulmuştur.

Küresel iklim değişikliği uluslararası alanın da ihtiyaçlarını değiştiren bir meseledir. Çevresel krizler uluslararası alanın bir parçası olduğu ve normatif bağlamda tartışılmaya ihtiyacı olan meselelerdendir. Bu çalışmanın önemi çevrenin uluslararası

etik alanında daha fazla çalışılmaya ihtiyaç duyulduğunu göstermek ve bu çalışmayla literatüre katkı sağlamaktır.

Tez üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde uluslararası etik yaklaşımlar değerlendirilmektedir. Uluslararası etik perspektifleri çok geniş bir alanı kapsamaktadır. Bu bağlamda bu tezde bir sınırlandırılma ihtiyacı doğmuştur. Liberal, İngiliz Okulu, Eleştirel teori ve yeşil teorinin uluslararası sisteme ve uluslararası topluma yönelik uluslararası etik yaklaşımları değerlendirilmektedir. İkinci bölümde küresel iklim rejiminin küresel iklim yönetişimine evrilen tarihsel süreci ve küresel iklim rejiminin yapısı UNFCCC raporları, Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması'ndan hareketle anlatılmaktadır. Üçüncü bölümde çok uluslu şirketlerin bağlı olduğu normlar ve katılımından bahsedilmektedir. Küresel iklim değişikliği ve çok uluslu şirketler küreselleşme ile ilişkilidir. Ancak bu tezde küreselleşme literatüründeki tartışmalara yer verilmemekte ve problem olarak çok uluslu şirketlerin büyüyen, genişleyen yapısını analiz etmekten ziyade uluslararası siyasal topluluğun bir parçası olan çok uluslu şirketlerin çevre yaklaşımı ve inşa edilen ve etmek istediği normlar üzerine bir tartışma yürütülmektedir. Bir diğer mesele ise sürdürülebilir kalkınmanın iklim değişikliğine faydalı/ zararlı bir yaklaşımlar tezin içerisinde bulunabilir.

Uluslararası ilişkiler alanında küresel iklim değişikliği ve yeşil teori alanında sınırlı çalışmaların bulunduğu tespit edilmiştir. Küresel iklim değişikliği hâla devlet merkezli teoriler üzerinden değerlendirilmesinden dolayı farklı bir perspektifle bu sorunun yaklaşılabileceği düşüncesiyle bu teze başlanılmıştır. Bununla birlikte yeşil teorisyenlerin Eleştirel teorinin birikiminden hareketle bir yaklaşım izlemesi hâla yeşil teoriyi uluslararası ilişkileri alanında bir teori olarak görülmesini kısıtlamaktadır. Bu birikim yadsınamaz ancak literatürde yeşil teorinin Eleştirel teoriden farklı bir yaklaşım sunduğunun görülmesine ve tartışılmasına ihtiyaç vardır. Küresel iklim yönetişiminde devlet dışı aktörlerin etkinliğinin artması Paris sonrası süreçte gözlemlenmiştir ancak devlet dışı aktörlerin sorumluluklarına dair henüz sınırlar belirlenememiştir. Devlet dışı aktörlerden biri olan çok uluslu şirketlerin gönüllü bir şekilde ilkelere bağlı oluşu ancak emisyonlarda önemli bir orana sahip olması yeniden sorumlulukların tanımlanması ve normların tartışılması gerektiğini göstermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ULUSLARARASI ETİK PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARARASI TOPLUM VE DÜZEN

Cochran (2004: 1) “Uluslararası ilişkilerdeki bütün teorilerin normatif” olduğunu iddia etmektedir. Buna göre inşa edilen normlar değişebilir, yeniden oluşturulabilir ya da yıkılabilir. Uluslararası ilişkiler alanında normatif teori olmalı ifadesiyle karşılanmaktadır. Genellikle olmalı, hayal ifadesi ile zihnimize bir yer edinmektedir. Açıkçası normatif teoriler dünyayı anlamak, değişimi görebilmek için vardır ve o metodolojik endişeyi gidermektedir. “Olmalı” dan kastettiğimiz düzende yer alan ve kurucu hâle gelmiş normların değişimine ve yeni normlara ihtiyacın olup olmadığıdır. Bu durumun oluşmasındaki önemli bir sebep de tarihsel ve sosyolojik bağlamda insanın, toplumun ve devletin değişebilmesiyle normlar da değişebilmektedir.

Etik dediğimizde ahlak, savaş, iyi, doğru, adalet normları üzerinden bir nitelik tartışması yürütülmektedir. Problemlerin etik yönünü tartıştığımızda bu normların sınırları tartışılmaktadır. Uluslararası ilişkiler alanını da etkileyen bu tartışmalar uluslararası etik alanının oluşmasına katkı sağlamıştır. Literatürde uluslararası etik kozmopolitan ve kozmopolitan dışı teoriler olarak ayrılmıştır.

Uluslararası etiğin temel tartışmalarından biri olan kozmopolitanizm ve komüniteryanizm tartışmasında Cochran (2004: xv) uluslararası etik alanının ayrıştığı üç temel noktadan söz etmektedir: kişi kavramı, devletlerin ahlaka yaklaşımı ve evrenselcilik/tikelcilik karşıtlığı.

Uluslararası etik alanında birçok tartışmanın ahlak- kültür arasındaki ayırmadan doğduğu görülmektedir. Evrenselcilik /tikelcilik karşıtlığı da bu tartışmanın bir uzantısıdır. Kozmopolitanizmi destekleyenler kültürel çeşitliliği uluslararası ilişkiler alanında kabul edebilmekte ve ortak bir zeminde buluşulabileceğini savunmaktadır. Komüniteryanlar ise toplumların kendilerine özgün bir yapıları olduğunu ve bu bağlamda ortak normlar etrafında buluşulamayacağını iddia etmektedir.

İngiliz Okulu teorisyenlerinden ve çoğulcu bir yaklaşım benimseyen Bull, devletlerin dışında uluslararası toplumda aktör olamayacağını savunmaktadır. Linklater ise devletin ahlaki anlamda yeterli olmadığını ancak tarihsel bağlamda devletin evrenselci etik tecrübesi yaşamamasına rağmen bu tecrübenin izlerine sahip olduğunu düşünmektedir.

İklim değişikliği probleminde de çözülemeyen meselelerden olan aktörün etkinliği iklim değişikliği problemine yaklaşımımızı biçimlendirmektedir. İklim değişikliği ile gelen problemler kimin sorumluluğundadır? “Hepimiz aynı gemideyiz” (Obergassel vd., 2018, s. 112) mi demeliyiz yoksa bu çevre probleminin çözümünde bir kısmının sorumluluğunda mı demeliyiz? Bu durumu Hutchings (2018) **Global Ethics** adlı eserinde bir emek satın alındığında birçok ilişkinin de ortaya çıktığını ve bir tüketici olarak bu durumun sonuçlarından sorumlu olan kişinin kendisi olduğunu ve birçok aktörle de bir ilişki başlattığını öne sürmektedir ve ekonomik, sosyal ve kültürel olarak dünyanın herhangi bir yerinden tanışılmamış insanlarla bağ kurulduğunu düşünmektedir. Böylece oluşan bu karşılıklı ilişkiyle Hutchings **küresel etik** perspektifini tartışmaya açmaktadır ve bu tartışmayı “Birlikte nasıl adil ve doğru yaşayabiliriz?” sorusu üzerinden şekillendirecektir.

Uluslararası toplumdan küresel topluma geçerken çok uluslu şirketler, uluslararası organizasyonlar, yerel yönetimler, mülteciler ve birçok grup küresel siyaset alanını dönüştürmektedir. Bu süreçte yönetim kavramı merkezi hale gelmiştir. Yönetişim, bütün uluslararası alanı kapsayan ve şeffaflık ve hesap verilebilirlik kavramlarının konuşulduğu bir bağlama dönüşmüştür ve kozmopolitan etik fikrinin bir yansıması gibidir.

Ekolojik literatür siyasal topluluğun inşasında doğayı ve tüm canlılığı ahlaki özne olarak kabul etmektedir. Asıl önemli nokta ise yönetim olgusunun aktör olarak doğa merkezli bir anlayışa doğru ilerleyip ilerleyemeyeceğidir.

Bu bölümde liberal teorinin, İngiliz Okulu’nun, Eleştirel teorinin ve yeşil teorinin etik anlayışları ele alınmaktadır. Devlet merkezli anlayıştan devlet dışı aktörlerin ve insanın aktör olarak değerlendirilebileceği bir perspektife doğru uluslararası toplum şekillenmektedir. Bu sebeple bu kısımda liberal toplumdan yeşil küresel topluma

evrilen etik dönüşüm incelenecektir. Bununla birlikte bu perspektiflerin uluslararası ilişkilerin merkezinde hangi aktörleri gördüğü ve nasıl bir toplum tahayyül ettiği anlatılmaktadır.

1. Liberal Etik: Uluslararası Rejimlerden Yönetişim

1.1. Neoliberal Kurumsalcılık

I. Dünya Savaşı'nın ardından neoliberal kurumsalcılar “barışın tesisi”nin en önemli amaç olduğunu kararlaştırmıştır (Richardson, 2008:223). 1970’lerden itibaren liberal teori dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşümü fark eden Keohane ve Nye “karmaşık karşılıklı bağımlılık” kavramını merkeze alarak neoliberal kurumsalcılık teorisini inşa etmişlerdir (Richardson, 2008:223). İş birliği tanımını pozitivist metodolojiden yola çıkarak inşa eden Keohane kurumların iş birliğini gerçekleştirmek için aktör olarak uluslararası sistemde yer aldığını düşünmektedir (Aytaç, 2014:63).

1970’lerden itibaren neoliberalizm ve neorealizm arasında başlayan tartışmada aktör-yapı-sistem meselesi uluslararası sistemin doğasıyla ilişki kurularak açıklanmıştır. Neoliberal kurumsalcılar ve neorealist kuram anarşi kavramına farklı açılardan bakmaktadır. İki kuramda uluslararası sistemi anarşik kabul etmektedir. Ancak neorealizm uluslararası sistemi caydırıcılık-görelî çıkar ekseninde düşünürken, neoliberalizm karşılıklı bağımlılık- mutlak çıkar ekseninde anlamlandırmaktadır (Ünver, 2017: 6)

Lipson (1984) anarşi kavramının hem neoliberal kurumsalcılar hem de neorealistler için “yapısal bir anarşi endişesi” olduğunu savunmaktadır. Neorealistlere göre uluslararası sistemi düzenleyen meşru üst bir kurumun olmaması sistemde anlaşmazlıklara yol açmaktadır (Ünver, 2017:6). İngiliz Okulu düşünürlerinden Bull (1977) ise uluslararası sistemi uluslararası toplum aracılığıyla inşa edilen bir kurallar bütünü olduğuna işaret etmektedir.

Keohane’e göre devletlerin yeterli bilgiye sahip olmamaları çatışmayı tetiklemektedir. Uluslararası sistemin anarşik olmasından ziyade bilginin dağılımı ve yoğunluğu uluslararası sistemi etkilemektedir. Bu sebeple uluslararası rejimlerin kurulmasıyla devletler arasında iş birliği giderileceği için bu güvensizlik endişesinin

ortadan kalkacağını savunmaktadır (Yalvaç, 2010a:28). Neoliberal kurumsalcılar uluslararası sistemde devlet merkezli anlayışı savunmaktadır. Keohane'nin keşfettiği devletlerin iç politikalarıyla ve kurumların kuracağı ilişki sonucunda ortak normları olan bir uluslararası rejimlerin oluşturulabileceğidir (Aytaç, 2014:63). Rejim, “prensip, normlar, kurallar ve karar verme prosedürlerinden oluşan ve aktörlerin kararlarıyla şekillenen çok taraflı bir sistem olarak tanımlanabilir (Krasner, 1982: 186). Keohane ve Victor (2011) tek bir küresel iklim rejiminin olmadığını ve hiyerarşik bir şekilde neredeyse organize olmuş bir rejim kompleksinden bahsetmektedir. Keohane, uluslararası rejimleri “yönetişimin adaları” olarak tanımlamaktadır (Yu, 2008:4). Küresel iklim rejiminin oluşturulma süreci de bu temel motivasyondan kaynaklanmaktadır.

Neoliberalizm ve neorealizm arasında gerçekleşen neo- neo tartışmasında bir tarafı destekleyen düşünürler olduğu gibi neo-neo sentezini inşa etmeyi amaçlayan düşünürler bulunmaktadır. Waever (1994:163-164) 1980’lerde realizmin neorealizm ve liberalizmin neoliberal kurumsalcılık akımına dönüştüğünü söylemekte ve bu neo-neo tartışmasının bu iki okulun sentezi olarak görmektedir. Keohane ve Nye (2015:82) neorealist teoriye bir çıkıştan ziyade neo-neo tartışmasını uzlaştırmayı amaçladığını hatta “karşılıklı bağımlılık” teorisi ile bütünleştiğini söylemektedir. Neorealist ve neoliberalizm arasındaki bu tartışmaların ardından 1990’larda Keohane ve Nye yeniden uluslararası sistemin problemini çözmek için uğraştılar ve problemin “kısmen küreselleşmiş dünyada yönetim” olduğunu iddia etmişlerdir (Richardson, 2008:224). Neoliberal kurumsalcıların uluslararası sistem endişesinden yola çıktıklarını ve bu endişenin bağlayıcı ve barışın sağlayan normlar inşa etmeyi hedefledikleri söylenebilir.

1.2. İnsan Hakları

1970’lerde uluslararası toplum insan hakları meselesini dış politikanın bir endişesi olup olmayacağını tartışırken 1980’lerde bu endişeyi kabul görmüş ve Sovyetler Birliği olmak üzere birçok otoriter rejimin yıkılışıyla insan hakları meselesine odaklanmıştır (Donnelly, 2013:55-56).

Jack Donnelly insan hakları meselesini liberal etik perspektiften ele almakta ve tarihsel bağlamda deontolojik ve teleolojik teorilerin yaklaşımlarının insan hakları tartışmasının şekillendirdiğinden bahsetmektedir: Görev bazlı yaklaşımlar olarak ifade ettiği deontolojik teorilere Kantçı etiği örnek vermektedir. Teleolojik teorilerin ise deontolojik etiğin tam karşısında yer aldığını ve sonuç merkezli bir yaklaşıma sahip olduğunu söylemektedir. Bentham'ın faydacılığını ve erdem etiğini teleolojik etiğe örnek olarak vermektedir. Doğruluk ve iyilik arasındaki ayrım iki teori arasındaki temel tartışmayı oluşturmaktadır. Deontolojik teorilerde bir ahlaki eylemin önceliği eylemin doğruluğu ve yasallığına bağlıdır ve sonuçlar eylemlerden bağımsız iken teleolojik etik ise eylemin önceliğini iyilik ve sorumluluğa dayandırıp eylemlerin sonuçlarına göre karara varılmaktadır (2013:60-61).

İnsan hakları meselesinde iki ayrı konumda olan kültürel rölativistler ve evrenselciler kültürün toplumdan topluma değişip değişmeyeceği konusunda tartışma yürütmektedir. Kültürel rölativistler Batı'nın insan haklarının Batılı toplumlar için uygun olduğunu söylemektedir (Demirbaş, 2010:77).

Evrenselciler ise tüm toplumlar için evrensel bir normda buluşulabileceğini iddia etmektedir. Evrenselciliği savunanlara göre bir topluma ait olmak insanın seçimlerinin dışında geliştiği için bir topluma ait olmak ahlaki bir durum değildir (Demirbaş, 2010:79-80). Tüm insanlığı kapsayan evrensel normun olup olmayacağı sorusuna yanıt olarak Vincent (1986) insanın aç kalmama meselesinin evrensel bir norm olabileceğini öne sürmektedir. Temel insani ihtiyaçların ötesinde insanın uzlaşabileceği normlar da oluşturulabilir. Bu normlar yerelin ve küreselin ihtiyaçlarından yola çıkılarak bir hiyerarşik sistem düşünülebilir mi? İngiliz Okulu'nun yaşadığı bölünmeler bu soruya da cevap oluşturmaktadır.

2. İngiliz Okulu: Uluslararası Toplum

İngiliz Okulu uluslararası toplum düşüncesiyle uluslararası etiğe yeni bir perspektif kazandırmanın yanı sıra **uluslararası toplum** tartışmasıyla Eleştirel teorisyenlere de bir fikir zemini hazırlamıştır. İlk dönem İngiliz Okulu teorisyenleri devletler arasındaki diyaloga odaklanırken, ikinci dönem düşünürlerle bu anlayış genişletilerek **küresel toplum** imkanına yönelik tartışmalara doğru evrilmiştir. Bu

kısımda İngiliz Okulu'nun toplum düşüncesi çerçevesi açıklanmaktadır ve dünya siyaseti ile etik arasında kurduğu ilişki irdelenmektedir.

2.1. İngiliz Okulu ve Üç Gelenek Anlayışı

İngiliz Okulu'na göre dünya siyaseti etikten bağımsız düşünülemez (Cochran, 2010:286). Devletlerin ahlaki kararlar verebildiğini düşünmektedir. Bull'a göre "etik ve çıkar karşılıklı olarak birbirini dışlamaz" (Cochran, 2009:214). Bu bağlamda İngiliz Okulu'nun diğer uluslararası ilişkiler teorilerine göre etiğe yaklaşımı farklıdır. Etik, İngiliz Okulu için normlar bütünüdür.

İngiliz Okulu düşünürlerinden Wight'a göre uluslararası ilişkiler üç gelenek etrafında şekillenmiştir. Bu gelenekler: realizm, rasyonalizm ve devrimciliktir (Little, 1995: 17). Jackson (2000:169–178) bu üç geleneği sorumluluk açısından sınıflandırmaktadır: Realizm ulusal sorumlulukları önemserken, rasyonalizm uluslararası sorumluluklara değer vermekte ve devrimcilik insani sorumluluklara öncelik vermektedir. "Gezegenin korunmasını" da ekleyerek dördüncü bir sorumluluktan daha bahsetmektedir.

Buzan (2015:15)'a göre İngiliz Okulu sistem ve toplum arasındaki ayrımı önem vermiş ve dünya toplumu düşüncesi ile fazla ilgilenmemiştir. Little ise (1995: 16-18) İngiliz Okulu'nun "uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu"nu analiz seviyeleri olarak ele aldığını ve devletler sisteminin ötesine geçen bir ontolojik anlayışı benimsediğini söylemektedir. Buzan bu üç kavramı şu şekilde açıklamaktadır: Hobbes ve Machiavelli düşünce geleneğinden hareketle oluşturulan uluslararası sistem kavramı, devlet ontolojisine dayanan ve uluslararası anarşi yapı ve süreçlerini ve güç siyasetini merkeze koyan bir analiz seviyesidir. Devletlerarası toplum ya da devletler toplumu olarak ifade edilen uluslararası toplum kavramı ise Grotius'un geleneğinden hareketle oluşturulmuş ve devletler arasında ortak normlar oluşturmayı hedeflemektedir ve devlet ontolojisine dayanmaktadır. Dünya toplumu kavramı "devlet sisteminin aşkınlığı"nı ortaya koymakta tam olarak ne devlet ontolojisi ne de birey ontolojisini merkeze alan bir düşüncedir (Buzan, 2015: 12–13).

Buzan'a göre İngiliz Okulu teorisyenlerinin "uluslararası toplum" fikrinin uluslararası ilişkilerde önemli bir yere sahip olmasının nedeni "kilit sözcük dağarcığı"

ve kavramların gelişmesidir ve bu gelişmenin üç aşamada geliştiğinden bahsetmektedir: İlk olarak Manning'in desteklediği “uluslararası toplumun bir fikir olduğu” düşüncesidir. Buna göre devlet adamlarının eylemlerinin analiz edilmesi dünya siyaseti hakkında bir fikir verebilir. İkinci olarak uluslararası toplum fikri siyaset teorisyenlerinin ya da hukukçuların ürettiği fikir dizisi olarak ele alınabilir. Buna Wight'ın üç gelenek anlayışı örnek olarak verilebilir. Üçüncü olarak dünya siyasetindeki gelişmelerin uluslararası maddi ve sosyal yapılara dair analitik kavramlar dizilimi oluşturmayı ve teoriler üretmeyi hedeflemesidir (2015: 18–20).

Buzan uluslararası toplumun geliştirilebilen bir fikir dizisi ve normlar olduğunu göstermiştir. Buzan'ın oluşturduğu uluslararası toplum türleri şunlardır: Güç siyaseti, birlikte var olma, iş birlikçi ve benzeşme olmak üzere dört türden oluşmaktadır. Güç siyasetini temel alan uluslararası toplum anlayışı varlığını sürdürmeye odaklanır, kurumlar azdır ve savaş kuralları, tanıma ve diplomasinin normları hâkimdir. Birlikte var olma çoğulcuların kastettiği klasik Vestfalyan sistemdir. İş birlikçi ise liberal uluslararası toplum anlayışını yansıtan ortak bir piyasa, kolektif çevre yönetimleri ve insan haklarına değer veren bir uluslararası toplum anlayışıdır. Benzeşme ise devletler arasında ortak değerlerin ve ortak sistemlerin oluşmasını hedeflemektedir (Buzan, 2015: 79–80).

Çoğulcular ve dayanışmacılar arasındaki tartışma uluslararası toplumun geliştirilebilen bir fikir dizisi ve normlar bütünü olduğunu kanıtlamaktadır. Uluslararası toplumun ne olduğu ve nasıl olması gerektiğini merkeze alan bu tartışma, devletin tek aktör olup olmadığını ve uluslararası toplumun evrimini incelemiştir.

2.2. Üç Gelenek Tartışmasının Evrimi: Çoğulcular ve Dayanışmacılar

Çoğulcu- dayanışmacı tartışması British Committee'nin ilk dönemlerinden beri tartışılmaktadır (Dunne, 1998:100–103). Uluslararası toplumun uluslararası sistemden ayrıştırılmasıyla bu tartışma başlatılmıştır (Buzan, 2015: 91). Buzan (2004:14–15) dayanışmacılar ve çoğulcular arasındaki bölünmeyi kırmaya çalışmaktadır. Buzan diğer İngiliz Okulu düşünürleri gibi çoğulcular ve dayanışmacılar arasındaki ayrımı çözmek için uluslararası toplumun tarihsel bağlamda evrildiği ve evrileceği süreçleri

göstermiştir. Realist, inşacılık ve İngiliz Okulu düşünürlerinin kavram çerçevesinin sonunda son dönemdeki **küresel toplum** anlayışına evrileceğini iddia etmektedir.

Çoğulcular statüko ve toplulukçu bir eğilime sahip iken adaletin gerçekleşmesi için “düzen”in gerekli olduğunu savunmaktadırlar, dayanışmacılar ise adalet olmadan düzenin devam edebileceğine inanmamaktadırlar (Buzan, 2015:16). Buzan’a göre (2015: 16) bu iki grubun birbirine karşıt olarak değerlendirilmesinden ziyade asıl meselenin “düzen- adalet” arasında dengenin nasıl kurulacağına yönelik olduğunu keşfetmektir.

Çoğulculuk devlet merkezli bir uluslararası toplum anlayışı kurmayı ve “birlikte yaşamın normları” üzerine düşünmektedir (Buzan, 2015: 89). Çoğulculuk düşüncesini destekleyen James (1999:468) egemenliği “devletlerarası ilişkilerin kurucu prensibi” olarak tanımlamaktadır. Çoğulcular için uluslararası toplumun düzeni önceliklidir. Hatta dayanışmacıların kozmopolit insan haklarını savunmalarını uluslararası toplumun düzenini bozacağını düşünmektedir (Buzan, 2015: 90). Realizm ve çoğulcular arasındaki ayrımları anlatan Buzan realizmin temel kavramının “hayatta kalma” iken çoğulcuların “birlikte yaşama” ilkesi olduğunu düşünmektedir. İki düşüncede etik endişeler taşımasa da insan topluluklarının etik çeşitliliğini onaylamaktadır (Buzan, 2015: 90-91). Cochran (2008) ise bunun düzeni sürdürme endişesi taşıyan pratik bir etik anlayışı olduğunu düşünmektedir. Çoğulculuk “ayrı ve farklı devletlerin olduğu, az sayıda norm ve kurumları, birlikte yaşama ve rekabet etme, kolektif sorunlarda ortak noktalar bulabilen” bir uluslararası toplum yapısından bahsetmektedir (Buzan, 2015: 91).

Bull çoğulculuk ve dayanışmacılık tartışmasının zeminini uluslararası hukukun doğal hukuk (Grotius, dayanışmacı) ve pozitif hukuk (Oppenheim, çoğulcu) olarak ayrışması ile ilişki kurarak açıklamıştır. Bull, Grotius’un bireylerin uluslararası hukukun parçası olduğu fikrini öne sürmesinden hareketle “doğal hukukun” doğası gereği evrenselci olduğu iddiasında bulunmuştur ve Grotius’un bu düşüncesini reddeden Bull, Oppenheim’in düşüncesine taraftar olmaktadır (Buzan, 2015: 92). Bull (1979:81) doğa merkezli hukuk kurallarını reddetmekte ve doğal hukukun ahlaki fikir ayrılıklarını çözebileceğine inanmamaktadır. Bununla birlikte doğal hukuk ve

kozmopolitanizm düşüncesine katılmaz ve devleti düzeni sağlayabilecek tek aktör olarak görmektedir (Wheeler ve Dunne, 1998: 53–55). Bull devleti tek aktör olarak görmesinden dolayı çoğulcudur.

Dunne (2001: 227) Bull'un uluslararası toplumu “devletler toplumu” şeklinde nitelendirmesini eleştirmekte ve uluslararası toplumun kurum ve kurallarının modern devletin doğuşundan önce başladığını ve uluslararası toplumun uzun süreli bir tarihsel geçmişe sahip olduğunu ve devam edeceğini söylemektedir. Dunne, devletleri uluslararası toplumun bir parçası olarak görmek ve Bull gibi devletleri uluslararası toplumu inşa eden tek aktör olarak görmemektedir.

Bull'a göre çoğulcular savaşı “devletin bir hakkı” olarak düşünürken, dayanışmacılar savaşı uluslararası toplumun bir aracı olarak görmektedir (Aktaran: Buzan, 2015: 92-93). Klasik çoğulculuk anlayışı toplumların kültürel ve ideolojik farklılıklarını kabul edip “birlikte yaşama” ekseninde düzeni devam ettirmenin daha önemli olduğuna inanmışlardır (Buzan, 2015: 96).

Çoğulcular ve dayanışmacılar bireylerin devletlerden mi yoksa devletlerin bireylerden mi daha üstün olmalı sorusuna yanıt aramaktadırlar. Bireyler kendi haklarına sahip olurlarsa “uluslararası hukukun özneleridir” ya da devletler aracılığıyla haklarını kullanabilirlerse “uluslararası hukukun nesneleridir” (Buzan, 2015:120). Dayanışmacılara göre devlet egemen bir aktör olmaktan ziyade halkı temsil eden bir özne olduğunu düşünmektedir (Hurrell, 2007:65-70). Düzenin işlenmesi için vatandaşların ihtiyacını ve hakları önemsenmelidir (Buzan, 2015: 114).

Buzan'a göre (2015:114) dayanışmacılar için etik problemler devlet sınırlarının ötesine geçmektedir ve bu sebeple “daha yayılmacı ve müdahaleci” bir anlayışı benimsemekte ve “ortak ahlaki normlar” oluşturmayı hedeflemektedir. Buzan (2015: 115) dayanışmacılığın ontolojisinin insanlık topluluğuna mı yoksa devletler topluluğuna mı dayandığını sorgulamaktadır. Buzan bu iki ontolojik biçiminde çoğulculuk anlayışına yakın olduğunu düşünmektedir. Asıl odaklanması gereken dayanışmacılığın ve çoğulculuğun ne zıt düşünceler ne de birbirine yakın düşünceler olduğudur. Buzan'a göre (2015: 115) odaklanması gereken devletin kilit bir aktör

olması ve insanlık topluluğunun ahlaki bir referans olarak alınsa bile evrensel ilkeleri uygulayabilecek araçlara sahip olmamasıdır.

Buzan dayanışmacılığı devlet merkezli ve kozmopolit olarak ikiye ayırmaktadır. Devlet merkezli dayanışmacılık uluslararası toplumun birlikte var olmasını ve insan hakları, güvenlik, çevre, ticaret olmak üzere birçok alanda iş birliğini gerçekleştirmesini istemekte ve buna uygun bir uluslararası toplum inşa etme fikrini savunmaktadır (Buzan, 2015: 116). Bugün ki uluslararası toplum anlayışı kurumlarıyla ve normlarıyla bu anlayışı yansıtmaktadır. Dayanışmacılar devletlerin ortak değerler benimseyebilmelerini ve devletlerin birbirlerine benzemelerini hedeflemektedir (Buzan, 2015: 118).

Kozmopolit dayanışmacılığı savunan düşünürler, insanlık topluluğuna ahlaki öncelik vererek evrensel doğal hukuk ve ahlaki değerlerin devletlerin ortaya koyduğu pozitif hukuk ile eş tutulması ya da pozitif hukuktan üstün tutulmasını talep etmektedir. Williams (2010) insanlık topluluğunu ahlaki referans noktası seçmelerine rağmen empirik açıdan böyle bir topluluğun var olmaması bu seçimi geçersiz kılmayacağını söylemektedir.

Buzan (2015: 127) Linklater'ın devlet merkezli bir dayanışmacılığı benimsediğini ve başlangıçta liberal demokratik barışa yakın iken ardından İngiliz Okulu üzerinden bir perspektif geliştirdiğini ve insanlık düşüncesini benimseyen bir uluslararası toplum düşüncesi inşa ettiğini düşünmektedir.

Çoğulculuk- dayanışmacılık tartışması her ne kadar ayrı kutuplarda ifade edilse de Buzan (2015:132)'a göre İngiliz Okulu düşünürlerinin asıl amacı devletler toplumu arasında "dayanışmacılık" düşüncesini inşa ettiklerinde düzen kurulacaktır. Buzan İngiliz Okulu'nun bütün ayrımlarını reddetmekte ve devletlerarası toplumun küresel sivil toplumdan ayrı düşünülmemeyeceğini ve çoğulculuğun artık bu ayrımlara tabii tutulamayacağını söylemektedir:

"Çoğulculuk uluslararası toplumun normatif niteliğini tek başına temsil edemez. (...) 'Olması gereken' yerine yalnızca olan ile ilgili olamaz, çünkü "olan" durağan değildir ve görünüşe göre sürekli evrim geçirmektedir. Yalnızca düzenle ilgili de olamaz, çünkü milliyetçiliğin etkisinin

açıkça ortaya koyduğu gibi, uluslararası toplumun doğal evrimi, düzenin ahlaki temellerini sürekli değiştirmektedir” (Buzan, 2015: ss.166-167)

Buzan uluslararası toplumun “düzen” in ötesinde düşünmemiz gerekli olduğunu düşünmektedir. Nitekim uluslararası toplum evrimleştikçe adalet kavramı da farklılaşmıştır. Bu bağlamda Buzan’ın dediği uluslararası toplumun gelişimi düzenin ahlaki temellerinden ayrı düşünülemez. Bu ilkelerin ortaya çıkmasında uluslararası toplumun genişleyen yapısı etkili olmuştur.

Küreselleşme ve küresel yönetim uluslararası toplumu dayanışmacı eksende ilerlemeye yöneltmektedir (Fawcett ve Hurrell, 1995:309-310). Bununla birlikte devlet dışı aktörlerin etkisinin artmasında bu aktörlerin çoğunlukla Batılı olması ve Batılı değerler üzerinden uluslararası toplumu şekillendirmeye devam etmesi dikkat çekmektedir (Hurrell, 2007:111–114).

3. Eleştirel Teori: Küresel Toplum ve Küresel Etik

Kant, Hegel ve Marx’ın düşüncelerinden faydalanan Eleştirel teori Aydınlanma dönemine kadar uzanan bir düşünce geleneğidir (Devetak, 2013: 218). Habermas, Axel Honneth, Linklater ve Cox’un çalışmaları düşünce geleneğini önemli bir biçimde dönüştürmüştür. Bu düşünce geleneği dünyanın, toplumun ve bireyin bağımlı ilişkilerini açıklamaktadır ve bir **özgürleşim projesi** olarak kendini tanımlamaktadır. Eleştirel teorilerinin kökenleri Nietzsche’nin ve Weber’in fikirlerinden ve klasik Yunan düşüncesinin özgürlük ve demokrasi fikrinden de etkilenmiştir (Devetak, 2013:218).

Öncelikle Eleştirel teorinin düşünce geleneğini başlatan Frankfurt Okulu’ndan bilgi ve düzen yaklaşımı ele alınmaktadır. Bu bağlamda Eleştirel teorinin dünyanın düzenini anlama çabası irdelenecektir. Kapitalist sistem, toplumsal hareketler ve Üçüncü dünyanın yaşadığı eşitsizlikler olmak üzere birçok mesele teorinin tarihsel bağlamda gelişmesini sağlamıştır. İkinci kısımda “Evrensel etik anlayışı ne demektir?” gibi birçok sorunun cevabı aranmaktadır. Eleştirel teorinin öncü düşünürlerinden olan Linklater’ın **evrenselci etik** yaklaşımı irdelenerek bu soruya yanıt aranmaktadır.

3.1. Eleştirel Teorinin Bilgi ve Düzen Yaklaşımı

Eleştirel teorinin bilgi ve düzen anlayışının inşasında Frankfurt Okulu'nun pozitivizme yönelik eleştirileri etkili olmuştur. Pozitivizmin sunduğu araçsal akıl düşüncesini eleştiren Frankfurt Okulu, bireylerin hayat kalitelerini merkeze alan bir akılcılık anlayışı benimsemiştir (Aktaran: Cazala, 2014). Bununla birlikte Frankfurt Okulu modern dünyaya yönelik eleştirilerinde uluslararası ilişkiler alanını değerlendirmemiştir (Devetak, 2013:221). Frankfurt Okulu'nun birikimlerinden faydalanan Eleştirel teorisyenler uluslararası ilişkilerin ana akım teorilerine eleştiri getirebilmiştir.

Frankfurt Okulu düşünürlerinden olan Horkheimer bilgi ve toplum arasında bir ilişki bulunması gerektiği düşüncesinden hareketle teorileri geleneksel ve eleştirel olarak ikiye ayırmaktadır (Aktaran: Devetak, 2013:220). Buna göre geleneksel teoriler öznenin nesnel ve değerlerden bağımsız olabileceğini ortaya koyarken eleştirel teoriyi savunan düşünürler teorileri siyasal ve sosyal değerlerden bağımsız olamayacağını belirtmektedir (Devetak, 2013:220).

Eleştirel teori geleneksel teorilerin verili kabul ettiği özneleri ve yapıları sosyal, tarihsel ve siyasal açıdan inşasını incelemektedir (Devetak, 2013:233). Cox (1981:128) teorinin “her zaman birisi için ve bir amaç için olduğunu” söylemektedir. Bu sebeple Cox için geleneksel teoriler düzeni değiştiren değil düzeni koruyan teorilerdir. Geleneksel teoriler sürekliliğe ve statik bir dünya düzen anlayışına önem vermektedir.

Eleştirel teori inşa ettiği normlarla düzeni bir sürekliliğe ve stabilite anlayışına sürüklemiyor mu? Geleneksel teoriyi eleştirirken sorgulama aşamasında dünya düzenini bir tarife sokmaktadır ve eleştirel teorinin amacını adaletsizliklerin ve eşitsizliklerin karşısında durmak için olarak belirtmektedirler. Ancak adaletsizlik, eşitsizlik ve özgürleşim kavramları geleneksel teoriler gibi uzaktan bir bakış değil midir? Nitekim eleştirel teori herhangi bir uluslararası ilişkiler teorileri tarafından koşullandırılacağını ya da sosyal ve kültürel meselelerden etkileneceğini kabul etmekte ve bu sebeple eleştirel teorinin görevini bu koşullandırmayı ortaya çıkarmak olarak ifade etmektedir (Devetak, 2013: 224). Hatta Devetak (2013: 226) Eleştirel

teorinin bilgiyi tarafsız bir şekilde sunmayacağı eleştirisinde bulunabileceğimizi söylemektedir.

Eleştirel teori olgu- değer ve nesne- özne ayrımından ziyade teorik bir düşünce etkinliğine yönelmektedir ve araştırma nesnesi olarak güç ilişkilerinin küresel yapılanışını ve bağlantılarını seçmekte ve bunların tarihe içkinliğini analiz etmektedir (Devetak, 2013:225). Eleştirel teori nesnel ve tarafsız bir bilgi edinme amacından ziyade bilginin hangi bağlamda ve hangi güç ilişkileri üzerinden inşa edildiğini bulmaya çalışmaktadır. Bu güç ilişkilerinin anlaşılmasıyla etik normlar kurulabilecektir.

Eleştirel teori sadece dünyayı anlama çabası üzerine kurulu olmamakla beraber değişimi başlatmak mümkünse değişimin imkanını öğrenme çabasıdır (Devetak, 2013: 227). Horkheimer eleştirel teorinin amacının insanın yaşamındaki adaletsizlikleri ortadan kaldırarak adil bir yaşam sürmelerini sağlamaları olarak ifade etmektedir (Devetak, 2013:221).

İnsan yaşamındaki adaletsizlikler ve bu adaletsizliklere karşı ne yapılması ya da nasıl önlenmeli sorusu bizi etik alanına yöneltmektedir. Fiona Robinson etiğin uluslararası ilişkilerin bir parçası olduğunu, hatta yaşama dair bir etiğin oluşumunu savunmaktadır (Devetak, 2013: 227). Robinson bu yaklaşımıyla etik yaşamın pratiklerini uluslararası alana taşımak istenmektedir.

3.2. Küresel Etik ve Uluslararası Toplum

1980’lerden itibaren uluslararası siyaset teorisine duyulan ihtiyaçla “uluslararasıın ‘ne’liği” tartışmalarının başlamıştır ve Cox, bu bağlamda sivil toplum, devlet ve dünya düzenindeki ilişkileri anlatan bir çalışma ortaya koymuştur (Ağcan, 2013: 4). Modern uluslararası fikrinin bileşenleri bireysel (modern özerk özne) ve kolektif (egemen devlet) öznedir ve modern uluslararası fikir bu iki öznenin tarihsel, sosyal ve siyasal bağlamdaki ve etik durumlarından, gerçekliğinden ve mücadelesinden oluşmaktadır (2013:5-6). İngiliz okulundan etkilenen teorisyenlerden biri olan Andrew Linklater uluslararası siyasal topluluğun etiğini analiz etmektedir. Bu analizi yaparken uluslararası etik alanının temel tartışmalarından biri olan kozmopolitizm ve komüniteryanizm tartışmasına odaklanmaktadır. Bu meseleye

odaklandığı çalışmalarından biri olan **Men and Citizens** adlı eserinde insanlık-vatandaşlık arasındaki bölünmenin ortaya çıkış sürecini incelemektedir. Linklater (1982:17) toplumun inşasında sorumluluğun iki kavramının tikelcilik ve evrenselcilik ekseninde şekillendiğini söylemektedir. İnsanın vatandaş olarak sorumluluğu ve bağlı bulunduğu devletin dışındaki insanlara karşı sorumluluğunun bir çatışma halinde olduğunu düşünmektedir.

Linklater (1982: 4) siyasal teorinin “iyi yaşam” üzerine kurulu iken uluslararası teorinin sadece “hayatta kalma” üzerine sınırlı bir anlayışa sahip olmasını eleştirmektedir. İngiliz okulu düşünürü Wight’ı eleştiren Linklater Wight’ın dediğinin aksine uluslararası ilişkilerin “uluslararası siyasal teori” oluşturabilecek bir tarihsel birikime sahip olduğunu düşünmektedir (1982: 8). Linklater (1982: 16) uluslararası siyaset teorisinin sadece devletlerin teorisi olarak kalmaması gerektiğini düşünmektedir.

Kantçı geleneği takip eden Linklater, evrensel etik düşünmenin 17. ve 18. yüzyılda etkili olan doğal yasa geleneğini yıktığını düşünmektedir ve “uluslararası siyaset teorisini neyin mümkün kılacağı” sorusuna yanıt aramaktadır. Bu bağlamda bir sosyal teori oluştururken kişinin kendi çevresindeki gelişmelere karşı kayıtsız kalmaması bilinciyle müdahale edebileceğini düşünmektedir ve ona göre uluslararası siyasal teorinin oluşması ve sosyal dünyanın değişimi için insanın pratiklerinin farkında olması ve açıklayabilmesi gereklidir (1982:10-11).

Linklater (1982: 16) uluslararası siyaset teorisinin kapsamının “iyi yaşam” ve “hayatta kalma” üzerine bir dikotominin ötesinde olmasının gerektiğini düşünmektedir. Böylece uluslararası siyaset teorisinde hangi problem üzerine tartışmamız gerektiği sorusu da ortaya çıkmaktadır. Bu bizi en baştaki amacımıza götürmektedir: “Birlikte nasıl yaşayacağız ya da yaşamalıyız?”.

Linklater, Stoacı- Hristiyan insanlık topluluğu üzerine geliştirdiği bir evrensel etik anlayışı üretmeye çalışmaktadır (Devetak, 2013:231). Linklater’ın tikelci anlayışın ötesine geçen Hutchings liberal öznenin eleştirisini yapmakta ve öznenin birey, ulus veya devlet olarak değil “özel belirlenim” e göre değerlendirmektedir (Devetak, 2013: 232).

Shapcott (2004) hem liberalizm- kozmopolitan geleneğinin hem de liberal-komüniteryanizm geleneğinin tartışmalarını sorgulamaktadır. Shapcott’a göre (2004: 34) liberal düşünce “soyutlanmış ve idealize edilmiş insan eylemi ve kendilik” inşa etmiştir. Liberal-kozmopolitan teori kimliği ön planda tutarken, komüniteryanlar farklılığın önemini vurgulayarak insani bütünlüğe karşı çıkarak evrenselcilere zıt bir anlayış benimsemiştir (Shapcott, 2004: 48-49). Devetak’a göre (2013: 232) Shapcott’un yaklaşımının Hutchings’in ve Linklater’in özne kavramıyla uyum içinde ve toplulukçu ve liberal özne kavramını reddettiğini belirtmektedir.

Linklater, uluslararası ilişkiler teorisyenlerin çoğunlukla devletler arasındaki güç yarışına ve çatışmaya ve uluslararası sistemin anarşik doğasına odaklanmasını eleştirmektedir (1982: 27). Linklater’a göre devletin ahlaksal ve siyasal bir topluluk oluşu ve devletlerin kendi çıkarını önceleyen aktörler olduğu yaklaşımı tarihsel ve toplumsal etkenler bağlamında gelişmiştir (Yalvaç, 2010a:50). O dönemin tarihsel ve sosyal koşulları ve ihtiyaçları devlete yönelik bu perspektifi çizdiği söylenebilir. Bununla birlikte eleştirel teori devleti verili olarak kabul etmek yerine tarih ve toplum içindeki bağlamına dair bir sosyal teori inşa etme çabasıdır (Devetak, 2013: 234).

Linklater’a göre (1982: 13) modern devlet teorileri ve pratikleri “evrenselci etik kategorilere ve eğilimlere” yönelik izleri taşımaktadır. Aslında modern devlet evrenselci etik deneyimini hiç yaşamamış bir tarihsel tecrübeye sahip olmamakla birlikte bu evrenselci anlayışı uygulayabilecek bir birikime de sahiptir. Batı’daki uluslararası siyasal teori vatandaşlık ve insanlar arasındaki ikilemden kaynaklanmaktadır ve bu ikilem “güç” üzerine kuruludur (1982:13).

Linklater (2015:166–167) devletlerin uluslararası toplum içerisinde entegre olabilmesini sağlayan üç uluslararası toplum alternatifinden bahsetmektedir: çoğulcu bir devletler toplumu, dayanışmacı bir devletler toplumu ve post- Vestfelyan çerçeve. Devetak’a göre (2013: 241) Linklater uluslararası ilişkileri ahlaki bir zemine yerleştirmekten ziyade Linklater’ın hukuki bir sistem oluşturmaya çalıştığını söylemektedir. Nitekim Linklater uluslararası kurumları evrensel zeminde inşa etmeyi önermektedir.

Linklater (1982:17-18) vatandaşlar ve insanları yükümlülüğe sahip olarak nitelendirmekte ve modern toplumun yeniden şekillenmesinde ve uluslararası siyasal düşünce geleneğinin bu iki varlığın ayrımının etkilediğini düşünmektedir. Rousseau, Hegel ve Marx'ın ilk dönemlerinde çalışmalarında iyi vatandaşların nasıl olmalı sorusuna odaklandığını söylemektedir ancak asıl sorunun vatandaş olarak gelen yükümlülüklerin insan olarak gelen yükümlülüklerle uyum sağlayıp sağlayamayacağıdır (1982: 19). Linklater'ın demek istediği kişi bir vatandaş olarak devlete karşı yükümlü iken aynı zamanda bir insan olarak başkasına karşı sorumlulukları vardır. Böylece kişinin devletin sınırları ve dışında olmak üzere iki ayrı bir sorumluluk anlayışına sahip olmasına ve tavır almasına neden olmaktadır.

Devetak'a göre eleştirel teori uluslararası toplumu egemen devletin sınırlarının ötesine taşımayı hedefliyorsa o zaman **karmaşık ve çok katmanlı bir yönetim yapısı** kurması gerektiğini düşünmektedir ve bu perspektifi gerçekleştirmenin yolunu ise siyasal birlik ve egemenlik arasındaki bağın kopması olarak yanıt vermektedir (2013: 240). Böylece Devetak'a göre Eleştirel teori insan ve devlet arasındaki bağın kopması gerektiğini ima etmektedir. Eleştirel teori devletin ötesindeki yapılarla ilişkinin nasıl kurulacağına yönelik bir tartışma yürütmektedir. Yalvaç'a göre (2010b: 284) uluslararası ilişkilerde toplumun devletin ötesinde inşa edilmesi için eleştirel yaklaşım, insan özgürlüğünün gelişmesini sorunsalın bir parçası yapmalı ve özgürleşmenin insanın kendi ulusunun dışındaki ile farklı ilişkiler kurarak mümkün olacağını göstermelidir.

Uluslararası etik birçok farklı şekilde ifade edilmektedir. Kimi yazar uluslararası siyaset teorisini tercih ederken kimi yazar uluslararası etik kavramını kullanmaktadır. Hutchings ise küresel etik olarak ifade etmektedir. Hutchings'e göre küresel etik dünyadaki karşılıklı ilişkilerin ve bağımlılıkların artan sonucunda ortaya çıkan problemlerle ilgilenen ve bunlar üzerine tartışan "teorik bir soruşturma alanı"dır. Küresel etik kavramında iki noktaya vurgu yapmaktadır. İlk olarak bağımlılıklarımızın artması ve ilişki biçimlerimiz, ikinci olarak problemlerin çözüm şeklidir. Küresel etik yaklaşımında aktör anlayışını ele aldığımızda uluslararası sistemde yer alan bütün bileşenleri ve yapıları dâhil etmektedir. Peki bu anlayış doğayı da aktör olarak kabul etmekte midir? Eğer doğayı aktör olarak kabul edersek doğaya

karşı sorumluluklarımız vardır. Aktörün bir önemli özelliği ise meşru bir güce sahiptir. Doğa norm koymadığı için aktör olarak düşünmemekteyiz.

Küresel etik alanı üzerine odaklanan düşünürler din, küreselleşme ve uluslararası düzende ortaya çıkan birçok problem üzerine bir yaklaşım geliştirmektedir. Parekh çağdaş problemlerin önceki etik geleneklerle ilişkili olmadığını düşünmekte ve ayrıca küresel etiği devam eden kurumsal normların ve değerlerin bir araştırmasının yapılabileceği bir alan olarak görmemektedir (Aktaran: Hutchings, 2018: 11). Parekh'e göre küresel etiğin küreselleşme ile mücadelesini etkileyen iki neden vardır: Birincisi ortak kararlaştırılmış değerlerin olmaması ve bu değerlerin başkalarına benimsetilemeyecek olması. İkinci olarak bugün yaşadığımız dünyada çok aktörlü bir yapı mevcuttur. Ancak geleneksel teoriler bu çok aktörlü yapı üzerinden bir küresel etik öznesi inşa edememiştir (Aktaran: Hutchings, 2018: 11). Günümüzde Parekh'in dediği gibi uluslararası organizasyonlar ve çok uluslu şirketler de katılarak yeni bir etik yaklaşıma ihtiyaç doğmuştur

Linklater mağduriyet üzerine yürüttüğü çalışmalarda duyguları incelemektedir. Devetak (2013: 238) Linklater'ın bunu yaparak aslında Kant'ın rasyonalizm düşüncesinden uzaklaştığını ve asıl amacının kozmopolitan düşüncedeki dayanışmayı ve merhameti ön plana çıkartmak olduğunu düşünmektedir. Zarar kavramı bu yaklaşımın bir parçası olarak düşünülebilir.

Linklater (2001:261) İngiliz Okulu'nun düşüncesinden hareketle temel zarar sözleşmelerinin devletler arasında yapıldığını bireyleri ve diğer egemen olmayan kuruluşların yaptığı çok az zarar eksenli sözleşmelerin olduğuna işaret etmektedir. Böylece zarar ilkesinin ölçütünü devletlerin belirlediğini söylemektedir.

Liberal çoğulcu yaklaşımın “güç ilişkileri” açısından analizlere sahip olmaması neogramşyan yaklaşımı ön plana çıkarmaktadır (Ford, 2018:29). Güç ilişkileri açısından değerlendirildiğinde iş sektörünün devletlere üstün gelerek “sessiz güç” olarak ilerlediği görülmektedir (Aktaran: Ford, 2018: 29). Bu bağlamda Linklater neoliberal ve neo- Grotian yaklaşımları eleştirmekte ve gücün kullanımı üzerine bir etik yaklaşımı benimsediklerini ifade etmektedir ve bu sebeple Linklater'a göre (2001:261-62) zarar normu dünya sisteminin merkezinde bütünüyle yer almalıdır.

Bu teoriler **gücün kullanımı** normu ile devletlerin bu zararı karşılayabilecek sorumluluğa sahip olan ve düzeni devam ettirebilecek yegâne aktör olarak görmüşlerdir.

Bir diğer mesele ise zarar sözleşmelerinin mekân olarak sınırlarının nereye kadar olacağıdır. Modern devlet, pratikte bazen mümkün olmasa da yaşanan zararlar ve haklarla ilgili bir yaklaşıma sahiptir. Ancak bu zarar modern devletin sınırlarını aştığında nasıl yaklaşılacağı ve hangi normun benimsenebileceği önem kazanmaktadır. Bu bağlamda **ulusötesi zarar** söz konusu olduğunda sadece devletler mi aktör olarak değerlendirilmelidir? Linklater'a göre (2015: 84) ulusötesi zarara neden olmak içeridekilerin ve dışarıdakilerin ahlaki açıdan eşit özne olmalarını ve ortak bir ilke olarak insanlık temelinden karar verilip hakları gözetilmelidir. Bu bağlamda Shue ulusal sınırların düşünülmemesi gerektiğini ve oluşan zararların ötekilere karşı evrensel bir ahlaki sorumluluk yarattığını öne sürmektedir (Aktaran: Linklater, 2015:84).

Linklater (2001: 265) ulusötesi zararın çözülmesinde kültürel ve sosyal olarak herhangi bir ayrımcılık benimsemeyen kozmopolitan gelenekten faydalanılabileceğini düşünmektedir. Böylece ulusötesi zarar söz konusu olduğunda ötekiler diyalogun bir parçası olmalıdır (Linklater, 2015:84). Bu konuda Habermas'tan hareketle Linklater söylem etiğinden faydalanmaktadır. Habermas, Kant'ın etik anlayışının monolojik bir teorileştirme olduğunu ve rasyonaliteden uzak bir anlayışa sahip olduğunu söylemekte ve Kant'ın bu etik yaklaşımına karşılık diyalog anlayışını ön plana çıkartarak söylem etiğini savunmaktadır (Hutchings, 2018).

Söylem etiği sorunların çözümüne kimin katılacağını değil aynı zamanda bu kararların nasıl ve nerede alınacağı sorularıyla da ilgilenmektedir (Devetak, 2013: 244). Açıkçası Linklater küresel bir kamusal alan oluşturmak ve bu alanda hukukun egemenliğini sağlamayı amaçlamaktadır.

4. Yeşil Teori: Gezegensel Etik

Çevre problemlerinin bilimsel bir alanda sınırlı kalmayıp siyasal alandan tartışılmaya başlanması 1970'leri bulmaktadır. 1990'larda başlayan küresel çevre siyaseti alanıyla literatürde çevre meselesinde akademik yayınlar artmıştır (Cass,

2013:17). Bu dönemlerde çevre meselesini neoliberal kurumsalcılık ve yeşil düşünürler tartışmaktadır. Neoliberal kurumsalcılık akımından beslenen çevreciler ve yeşil düşünce geleneğinin gelişmesine katkı sağlayan ekolojistlerin literatürde tartışmaları ortaya çıkmıştır. 1970’li yıllarda çevre tartışmalarında küresel nüfus patlaması, kaynak kıtlığı endişesi ve güvenliği hâkim iken 1980’lerden 1990’ların erken dönemine kadar uluslararası kurumlar ve uluslararası rejimlerin nasıl inşa edileceği ve bu rejimler ve kurumlar aracılığıyla iş birliğinin nasıl oluşturulacağı tartışılmıştır (Cass, 2013:19). Siyasal ekoloji ve uluslararası ilişkiler alanı aslında hala birbiriyle yeterince bağ kuran alanlar değildir (Laferrière ve Stoett, 1999). Bu durumun nedenleri arasında yeşil siyasal düşüncenin taleplerinin zihnimizde radikal ve pratikte mümkün olamayacak değişimler istediğine yönelik bir perspektife sahip olmamız etken olabilir. Bununla birlikte bu nedenin de ötesinde yeşil siyasal düşünce devlet merkezli anlayışın ötesine gitmekte ve araştırmacılar yeşil siyasal düşüncenin bir alt dalı olan ekoanarşizmden ibaret düşünüp bir yanılgıya kapılmaktadır. Bununla birlikte bir diğer nedeni yeşil düşünce dış politika ilişkisinin kurulamaması gösterilebilir. Buna karşın yeşil parti manifestolarının siyasal güç ve ekonomi ile görüşlerine erişilebilir (Newell, 2020: 2).

Smith (1993:32) uluslararası ilişkilerde çevre meselesinin önemsenmemesini uluslararası politikanın ötesine geçememesine ve var olan devletlerarası ilişkilerin kurduğu sistemde bir karşılığının olmamasına bağlamaktadır. İngiliz Okulu düşüncesinin ürettiği **uluslararası toplum** kavramı da devletlerin yer aldığı ve devlet liderlerinin oluşturduğu etik çerçevenin üzerinden uluslararası politikanın yürütüldüğünü göstermektedir.

Yeşil siyasal düşünce küresel çevre siyaset alanından kimi zaman ayrı tutulsa da ekolojik perspektifleri ile literatüre katkı sağlamıştır. Ekolojik meselelerin farkına varılması 20. yüzyılın başlarına kadar gitmekte ve uluslararası ilişkiler literatürüne katkı 1960’ların sonu itibarıyla başlamaktadır. Ekolojik problemlere Sprout ve Sprout (1965:14) insan ekolojisi kavramından hareketle uluslararası politika alanındaki meseleleri incelemekte ve uzaklık, mekan ve dağılım gibi birçok ekolojik kavramın uluslararası politikayı şekillendirdiğini söylemektedir. Ekolojik meseleler devlet liderlerinin tartışabileceği meseleler olarak yer almazken Sprout ve Sprout’un (1965)

perspektifi çevrenin uluslararası politikayı inşa ettiğini göstermiştir. Pirages (1997) ana akım uluslararası ilişkilerin doğa bakışını irdelemekte ve çalışmasında küreselleşmenin getirdiği ekolojik güvensizliği uluslararası ilişkilerin önemli meselelerinden biri haline geldiğine işaret etmektedir.

Küresel çevre siyaseti ve çevrecilik her ne kadar geniş bir literatüre sahip olsa da yeşil teori için aynı şeyi söylemek mümkün değildir, literatürde her alana yayılmıştır ancak toplu değildir (Newell, 2020:2- 3). Peter Newell (2020) **Global Green Politics** adlı kitabında yeşil düşüncenin literatürdeki parçalı hâlden kurtarmakta ve küresel yeşil bir politika oluşturmayı hedeflemektedir. Bu noktadan hareketle ilk kısımda yeşil küresel siyaset düşüncesi anlatılması hedeflenmektedir.

4.1. Yeşil Küresel Siyaset Düşüncesi

Eleştirel teori insanın devlet ve vatandaş arasında kaldığı sorumluluğu tartışırken yeşil teori küresel sistemdeki doğa dâhil tüm canlılığa karşı sorumlulukları hatırlatmaktadır. Yeşil teoride Eleştirel teorinin etkileri bulunmasının yanı sıra doğa ve insan ilişkisine Eleştirel teoriden farklı bir perspektif sunmaktadır. Eleştirel teori yeşillerden farklı olarak endüstriyel öncesi dönemdeki doğaya geri dönüşün mümkün olacağını düşünmemektedir (Dobson ve Lucardie, 1995:195) Bu noktadan hareketle yeşil teorisyenler insan ve doğa arasındaki ilişkiyi ve özgürleşmeyi ve hatta Aydınlanma öncesi döneme geri dönüşün imkanını tartışmaya başladılar. Barry (2014:155) yeşil siyasal teorinin girişiminin amacını insanlığı geri getirmek olarak tanımlamakta ve insanı canlılığın bir türü olarak sınıflandırmaktadır. İnsan ve doğayı dünyada yaşayan iki eşit varlık olarak görmektedir.

Yeşil siyasal düşünce geleneğinde ortaya çıkan akımlar “hangi değerlere göre ortak varlıkların nasıl ve kim için yönetileceği” tartışması üzerinden şekillenmişlerdir (Newell, 2020:26). Yeşil siyaset düşüncesi birçok akımdan ve teorik perspektiften etkilenmiştir. Pasifizm ve idealizmden doğan perspektiflerden, liberal geleneğin sunmuş olduğu küresel kozmopolitizm düşüncesinden, uluslararası politik ekonominin birçok geleneğinden faydalanmış ve yeşil düşüncenin gelişimine katkı sunulmuştur (Newell, 2020: 16).

Barry'e göre yeşil teori 1980'lerden itibaren üç biçimde şekillenmiştir: İlk dalgada yer alan düşünürler yeşil siyasal düşünce ve ekolojinin bütüncül perspektif kazanması için uğraşmıştır. İkinci dalga düşünürler liberalizm, feminizm olmak üzere birçok teorik yaklaşımla bağ kurup demokrasi, adalet normları üzerine tartışmalar gerçekleştirmiştir. Üçüncü dalga düşünürler interdisipliner çalışmalar üretebilecek seviyeye gelmiş ve sürdürülebilirlik üzerine çalışmalar yapmıştır (2014:157)

Yeşil siyaset düşüncesi birçok gelenekten etkilenmiştir. Derin ekoloji evrenselcilik geleneğinden, yeşil anarşizm tikelcilik düşüncesinden, ekososyalizm yapısalcılık akımı ve ekofeminizm ise determinizmden etkilenmiştir (Newell, 2020: 27). Laferrière and Stoett (1999: 147) ise ekolojik akımların evrenselcilik ve tikelcilik arasındaki tartışmadan hareketle şekillendiğini, ancak rölativizmin bir formunu kabul etmediğini ve bir "hakikat" üzerine dünya düzeni inşa etmek istediklerini savunmaktadır.

Tarihsel bağlamda ekolojik kaynaklardan beslenen yeşil siyasal düşünce birçok akım başlatmıştır. Örneğin Laferrière ve Stoett (1999)'in yeşil hareketi otoriteryan, faydacı ve radikal olarak üç gruba ayırmaktadır: ekofaşizm ve gaia düşüncesini otoriteryan düşünce merkezli, muhafazakâr yeşil düşünceyi faydacı merkezli ve derin ekoloji, toplumsal ekolojiyi radikal düşünce olarak nitelendirmektedir.

Yeşil siyasal düşünce geleneğinin Antik Yunan düşüncede izlerinin bulunduğu iddia edilmektedir. Örneğin Richardson (2006:3) "gaia hipotezi"ni James Lovelock'tan önce Xenophon'un düşüncelerinde bulunduğuna işaret etmektedir. Lovelock'a göre insanlık doğanın bir parçası olduğu için doğaya verilen zarar insanlığa yaşatılmaktadır (Newell, 2020:25).

Yeşil siyasal düşünce denildiğinde çevrecilerden ziyade ekolojik düşünce yaklaşımlardan beslenen siyasal ve toplumsal hareket kastedilmektedir. Çevreciler, yeşil siyasetin eleştirdiği kesimdir. Yeşil siyasetin keskin grubu, çevrecileri piyasa çevreciliği yaptıklarını belirtmektedir. Marka aktivizmi, aldıkları sertifikaların, katıldıkları yuvarlak masa toplantıları, çevreci ürünler satarak piyasa çevreciliği

gerçekleştirdiğinden dolayı inandırıcı bulmamaktadır (Newell, 2020: 2). Bu durum çok uluslu şirketlerin yaptıkları başka bir lobicilik yöntemidir.¹

Yeşil düşünürler yeşil siyasal düşünce geleneğinin çevrecilikten ayrı tutulması gerektiğini düşünmektedir. Bu durumun nedenlerinde doğa/insan arasındaki ikilik ve üstünlük ilişkisine yaklaşım da etkilidir. Dobson (2007:4) ise çevrecilerin çoğunlukla problemlerin nedenlerine odaklanmadığını ve sonuçlar üzerinden bir yaklaşım gerçekleştirdikleri için çevrecilerin ekolojistlerden ayrı tutulması gerektiğini düşünmektedir. Barry (1999:4) ise bu ayrımın yeşil düşünce geleneği için gerekli olmadığını söylemektedir. Bu bağlamda Dobson’a katılarak yeşil siyasal düşünce geleneği doğa/insan ikiliği ve metodoloji üzerinden yeni bir söylem gerçekleştirdiği için bu ayrımı yapması gerekli idi. Bu ayrımla hem küresel siyaset düşüncesini oluşturmakta hem de uluslararası ilişkiler teorilerinde kendini konumlandırabilmektedir. Özellikle çevreciler kurumlar kısıtlı bir zihin dünyaya sahip iken ekolojistler **gezegensel bir etik** perspektifi oluşturmuştur.

Laferrière and Stoett (1999: 157) Vestfalyan düzenin bir parçası olan egemenlik, bölgeselcilik (territoriality), devletler arası rekabet sürdürülebilirlik, hiyerarşik olmayan toplumlar, sorumluluğun ve yönetimin dağılımı (decentralization)², katılımcı demokrasi kavramları üzerinden yeni bir toplumun inşa edileceğini düşünmektedir. Bununla birlikte yeşil siyasal düşünce insan dışı dünyanın ve gelecek nesillerinde hakkını koruyan bir ahlaki topluluk tahayyül etmektedir (Barry, 2014:156-157). Newell (2020: 16) yeşil siyasetin günümüzdeki küresel politikaya sunduğu bakış açısının irdelenmesini ve yeniden uluslararası ilişkilerin merkezine ekolojiyi taşımayı istemektedir.

Peter Newell (2020: 2) bütün yeşil siyaset küresel midir sorusuna bütünüyle olmadığını söylemektedir. Ayrıca Newell’a göre yeşil siyasette artık yerleşmiş bir ifade olan “Küresel düşün yerel hareket” düşüncesi hâkim olduğunu ancak yeşil siyasetin ele aldığı problemler ve yaklaşımlar düşünüldüğünde devlet sınırlarını aşan

¹ Bu lobicilik yöntemi “kamu eğitimi” olarak adlandırılmaktadır. Üçüncü bölümde anlatılmaktadır.

² Decentralization sorumluluğun ve yönetimin dağılımı olarak kullanılmıştır. Şahin (2012:28) “yerelleşme” tercih etmektedir.

ve küresel sorumlulukları dile getirmesi açısından doğal olarak yeşil siyaset küresel bir düşünce yapısına sahiptir (2020: 2).

Küresel bir düşünce yapısına sahip olan yeşil siyasetin bir sorusu da yönetişimin gezegeni kapsayan bir modele dönüştürülüp dönüştürülemeyeceğidir. Yeşil teoremin küresel siyaset düşüncesine katkıda bulunan Planet Politics Institute kurucuları ve üyeleri ortaya koyduğu ekolojik yaklaşımla ve Dryzek'in de öncüsü olduğu **Earth System Governance** adlı proje yeşil düşünceye yeni bir perspektif kazandırmıştır. Planet Politics Governance enstitüsü kurucuları ve üyeleri A **manifesto from the end of IR** adlı bir bildiri yayımlamıştır. Bu manifestoda uluslararası ilişkilerin kurucu normlarını eleştirmekte ve dünya için yeni bir diyalog biçimi öneren manifestonun düşünürleri Burke vd. (2016: 499- 500) kapitalizmin, modernitenin ve baskının yeniden sorgulanması gerektiğini ve “yeni bir sorumluluk biçimi, bağlayıcı çevresel adalet ve toplumsal adalet”in yeniden inşa edilmesini istemektedir. Aynı zamanda inşa etmek istedikleri düşüncenin “küresel”i kapsamadığını “gezegeni kapsayan (**planetary**)” bir bakış açısına sahip olduklarını vurgulamaktadır (2016: 504). Uluslararası ilişkilerin devlet ve sermaye merkezli anlayışını ve dünya siyasetinin sadece güç üzerinden tahayyülünü eleştirmektedir (2016:504). Burke vd. (2016:510) kartezyen düşüncenin inşa etmiş olduğu insanlığın ve doğanın ayrı olmasını eleştirmekte, insanın doğadan bağımsız olmadığı ve çevrenin insan yaşamının ihtiyaçlarını karşıladığını söylemektedir. Bu yeni siyasal proje iklim değişikliğini önlemek, okyanusları ve tür çeşitliliğini korumak ve toplumsal adaleti iyileştirmeyi hedeflemektedir. (Newell, 2020: 14).

4.2. Yeşil Ekonomi

Yeşil siyasal düşüncenin gelişimi bilimsel ve ekonomik gelişmelerden ayrı düşünülemez. Bu bağlamda büyümenin sınırları ve nüfus politikaları hakkında eserler yayımlanmıştır. Örneğin Hardin'in **Tragedy of Commons** ve Ehrlich'in **The Population Bomb** adlı eserlerinde büyümenin sınırları ve nüfusun artması tartışıldı (Aktaran: Newell, 2020: 24).

Meadows'un dahil olduğu Roma Kulübü üyeleri **Büyümenin Sınırları** adlı kitapta endüstrileşmeyi eleştirerek çevreciliğin ötesinde bir perspektif geliştirmiş ve

sıfır nüfus büyümesi ve sıfır ekonomik büyümenin hedefini ortaya atmıştır (Newell, 2020:25). Yeşil ekonomi perspektifini benimseyen Daly (1991:18) **Steady State Economy** adlı kitabında ekonomide istikrarın norm olması gerektiğini, gayrisafi milli hasılanın azaltılmasını ve sürdürülebilirliğin sağlanmasını söylemektedir.

Newell (2020:25) 1972’de yayımlanan **Blueprint for Survival** yerelleşme ve nüfus stabilizasyonunu düşüncesine ışık tutan yeşil siyasal düşüncenin başyapıtlarından olduğunu söylemektedir. Schumacher’in (1974) yılında yayımlanan **Small is Beautiful** adlı eseri kârdan ziyade gezegen ve insanlık için alternatif bir ekonominin oluşturulabileceğini öne sürmüştür (Aktaran: Newell, 2020:25). Yeşil teorisyenler insan ve doğanın sömürülmesine karşı çıkmaktadırlar. Bu sömürü ilişkisini ekonomik yönden analiz etmektedir. Bu bağlamda Keekok Lee (1995) **To De-industrialize; Is it so rational?** adlı makalesinde sanayisizleşmenin mümkün olduğunu savunmaktadır.

İklim değişikliği sürdürülebilir kalkınma normundan bağımsız düşünülemez. Rachel Carson **Silent Spring** adlı çalışmasında tarım ilaçlarının öldürücü etkisine dikkat çekmiştir ve insanlığı sorumluluğa davet etmiştir ve bu eserle uluslararası toplumun çevre meselesini ele almasını sağlamıştır (Newell, 2020: 25).

Yeşil düşünürler, büyüme sorununda uzun dönemde teknolojik çözümlerin yeterli olmayacağını savunduklarını söylemektedir (Dobson, 2007: 56-57). Biyobölgeselciler; sürdürülebilir bir toplum için kaynak kullanımının azaltılmasını, geri dönüşümü, kirliliği önlemeyi önermekte ve merkezileştirmiş kontrol yerine verilen ürünün herkesin olduğunu düşünmektedir (Dobson, 2007:91–92).

2012’de gerçekleştirilen Rio Zirvesi’nde sürdürülebilir düzene geçiş için yönetim ve kurumsal reformlar üzerine bir tartışma gerçekleştirilmiştir (Newell, 2020: 10). Sürdürülebilir bir toplum için istikrar, barış ve düzenin gerekli olduğu düşünülmüştür (Newell, 2020: 7). Ancak sürdürülebilir kalkınma pratikte ne kadar uyumlu olduğu tartışılmalıdır. Şahin’e göre (2004:4) temel ihtiyaçlar ve yoksulluk söylemi altında sürdürülebilir kalkınma meşru hâle gelmiş ve bu yöntemle yoksulluğun önlenemediğine işaret etmektedir. Sürdürülebilirlik kavramının bir şeylerin devam edebilmesini sağlamak için ortaya çıktığını ancak büyüme olarak

anlaşıldığına dikkat çekmektedir (Şahin, 2004:6). Şahin’in bu yaklaşımı Daly’nin ekonomik yaklaşımını da desteklemektedir.

Grasso iklim değişikliği etiğinde zarar kavramının merkezileşmesini ve liberal etik iklim değişikliğinin maliyetlerinin ve avantajları dağılımı üzerinden değil iklim adaletsizliği kavramı üzerinden yeniden inşa etmektedir ve bu yaklaşımda öncelik “zararı azaltma ve kaçınma”dır (Barry vd., 2013:363–364). Sürdürülebilir kalkınma kavramında ise Şahin’in dediği gibi büyümenin sürdürülmesi amaçlanmaktadır. Ancak büyüme doğal kaynakların kullanımını gerektirir. Zarar kavramından bakıldığında bu adaletsizlik oluşturmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

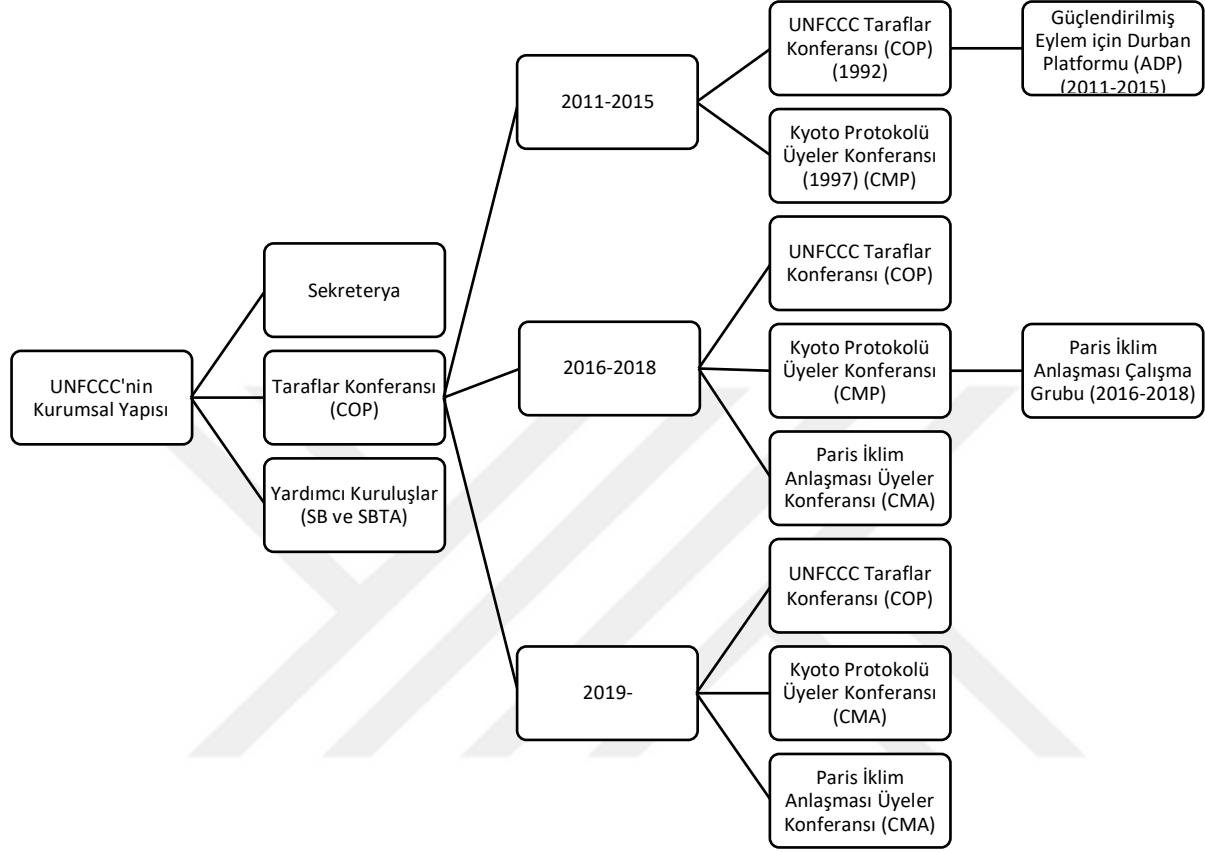
KÜRESEL İKLİM YÖNETİŞİMİ VE KÜRESEL İKLİM REJİMİNİN TARİHİ

1. Küresel İklim Rejiminin Yapısı

Taraflar Konferansı (COP), sekreteryası ve yardımcı kuruluşlardan oluşan küresel iklim rejimi yapı olarak uluslararası bir düzen yerine devletlerarası bir düzen inşa edilerek oluşturulmuştur (Bodansky ve Rajamani, 2018: 42). FCCC'nin madde 7'ye dayanarak yüksek mercii olarak kurulan Taraflar konferansı (COP) her yıl toplanmakta ve raporları gözden geçirmektedir (Bodansky ve Rajamani, 2018: 43). Taraflar Konferansı üst bir kurul olarak Kyoto Protokolü'ne bağlı olan devletlerin buluşmasını (CMP) ve Paris Anlaşması'na bağlı olan devletlerin buluşmasını (CMA) organize etmekte ve bu buluşmalara üye olmayan devletler izin almaksızın gözlemci olarak katılabilirler (UNFCCC, t.y.). Bu sürecin organize olmasından Büro sorumludur. Büro; 11 memur, 1 başkan, 7 başkan yardımcısı, yardımcı kuruluşlardan çalışanlar, üye devletlerin oluşturmuş olduğu grupların temsilcilerinden ve raportörden oluşmaktadır (UNFCCC, t.y.).

Sekreteryası bilginin aktarılmasından, organize olunmasından ve görüşmelerin gerçekleştirilmesinden sorumludur. Yardımcı kuruluşlar bilimsel ve teknolojik meseleleri çözmek ve organize etmek için kurulmuştur. Yardımcı Kuruluşlar olan Bilimsel ve Teknolojik Danışmanlık Yardımcı Kuruluş (SBSTA) bilimsel ve metodolojik sorunlarla ilgilenirken ve Uygulama için Yardımcı Kuruluş (SBI) ise gözden geçirme ve denetlemeden sorumludur (UNFCCC, t.y.). Görüşmeler esnasında finans, uyum, teknoloji vb. alanlar üzerine bütçelerin ve mekanizmaların işleyebilmesi için platformlar oluşturulmaktadır. Örneğin Gelişmiş Eylem için Durban Platformunda Geçici Çalışma Grubu (ADP) bunlardan biridir.

Rejimin aktörlerinden biri olan bilim insanları da iklim değişikliği problemine yaklaşımı etkilemektedir. Özellikle IPCC adlı kuruluş raporları görüşmelere katkı sağlamaktadır.

Tablo 2.1: UNFCCC'nin Kurumsal Yapısı (1992-...).

2. Küresel İklim Rejiminin Tarihsel Süreci

Küresel iklim rejiminin tarihsel sürecinin ilk aşamasında iklim değişikliği problemi bilimsel bir problemden siyasal bir probleme dönüşmüştür ve ikinci aşamasında devletlerin ele aldığı bir problem iken devlet dışı aktörlerin probleme etkisi tartışılmaya başlanmıştır. Önce bilimsel bir grubun tartıştığı bir mesele iken, günümüzde küresel bir toplumun tartıştığı mesele hâline gelmiştir. Küresel İklim Rejiminde üç temel anlaşma ile tarihsel süreç şekillenmiştir: BM İklim Çerçeve Sözleşmesi, Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması.

Bu bölümde COP görüşmelerinin notlarından ve ikincil kaynaklardan hareketle küresel iklim rejiminin bilimsel ayağı, UNFCCC'nin oluşumu, Kyoto Protokolü'nün yasallaşma süreci, Kopenhag konferansından Paris İklim Anlaşması'na uzanan yolculuğu ve son kısımda Paris sonrası süreç anlatılmaktadır. Ayrıca UNFCCC, Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması'nda benimsenen temel ilkeler tartışılmaktadır. Benimsenen bu ilkeler ve süreç göstermektedir ki problemin ekonomik ve sosyal bir sistem dönüşümüne ihtiyaç duyduğunu ancak normların yeterli bir şekilde tanımlanmaması, sorumlulukların adil dağılımı ve yasallık konusunda ilerleme kaydedilmemesinden dolayı bu süreçte yeteri kadar bir gelişme gösterilmemiştir.

2.1. UNFCCC'nin Kurulması ve Kyoto Protokolü'nün

Yasallaşması

İklim değişikliği problemi bilim insanları tarafından 19.yy'ın sonundan itibaren anlaşılmasına rağmen 1980'li yıllarda problem için uluslararası toplum harekete geçmeye başlamıştır (Bodansky ve Rajamani, 2018: 1). İsveçli kimyager Svante Arrhenius 1896 yılında fosil yakıt- ısınma arasındaki ilişkiyi farkına varmasına rağmen uluslararası toplumun 1980'li yılların ikinci yarısına kadar siyasal bir problem olarak ele almamıştır (2018:4).

İklim değişikliği bilimsel alanda tartışılrsa da kanıtlanılabilirliği ve insan kaynaklı bir çevre krizi olup olmadığı hâla tartışılmaktadır. Günümüzdeki iklim değişikliğinin insan pratiklerinin sonucunda ortaya çıktığına dair ilk kanıtlar 1979 Birinci Dünya İklim Konferansı'nda sunulmuştur (UNFCCC, 2003:3). Buna rağmen

iklim değişikliğinin etkileri tartişılmakta ve rejimde çözülemeyen problemlerden biri de bilimsel kesinlik hakkında ortak bir kanıya varılamamasıdır.

İklim değişikliği problemi özellikle fosil yakıtların kullanımı sonucunda karbondioksit ve diğer sera gazlarının artması, ormansızlaştırma, ekonomik büyümenin sonucunda ortaya çıkmıştır (UNFCCC, 2003: 1). IPCC' nin yayımladığı       değerlendirme raporuna göre “son 50 yıl içinde gözlenen ısınmanın büyük ölçüde insan etkinliklerine bağlanabileceğini gösteren yeni ve daha güçlü kanıtların elde edildiğini” göstermektedir (Aktaran: UNFCCC, 2003: 1). Buna göre günümüzde yaşanan iklim değişikliği insan merkezli pratiklerin sonucudur. Bu süreç  nlem alınmazsa ciddi ekonomik ve sosyal değişikliklere yol açacaktır. Sera gazı emisyonlarında az paya sahip ve yeterli kaynaklara sahip olmayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin  nlem alınmadığı takdirde daha fazla kırılgan hâle geleceği düşünülmektedir (UNFCCC, 2003:1)

1980'li yıllarda meselenin siyasal alana taşınmasında bazı gelişmeler etkili olmuştur. 1987'de ozon deliğinin farkına varılması, Brutland komisyonunun **Our Common Future** adlı raporunun yayımlanması, 1988 Toronto Konferansı, 1989 Hague Konferansı ve 1990'da II. Dünya İklim Konferansı ile uluslararası toplum probleme ilgi duymaya başlamıştır ve bu gelişmelerin etkisiyle 1992 Rio Zirvesi'nde rejimin kurulmasında ciddi adımlar atılmıştır (Bodansky ve Rajamani, 2018: 3- 4). Rejimin bilimsel ayağı 1988'de WMO ve UNEP iş birliğiyle IPCC'yi kurarken, 1989 yılında düzenlenen Noordwijk konferansında ilk defa devletler aralarında iklim değişikliği meselesini tartışmıştır (şahin, 2017: 73). Böylece 1980'lerde bilim insanları ve siyasetçilerin iklim değişikliği üzerine farkındalığı sayesinde küresel siyaset politikaları inşasında en üst seviyeye ulaştığı g r lmektedir (Aktaran:Held ve Roger, 2018:528).

1992 Rio Zirvesi'nin ardından iklim değişikliği için rejimin kuruluş süreçleri başlatılmıştır. BM İklim Değişikliği  er eve Sözleşmesi 1994 yılında yürürlüğe girmiştir. Rejim bazı temel normları kabul etmiştir. BM İklim  er eve Sözleşmesinde **ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar, önleyici olma ve iklim değişikliği-kalkınma arasında ilişki bulunmasını kabul etme** olmak üzere üç ilke

benimsenmiştir (UNFCCC, 2003: 6). Jenerasyonlararası eşitlik, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli yetenekler, gelişmekte olan ülkelerin özel ihtiyaçları, maliyet etkinliği, kapsayıcılık, destekleyici ve açık bir ekonomik sistem FCCC'nin prensiplerindendir (Bodansky ve Rajamani, 2018, 20–21). Bir diğer önemli ilke ise sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektir. Sözleşme uluslararası ekonomik sistemin sürdürülebilir kalkınmayı desteklemesini ve keyfi ve haksız bir engelleme oluşturmamasını talep etmektedir (UNFCCC, t.y.: madde 3.5).

Sözleşmenin, çerçeve sözleşme olması rejimin kurallarına dair sorumluluklar ve bilimsel çalışmaların yürütülmesi anlamına gelmektedir (Şahin, 2017:76). Bu sözleşmeye göre küresel iklim rejiminin sorumluluğu emisyonların azaltılması ve mümkün seviyede korunmasıdır.

BM İklim Çerçeve Sözleşmesi'ne göre madde 4.2 (a)'ya göre her Ek-1 ülkesi ulusal politikalar benimseyerek antropojenik sera gazlarını sınırlamakla, ayrıca lavabolar ve rezervleri geliştirmekten sorumludur ve Madde 4.2 (b)'de 1990 yılı emisyon seviyesine ayrı ayrı veya ortak olarak çekilmesi gerektiğini belirtmektedir (Birleşmiş Milletler, t.y.). Ancak bu alt maddelerde sınırlamanın boyutları sözleşmede açık bırakılmıştır ve tartışmalarda çözüme kavuşturulamamıştır. Yamin ve Depledge (2004:110) bu durumun nedenini üç maddede açıklamaktadır: Ek-1 ülkelerin³ yasal bağlayıcılık hedeflere sahip olup olmaması, ortak uygulamanın deniz aşırı ya da içsel olarak emisyonlara etkisi, lavabolardan ziyade bireysel üretilen emisyonlara odaklanması. Açıkçası, BM İklim Çerçeve Sözleşmesi'nde “sera gazı artışının hangi düzeyden önce durdurulması gerektiği” ve ülkelerin 1990 emisyon seviyesine birlikte hareket edip etmeyecekleri belirsiz bırakılmıştır (Şahin, 2017: 77). Küresel iklim rejiminin Kyoto Protokolü'nün yasallaşma sürecine kadar bu uzlaşma sağlanamamıştır.

1994 yılında imzalanan BM İklim Sözleşmesi'nin ardından 1995 yılında Berlin'de toplanan birinci taraflar konferansında (COP 1) gelişmiş ülkeler iklim değişikliği probleminin çözülmesine yönelik kararlı adımlar atmak ve sürece devam etmek için anlaşmışlardır ve bu karara Berlin Buyruğu adı verilmiştir (UNFCCC,

³ EK-1 ülkelerin listesine UNFCCC (2003:13-14)'ten ulaşabilirsiniz.

2003: 3). İlk taraflar konferansında finansal sürecin Küresel Çevre Fonu (GEF) altında devamlılığına ve Berlin Buyruğu ilanı ile bağlayıcı bir metin arayışına girilmiştir (Şahin, 2017:79). Belirtmek gerekir ki Sözleşme’de ülkelerin ayrımında gelişmişlik seviyesi tanımına rastlanmamaktadır ve Ek- 1 dışı ülkeler gelişmekte olan ülkeler olarak düşünülmektedir (2017: 80). Nitekim bu ayrımların oluşması ya da oluşmaması küresel iklim rejiminde tartışılmalıdır. Örneğin bu tartışmalardan biri de iklim rejimindeki kuzey- güney problemi⁴. Bu problem, BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’nin bu üç ilkeyi benimsemesindeki nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Her devlet aynı ekonomik ve sosyal güce sahip olmamasından dolayı devletlerin hem sorumlulukları farklılaşmakta hem de öncelikleri değişmektedir. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkeler sorumluluğu gelişmiş ülkelerin alması gerektiğini emisyon oranlarından dolayı düşünmektedir. Gelişmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere 2,5 kat daha yüksek emisyon oranına sahip olması nedeniyle (IPCC, 2014: 113) gelişmekte olan ülkelerin bu gerekçesi haklı görülebilir.

UNFCCC’nin kuruluş aşaması tamamlandıktan sonra bağlayıcılığı olan bir anlaşmanın yapım sürecine geçilmiştir ve Kyoto Protokolü’nün inşa ve yasallaşma süreci başlatılmıştır. BM İklim Sözleşmesi’nin temel ilkelerini benimseyen Kyoto Protokolü özellikle “ortak ama farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli yetenekler” ilkesi üzerine kurulu bir metindir ve bu ilkedan hareketle emisyon azaltımında sorumluluğu üstlenen gelişmiş ülkeler bağlayıcılık ilkesini de kabul etmektedirler (UNFCCC, 1998). Emisyon oranlarında büyük paya sahip olan gelişmiş ülkeler Kyoto Protokolü’nü imzalayarak emisyon sorumluluğunu ve az gelişmiş ülkelerin ekonomik kalkınmasında ve teknoloji transferinde yardımcı olmayı kabul etmişlerdir

Kyoto’da gerçekleştirilen COP 3 toplantısında emisyon hedefleri konusunda AB, 1990 emisyon seviyesinin %15 aşağısını 2010’a kadar hedeflerken ABD ise aynı sürede emisyon hedefini sabit seviyede tutulmasını, piyasa odaklı mekanizmaların

⁴ Kuzey-güney ayrımıyla kuzeydeki ülkelerin güneydeki ülkelere göre ekonomik açıdan daha önde olduğu ve bu ülkeler arasında eşitsizliğin giderek artması kastedilmektedir. Buna göre gelişmekte olan ülkeler kalkınmaya önem vermeli, gelişmiş ülkeler ise sorumluluğu üstlenen olmalıdır (Kreienkamp, 2019:7). Bu yaklaşımı savunanlar IPCC raporlarından hareketle sanayileşme ile emisyon oranlarının yükselişi ve bu dönemde gelişmiş ülkelerin bu yükselişten faydalanması ile ilişkilendirmektedir.

geliştirilmesini ve gelişmekte olan ülkelerin sorumluluk alması yaklaşımını benimsememiştir (Kreienkamp, 2019:5).

Buenos Aires Eylem planıyla Kyoto'dan kalan problemlerin görüşülmesi amaçlanmıştır ancak gündem hakkında az sayıda karara varılabilmektedir (Fletcher, 2005:6). Buenos Aires Eylem Planı'ndaki tartışılması gereken noktalar tekrardan COP 5 (Bonn)' te görüşülerek bir anlaşmaya varılmıştır ve anlaşmaya varılmasında IPCC'nin sunduğu ikna edici kanıtlar müzakere sürecinin ilerlemesinde etkili olmuştur (UNFCCC, 2003: 4). Böylece katılımcı ülkeler iklim değişikliği problemi konusunda anlaşma sürecine devam etmişlerdir. İklim değişikliği probleminde devletlerin bir noktada buluşamamalarında problemin ekonomik, sosyal ve siyasal bakımdan kapsayıcı olması yatmaktadır.

COP 6 (Hague)'da Buenos Aires iki yıllık Eylem Planı'ndaki sorunların çözülmesi için buluşulmuştur ancak bir sonuca ulaşamamıştır (Kreienkamp, 2019: 6). Hague zirvesinde mekanizmalar ve emisyon oranları, karbon lavaboları, sözleşmeye bağlılık ve gelişmekte olan ülkelerin protokole katılımı tartışma konuları arasındaydı. AB ve ABD arasındaki karbon lavaboları tartışması Hague'daki zirveyi olumsuz sonuçlandırmıştır. AB, mekanizmaların kullanımında %50 bir üst limitin olması gerektiğine inanırken ABD üst limitin olmaması gerektiğini savunmuştur (Dessai, Lacasta ve Vincent, 2003: 184).

2001 Mart'ında ABD Kyoto Protokolü'nden çekilmiştir. AB ve Japonya temsilcileri Bush'un protokolden çekilmemesi için görüşmelerde bulunmuş ancak görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Dessai vd., 2003:188). 11 Haziran 2001'de yaptığı konuşmasında Bush protokolü onaylayan ülkelerin emisyon azaltım hedeflerine ulaşamayacağı için protokolü "gerçek dışı" bulmasından dolayı ve siyah karbon ve troposferik ozonun anlaşmaya dahil edilmemesini ve gelişen ülkelerin azaltım hedeflerine katkı sunmamasından dolayı Kyoto Protokolü'yle süreçte yol almayacağını ve BM İklim Sözleşmesi ile yoluna devam edeceğini belirtmektedir (Dessai vd. 2003:189). AB, ABD'nin bu tutumundan sonra sürece ABD'siz devam etme kararı alıp diğer yüksek emisyon oranlarına sahip endüstrileşmiş ülkelerle görüşmelere başlamıştır. Ancak ABD'nin sürece dâhil olması gerektiğini düşünen

Japonya tekrardan ABD ile görüşmelere başlamıştır. Camp David’de bir araya gelen Başbakan Junichiro Koizumi ve Bush aralarındaki görüşme olumsuz sonuçlanmıştır ve bu olumsuz sonuçlanmayı bazı şirketler yeni ticaret alanının dışında kalacakları endişesini vurgulayarak eleştirmişlerdir (Dessai vd, 2003: 190)

BM Çerçeve İklim Sözleşmesini temel kaynak olarak ele alan Kyoto Protokolü’nde mekanizmalar ve emisyon oranları meseleleri Marakeş Görüşmelerine kadar kararlaştırılamamıştır. Protokolden ABD’nin çekilmesi ve çatı grubundaki ülkelerin anlaşmayı onaylaması ile Kyoto Protokolü’nün yasallaşma süreci de uzamıştır. 16 Temmuz 2001’de tekrardan COP 6-2 için Bonn’da toplanan üyeler Kyoto sürecinde ortaya çıkan problemler üzerine tartışmışlardır. Bu problemler Kyoto mekanizmalarının uygulanması, gelişen ülkelerin sorunları, karbon lavaboları ve bağlılıktır (Dessai vd. 2003:190-91).

Bonn görüşmesi Kyoto sürecinin devamı için bir umut olmuştur ve Bonn Sözleşmesinde gelişmekte olan ülkeler için Küresel Çevre fonu tarafından yönetilecek üç tane bütçe oluşturulmuştur: Özel İklim Değişikliği Fonu, Uyum Fonu, Az Gelişmiş Ülkeler Fonu (Dessai vd., 2003: 191). Bağlılık komitesi oluşturulmuştur. İki kısımdan oluşan bu komitenin görevi bağlılık sürecini geliştirmek ve bir dahaki sözleşme dönemi için hazırlık ve emisyon ticaretinin askıya alınması ve komitede bölgesel gruplardan beş kişi, küçük ada devletlerinden bir kişi, EK 1’den 2 kişi ve EK 1 dışından 2 kişi yer almaktadır (Dessai vd., 2003: 192)

2001 yılında COP 7 görüşmeleri Marakeş’te yapılmıştır. 1997 yılında kabul edilen Kyoto Protokolü çerçevesi Marakeş’te detaylı bir şekilde yeniden hazırlanmıştır (UNFCCC, 2003: 16). Dessai vd. (2003:196) Marakeş görüşmelerinde gelişmekte olan ülkeler için üç bütçenin oluşturulması üyelerin sadece iklim değişikliğinin etkilerini azaltmakla ilgilenmediğini ve iklim değişikliğine bütüncül bir perspektifte ele aldıklarını söylemektedir. Marakeş toplantısının gündemi Bonn’da alınan kararların yasallaştırılmasıdır (Dessai vd., 2003: 193).

Gelişmiş ülkelerin iklim değişikliğinden sorumlu olduğunu kabul etmeleri ve Protokolde gelişmekte ve gelişmemiş ülkelerin ifadesinin yer alması çevre sorunu yaklaşımının değişimini göstermektedir. 192 üyenin yer aldığı Kyoto Protokolü 11

Aralık 1997’de kabul edilip 16 Şubat 2005’te yürürlüğe girmiştir Kyoto Protokolü’nün geç yürürlüğe girmesinde madde 23 etkili olmuştur. Bu maddeye göre protokolde en az 55 üyenin olması ve bu üyelerin %55 karbondioksit emisyon oranına sahip olması gerekmektedir. Bu maddeden dolayı hem endüstrileşmiş ülkeler hem de Rusya ve ABD gibi büyük emisyon oranlarına sahip ülkelerin anlaşmada yer almasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Kyoto Protokolü; emisyon yükümlülükleri ve bu yükümlülüklerin gerçekleşmesini sağlayacak mekanizmalar, gelişmekte olan ülkeler için fonlar, teknoloji transferi ve raporlama, gözetleme gibi bilimsel süreçleri içeren bir metindir. Kyoto Protokolü ekonomik sistemi de entegre eden bir hukuki metindir. Esneklik mekanizmaları ve karbon piyasasının oluşturulması bu durumun örneklerindendir. Gelişmiş ülkeler arasında 2008’de karbon piyasası da başlatılmıştır ve Marakeş’te esneklik mekanizmalarının kuralları belirlenmiştir (Dessai vd., 2003: 196). İklim değişikliği sorununun çözülmesinde mekanizmaların etkinliği ve bu mekanizmalar sonucunda oluşturulmuş karbon piyasasının işlevleri önemlidir. Buna bağlı olarak petrol üretici devletlerin, araba endüstrisinin de iklim değişikliği probleminin ele alınmasında rolü dikkate alınmalıdır.

Emisyon hedeflerinin belirlenmesinde devletler arasında problemler ortaya çıkmıştır. Anlaşmazlıklardan biri Kyoto protokolünde **tamamlayıcılık (supplementarity)** ilkesidir. Bu ilkeye göre emisyon azaltımında ülkelerin emisyonun ne kadarlık kısmının mekanizmalarla ve kalan emisyonun kendi sınırlarında kendi pratikleriyle nasıl çözeceği problem haline gelmiştir (Fletcher, 2005: 4). Yamin ve Depledge (2004) bu tartışmaları her bir sera gazının tek tek mi değerlendirilecek yoksa belirli sera gazlarının oranı mı dikkate alınacağı, lavaboların anlaşmaya dâhil edilip edilmeyeceği, hedefin ne kadar sürede gerçekleştirileceği, tüm üyelerin aynı/ farklılaştırılmış sorumluluklara sahip olup olamayacağı, emisyon hedefinin ülke içinde mi yoksa denizaşırı ülkelerde gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği ve bağlayıcılık olarak sıralamaktadır.

Kyoto Protokolü’nde karbondioksit (CO₂), metan (CH₄), diazotmonoksit (N₂O), hidroflorokarbonlar (HFCs), perflorokarbonlar (PFCs), kükürt heksoflorid

(SF6) adlı 6 sera gazı belirlenmiş ve ilk üç sera gazı insan eliyle oluşmaktadır (UNFCCC, 2003: 2). Kyoto Protokolü'ne göre dört emisyon oranı hesaplanmaktadır: emisyon azaltma birimi (ERU), sertifikalı emisyon azaltma (CER), atanan miktar birimi (AAU) ve kaldırma birimi (RMU). İlk üç sera gazı Kyoto Protokolü mekanizmaları altında madde 6,12 ve 17 ye göre hesaplanırken son oran LULUCF aktiviteleri için Marakeş görüşmeleri sonrasında hesaplanmıştır (Yamin ve Depledge, 2004: 121). Madde 4'e göre mekanizmalar bireysel ya da ortak kullanılabilir, buna uygulama olarak AB örnek olarak verilebilir (Yamin ve Depledge, 2004: 121).

Kyoto Protokolü esneklik mekanizmaları emisyon ticareti, ortak uygulama ve temiz kalkınma mekanizmasından oluşmaktadır. Emisyon ticareti ve ortak uygulama EK-1 ülkeleri arasında gerçekleşirken, temiz kalkınma mekanizması EK-1 ve EK-1 dışı ülkeler arasında gerçekleşmektedir.

Kyoto Protokolü'nün iklim değişikliğine karşı yeterli sorumluluk yükleyip yüklenmediği tartışılmıştır. Özellikle enerji ve ulaşım sektörü iklim değişikliğinde güçlü sorumluluklar almalıdır. Ancak Bonn Anlaşmalarında nükleer enerji Kyoto Protokolü esneklik mekanizmalarına dâhil edilmemiştir (Aktaran: Şahin, 2017:84). Kyoto Protokolü'nde madde 2.1'de enerji sektöründeki emisyonların sınırlandırılmasından OPEC ülkelerinin tutumlarından dolayı yeterince üzerinde durulmamaktadır (Yamin ve Depledge, 2004: 112). Bununla birlikte esneklik mekanizmaları emisyon hedeflerine ulaşmasını rahatlatması için rejimi “yumuşak ve etkisiz” bir hale getirmiştir (Şahin, 2017: 81). Tarafların emisyon hedeflerini mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştirmemesi ile ilgili etik endişelerin ortaya çıkmasıyla Marakeş anlaşmaları “emisyon hakkı, izni, ayrıcalığı” tanımadığını vurgulamaktadır (UNFCCC, 2003:19).

Kyoto Protokolü'yle EK-1 ülkeleri için bağlayıcı hedefler konulmuştur ve ilk sözleşme dönemi 2008-2012 olarak kararlaştırılmıştır ve bu dönemde 1990'daki emisyon oranlarının toplamının en az %5'in altındaki seviyeye ulaşmayı hedeflemişlerdir (UNFCCC, 1998). Kyoto protokolü Rusya'nın da katılımıyla yürürlüğe girdikten sonra asıl endişe 2012 sonrasında küresel iklim rejiminin nasıl bir yol izleyeceğidir (Coen vd., 2020: 19).

Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girme süreci iklim değişikliği probleminin çözülmesini yavaşlatmıştır ve problemin çözümündeki etkinlik zayıflamıştır. Bu problemlerin ortaya çıkışına şemsiye ülkelerin anlaşmazlıkları neden olmaktadır. Özellikle ABD ve AB arasındaki gerilim sürecin kopma noktası gelmesine neden olmuştur. Bağlılık problemi Kyoto Protokolü yürürlüğe girene kadar ertelenmiştir (Dessai, 2003: 193). Dessai vd.'ne göre (2003:197-198) iklim rejiminde bir hegemon yoktur ve Avrupa Birliği hâla lider konumdadır. Ancak Kyoto Protokolü'nün yasallaşma sürecinde AB'nin liderliği tartışmalıdır.

İklim değişikliğinin önemli bir bileşeni olan yasal bağlayıcılık konusunda uzlaşamaması Kyoto Protokolü'nün etkinliğini sorgulatmaktadır. Hatta bazı düşünürler Kyoto Protokolü'nün kötü bir hâlinin onaylandığı kanısındaydı (Dessai, 2003: 194). COP 8'de Yeni Delhi'de toplanılmıştır ve kuzey güney ayrımı belirginleşmiştir (Dessai, 2003: 201). COP 9'da ise yutakların Temiz Kalkınma Mekanizmasına dahil edilip edilmeyeceği tartışması devam etmiştir (Aktaran: Şahin, 2017, s. 85)

İklim değişikliğinin bilimsel çevrenin ele aldığı problemden çıkıp UNFCCC'nin kurulması, Kyoto Protokolü'nde devlet merkezli anlayışın etkinliği ve problemlerin hâkim olduğu bir süreç olarak tanımlanabilir. Kyoto Protokolü'nün karmaşık bir yapıya sahip olmasında sorumluluk tanımının ifadesinin açık olmaması ve sürece bakıldığında her ülke ekonomik büyüme ve kalkınmayı önceliği haline getirmiştir. Sonuç olarak Kyoto Protokolü çerçevesinde kurulan mekanizmaların iklim değişikliği probleminin çözümünde etkinliği yeterli olmadığı ve devletlerin bu süreçte ciddi bir adım hâla atmadığı söylenebilir.

2.2. Kopenhag Konferansından Paris İklim Anlaşması'na

Montreal'da gerçekleşen COP 11 görüşmesinde rejimin ikili bir yol haritası oluşturması kararlaştırıldı. Kyoto ve UNFCCC olarak adlandırılan bu iki yoldaki ayrıma göre Kyoto'yu imzalayanları ilgilendiren meseleler ve tüm üyeleri ilgilendiren meseleler olarak ikiye ayrılmıştır. Bali'de toplanılan COP-13'te Bali Eylem Planı kabul edilmiştir. 2009'da Kopenhag'da gerçekleştirilen COP-15'te yeni ve yasal bağlayıcı anlaşma oluşturulması için bu iki yol ayrımı kalkmıştır (Von Bassewitz, 2013). Ancak konferans sonrası hedefler gerçekleştirilememiştir. Bu konferansın

Paris sürecine giden adımlardan biri olmuştur ve rejimin yapısının devlet merkezli ilerleyemeyeceği anlaşılmıştır. Konferansın sonunda küçük bir grup Kopenhag Uzlaşmasına katılırken, COP genel kurulunu benimsememiştir (Falkner, Stephan ve Vogler, 2010).

COP 15 görüşmesinde Taraflar Konferansı başkanının Danimarka ve ABD'nin gizli görüşmesini ortaya çıkarması ve ada devletlerinin görüşmelerdeki etkinliği konferansı sonuçsuz bırakmıştır (Aktaran: Şahin, 2017: 87). Bu süreçte devletlerin de birbirine baskı yaptığı ya da devletler iş birliği yapacağı gruplar oluşturmaktadır.

Kopenhag uzlaşması ile ülkeler kendi kararlarını “tek taraflı belirleyebileceği” bir aşağıdan yukarı sistem oluşturmaya çalışmıştır (Şahin, 2017: 88). Kopenhag konferansında Paris İklim Anlaşması'nda da devam edecek bazı normlar belirlenmiştir. Kopenhag Konferansı'nda ilk kez “küresel sıcaklık artışının 2 dereceye ulaşmadan durdurulması” üzerine bir madde eklenmiştir (Şahin, 2017:88). Ayrıca metne “Yeşil İklim Fonu” ve “Teknoloji Mekanizması” kurulması maddesi eklenmiştir (Şahin, 2017:88). Kopenhag Zirvesi'nde ABD ve BASIC grubunun etkisi görülmüş ve AB'nin sessiz kaldığı dikkat çekmiştir (Kreienkamp, 2019:9). Kopenhag sürecinin iklim değişikliği sürecindeki olumsuz etkisi sivil toplum tarafından “sürecin çöküşü” olarak adlandırılmıştır (Aktaran Şahin, 2017: 87).

2011 COP 17 (Durban)'de 2020'den sonra kapsayıcı bir anlaşma hazırlanması ve 2020'ye kadar gelişmiş ülkelerin eylemlerini artırması hedeflenmiştir (Oberghassel vd., 2018: 109). 8 Aralık 2012'de COP 18 Doha'da düzenlenmiştir. Doha yasa değişikliğini 144 üyenin (AB haricinde) kabul etmesi gerekli idi ve 147 ülkenin kabulüyle 31 Aralık 2020'de yürürlüğe girdi (UNFCCC, t.y.-a). Bu yasa değişikliğiyle Kyoto Protokolü'nün madde 20 ve madde 21'e göre yürürlüğe girmiştir ve ikinci sözleşme döneminde Kanada Protokolden çekilmiş, Yeni Zelanda, Rusya ve Japonya da herhangi bir emisyon limiti belirlememiştir (UNFCCC, 2013). COP 18 Doha görüşmesinde 2013-2020 döneminde Kyoto Protokolü'nün ikinci dönemi başlamış ve ikili şekilde devam edilen yola Durban Gelişmiş Eylem Platformu (ADP) olarak devam etme kararı alınmıştır (Kreienkamp, 2019:10)

COP 19 Warsaw görüşmelerinde Paris İklim Anlaşması için ön hazırlıklara başlanmıştır. Bu görüşmelerde niyet edilen ulusal kararlaştırılmış katkıların hazırlanılması istenilmiştir (Kreienkamp, 2019: 11). Katkı kavramı net bir çerçeveye sahip değildir: Birincisi katkı kavramı emisyon hedeflerinin ölçüsünü belirlememektedir, ikincisi ise yasal bağlayıcılığı hakkında belirsizdir (Bodansky ve Rajamani, 2018: 16).

COP 19 Warsaw görüşmelerinde küresel iklim rejiminde yukarı- aşağı bileşenler ve yeni anlaşmaların yasal boyutunun ne olacağı, üyeler arasındaki sorumlulukların dağılımı meselelerine değinilmiştir (Aktaran: Kreienkamp, 2019, s. 11). Kayıp- zarar meselesi önemli bir sorun olarak devam etmektedir ve buna istinaden COP 19 da Varşova Uluslararası Kayıp ve Zarar Mekanizması kurulmuştur (Kreienkamp, 2019: 11). Bu ilke ilk defa Bali Eylem Planı'nda resmi olarak yürürlüğe girmiştir ve bu oluşturulan mekanizma ile bilgi sürecini geliştirmek ve bilgiyi paylaşmak, üyeler arasında diyalogu güçlendirmek ve finans, teknoloji alanları başta olmak üzere desteği artırmak ve pratikleri geliştirmek hedeflenmiştir(Coen vd., 2020: 15).

COP20 Lima konferansından önce Çin ve ABD bir araya gelmiştir. Yapılan görüşmenin ardından iki ülkenin “ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar” prensibini genişleterek “farklı ulusal durumlar ışığında” kısmını eklediği duyurulmuştur (Aktaran: Kreienkamp, 2019, s. 11). Lima Konferansında, Lima- Paris Eylem Gündemi (LPAA) ve İklim Değişikliğinde Devlet Dışı Aktör Bölgesi (NAZCA) başlatılarak rejimin devlet dışı aktörlerle iletişim kurması amaçlanmıştır (Aktaran: Kreienkamp, 2019, s. 12). COP 20 Lima Konferansı'nda geleneksel EK 1 ve EK 1 dışı ülkeler arasındaki ayırmadan ziyade gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında sorumlulukların nasıl dağıtılacağı tartışılmıştır (Kreienkamp, 2019:11).

Kopenhag ile kırılan süreç tekrardan yeniden devam ettirilmiştir. Bu süreçte devlet dışı aktörlerin katılımı güçlendirilmiştir. Bununla birlikte EK-1 ve EK-1 dışı ayrımı kaldırılarak sorumluluklar bütüncül bir perspektifte tekrardan ele alınmıştır.

2.3. Paris İklim Anlaşması ve Paris Anlaşması Sonrası Dönem

Kimileri için küresel iklim rejiminin umut verici anlaşması olan Paris İklim Anlaşması kimileri için henüz ilerleme kaydedilememiş bir anlaşmadır. Henüz ilerleme kaydedilemediğini düşünenler Paris sonrası süreçte anlaşmanın etkinliğini, aktörlerin katılımını ve sorumlulukların belirsizliğini eleştirmiştir. Paris İklim Anlaşması ile devlet dışı aktörlerin rolleri netlik kazanmamıştır ve hâla bazı devlet dışı aktörler gözlemci statüsünde görüşmelere katılmaya devam etmişlerdir (Bäckstrand, Kuyper, Linnér ve Lövbrand, 2017:572).

Devletlerin Paris İklim Anlaşması'nda ne kadar sorumluluk aldığı tartışmalıdır. Rajamani (2016:337) Paris İklim Anlaşması'nın hükümlerinin devletler için zorunluluklar ve haklar inşa etmemesi sebebiyle anlaşmaya “gönüllü sözleşme” ya da “iyi niyetler beyannamesi” olarak adlandırıldığına dikkat çekmektedir ancak bu bağlamdan dolayı anlaşmanın görmezden gelinmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Paris İklim Anlaşması'nı hukuki bağlamda inceleyen Rajamani ve Bodansky (2018:19) Paris İklim Anlaşması'nın protokol olarak adlandırılmamasına ve açık bir şekilde FCCC'nin madde 17 çerçevesinde benimsenmediğine dikkat çekip bu durumun yasal olarak ilgisizlik doğurduğunu söylemektedir. Uluslararası hukukta sert hukuk ve yumuşak hukuk yaklaşımlarının bulunduğunu belirten Bodansky ve Rajamani sert hukukun yaptırım tehdidi gibi yöntemlere sahip olduğunu, yumuşak hukukun iş birliğini güçlendiren kurallara yer verdiğini belirtir. Bu noktadan hareketle FCCC iş birliğini güçlendirmeye çalışan yumuşak kuralları barındıran bir metin, Kyoto ise daha sert kurallara sahip iken Paris İklim Anlaşması hem sert hem de yumuşak yaklaşımı benimsemektedir (2018:20).

Küresel iklim hedefi, iklim finansı, kayıp ve zarar, farklılık ve eşitlik meselelerine anlaşmada yer verilmiştir (Aktaran: Kreienkamp, 2019:12). Bu anlaşmada Kyoto Protokolü'ndeki gibi “katı uygulama mekanizmaları”na yer vermek yerine değerlendirme ve kontrol süreçlerini artıran, emredici hükümlerden ziyade kolaylaştırıcı hükümler tercih edilmiştir (Kreienkamp, 2019:12).

Neredeyse evrensel, bağlayıcılık taşıyan, şeffaflık ve hesap verilebilirlik özelliklerine sahip Paris İklim Anlaşması'nda emisyon takibinde sürekliliğe önem

verilmektedir (Bodansky ve Rajamani, 2018: 16). Paris İklim Anlaşması'nın önemli prensiplerinden olan şeffaflık ilkesi iki mesele üzerinde durmaktadır: azaltma ve uyum sürecinde sağlanan ve elde edilen desteğin kontrol edilmesi (Obergassel vd., 2018: 105).

Paris İklim Anlaşması'nda yer alan madde 6 iş birliği mekanizmalarından bahsetmektedir: madde 6.2'de iş birliğine yönelik yaklaşımlar, madde 6.4- 6.7 azaltmayı desteklemek ve sürdürülebilir kalkınmayı geliştirmek, madde 6.8- 6.9 piyasa dışı yaklaşımlardan bahsedilmektedir (UNFCCC, 2015). COP 23 (Bonn)' te 6. maddenin pratikte nasıl gerçekleşeceği muğlakta bırakılmıştır (Obergassel vd., 2018:106).

Küresel İklim Rejiminde anlaşmalarda altı problem üzerinde uzlaşamamıştır. Bunlar: emisyon azaltımı, gelişmekte olan ülkelere finansal yardım ve teknolojik destek, ülkelerin sözünü yerine getirmesi ve yasal bağlayıcılığı kabul etmesi, şeffaflık ve uluslararası gözlem ve inceleme ve son olarak üyeler arasında yaşanan problemlerin çözümünü kimin sağlayacağıdır. Bu sorunlar UNFCCC, Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşmaları başlıkları altında karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmektedir.

Kyoto Protokolü'nde emisyonların ne kadar oranda ve sürede azaltılacağı ve hangi sera gazlarının dahil edildiği tartışma konusu hâline gelmiştir. Paris İklim Anlaşması'nda madde 4.8 ve 4.9 gereğince devletler ulusal katkılarını bildireceği ve küresel envanterde sonuçlar hakkında bilgilendirileceği belirtilmiştir (UNFCCC, 2015). Madde 14'te ilk küresel envanterin 2023 yılında düzenleneceği ve şeffaflık ve hakkaniyet ilkeleri doğrultusunda gerçekleştirileceği vurgulanmaktadır (UNFCCC, 2015). Bu noktada Paris İklim Anlaşması'nda şeffaflık ve sorumlulukların kısıtlı da olsa getirilmesi amaçlanmıştır. Bu tutumuyla Paris İklim Anlaşması'nda deontolojik etik yaklaşımının hâkim olduğu düşünülebilir. Anlaşmada öncelikle **niyet** ön planda tutulmuştur. Böylece Kyoto'daki görev bilinci ve katı sistem esnetilmiştir. Üye kendi sorumluluk sınırlarını belirlemeye başlamıştır. Nitekim Kyoto Anlaşması'na giden süreçte de kuralların esnetilmesiyle bağlılığın Avrupa ülkeleri tarafından benimsenmesi de bu sürece giden adımlardan biri olarak gösterilebilir.

Niyet edilen ulusal katkı düşüncesi küresel iklim yönetim yapısını da etkileyen bir normdur. Üstten gelen bir baskı yerine daha çok merkezli ve esnek bir yönetim yapısına gidildiğini göstermektedir. Ulusal olarak belirlenmiş katkının (NDC) ne kadar üyeler tarafından gerçekleştirilebileceği tartışmalıdır. Üyeler makul hedefler belirleyecekler mi? Bu hedeflerin belirlenmesinde hangi ölçütler dikkate alınacaktır? Bu sorular belirsiz kalmıştır.

UNFCCC'den beri gelen **farklılık** kavramı da Paris İklim Anlaşması ile yeni bir yön kazanmıştır. Anlaşmada EK-1 ve EK-1 dışı ülkeler ayrımı bulunmayacak ancak gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayrımları devam etmektedir (Coen vd., 2020:21). Ortak sorumluluğu ve farklılığı ifade eden CBDR- RC ilkesine COP- 20 Lima konferansı ile “farklı ulusal durumlar ışığında” ifadesi eklenmiştir (Coen vd., 2020:21).

İklim rejiminde ülkelerin etkinliğinin zayıflığı öncelikle ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Anlaşmalardaki uzlaşmazlıklardan biri de finansal yardımlar ile ilgilidir. UNFCCC Küresel Çevre Fonunu kurmuştur ve Marakeş görüşmelerinde üç bütçe belirlenmiştir. Kopenhag Konferansı'nda Yeşil İklim Bütçesi oluşturulması kararlaştırılmıştır ve Durban konferansında bütçenin sistemi hazırlanmıştır (Bodansky ve Rajamani, 2018:36). Anlaşmalarda kurulan mekanizmalar da bu durumu yansıtmaktadır. Bu açıdan problemin çözümü ekonomik ve sosyal açıdan dönüşüme ve küresel bir iş birliğine ihtiyaç duymaktadır. Bodansky ve Rajamani'ye göre (2018:35) bu finansal yardımlar “ülkelerin kalkınma amacı”ndan ziyade “bir dayanışma amacı” olarak görülmelidir. Diğer taraftan gelişmekte ve gelişmiş ülkelerde sorun oluşturan uyum ve teknolojik desteğin sağlanmasıdır. Bali Eylem Planı'yla uyum meselesi iklim rejiminin çözmesi gereken temel sorunlardan birine dönüşmüştür (Bodansky ve Rajamani, 2018:37).

Kyoto Protokolü'nde bağlılık sistemi iki kısma ayrılmaktadır: kolaylaştırıcı ve uygulama. Kolaylaştırıcı kısmı gelişmekte olan ülkelere uygulanırken, uygulama kısmı gelişmiş ülkeleri bağlamaktadır (UNFCCC, 2005). Paris İklim Anlaşması ise bu yaklaşımdan ziyade **niyet edilen ulusal katkı** yaklaşımını benimsemiştir.

Üyeler arasında çıkan çevre problemlerinin çözümü ya arabuluculuk ya da Uluslararası Adalet Divanı'nda halledilebilir (UNFCCC, madde 14). Ancak çevre problemlerindeki bu yaklaşım nadiren kullanılmakta ve anlaşmazlıkların çözümünde ikili bir uzlaşma yolu henüz açılmamıştır (Bodansky ve Rajamani, 2018: 41).

Paris İklim Anlaşması rejimin yapısında değişimlere yol açmıştır. Kopenhag görüşmesi ve Cancun Sözleşmelerinin başlattığı aşağı yukarı yaklaşımı Paris Konferansı gelene kadar neredeyse tamamlanmıştır (Bodansky ve Rajamani, 2018:17). Paris İklim Anlaşması'nda özellikle devlet dışı aktörlerin etkinliğinin artması ancak sorumluluklarının belirsizliği küresel iklim rejiminin devlet merkezli yapısı etkinlik ve adalet öğelerinin de konuşulmasına yol açmıştır. Paris sonrası toplanılan konferanslarda kayıp-zarar meselesi, eşitlik ve adalet tartışmaları konuşlmaya devam edilmiştir.

COP 22 Marakeş toplantısında devlet dışı aktörler ve devlet altı aktörlerin süreçte önemi bir kez daha vurgulanmıştır (Kreienkamp, 2019: 13). 2016 Kasım'ında Küresel İklim Eylemi için Marakeş Ortaklığı adlı başlatılan girişimde "Birlikte Şimdi" adlı slogan kullanılmıştır (Bäckstrand vd., 2017: 562). Bu konferansta devlet dışı aktörlerin etkinliğinin arttırılması için bazı girişimler başlatılmıştır. Bunlardan biri de 2050 Pathways Platformudur. Platformun hedefleri net sıfır emisyonu ulaşmak, iklim direnci ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak ve eleştirel bir role sahip olmaktır (UNFCCC, 2016). 2050'ye hazırlanırken bu sürece 22 ülke ile başladığını C40 Şehirler İklim Liderliği Grubu ve ICLEI aracılığıyla katılan 15 şehir, Under 2 Coalition desteğiyle 17 devlet, bölge ve şehrin katılımı, We Mean Business Coalition ve Science Based Targets adlı organizasyonun desteğiyle platform başlatılmıştır (UNFCCC, 2016). Bu oluşturulan platformun öne çıkan özelliği grupların yerel yönetim, bilim ve iş insanları olmak üzere geniş bir perspektif oluşturmak ve ortak bir hedef belirlemek için bir araya geldikleridir. Bu platformun amacı hem bir küresel diyalog başlatabilmek hem de Paris İklim Anlaşması'yla gelen küresel değerlendirme sürecini geliştirebilmektir (UNFCCC, 2016). Ayrıca bu girişimle devlet dışı aktörlerin önerileri, katkıları ve bakış açıları değerlendirebilecektir.

COP 23 Bonn (2017) görüşmelerinde ana konu Paris İklim Anlaşması'nın uygulanması ve iklim korumasına yönelik isteğin artırılması, özellikle Küresel Güney'in iklim değişikliğiyle mücadelesinin kuvvetlendirilmesi hedeflenmektedir (Obergassel vd., 2018:104). Paris İklim Anlaşması amaçları ve temel mekanizmalarını belirlemiş olmasına rağmen sürecin nasıl işleyeceği konusunda netlik kazanamamıştır ve bu anlamda gelecek konferanslar için bir kural kitap hazırlanması kararlaştırılmıştır (Obergassel vd., 2018:104). COP 23 (Bonn)'te ülkeler arasında eşitlik problemi tartışılmıştır. Birkaç ülke hem maliyetler hem de iklim eyleminin sonucunda gelecek faydalar için eşitliği savunmuştur (Obergassel vd., 2018:107).

COP 23 Bonn'da tartışılan konular gelişmekte olan ülkelerin problemleri ve küçük ada devletleri üzerine olduğu için “Pasifik” ya da “okyanussal” konferans adını almıştır (Obergassel vd., 2018:107). Bu konferans özellikle çeşitli doğal felaketlerin getirdiği kayıp ve zararlar üzerinde durulmuştur. Paris İklim Anlaşması'nda kayıp zarar üzerine bir sorumluluk ve karşılama dâhil edilmemiştir (Aktaran: Obergassel vd., 2018: 108). Paris İklim Anlaşması'nın başlıca ele aldığı konulardan biri kayıp ve zarar meselesinin organize edilmesine yönelik “Kayıp ve Zarar için Uluslararası Warsaw Mekanizması (WIM)” kurulmuştur ve bu mekanizmanın amacı gelişen ülkelerde doğal afetlerden etkilenen kurbanları tespit edip zararlarını karşılamaktır (Obergassel, vd., 2018:107- 108). Bonn'da kayıp ve zararı karşılamak konusunda uzlaşma sağlanamamıştır ve G77 ve Çin'in uzman grubu endüstrileşmiş ülkelere bu konuda üstünlük kuramamıştır (2018:108). Diğer tartışma konusu esneklik hükümleri ve farklılık meselesidir. Özellikle Küçük ada ülkeleri hükümlerin gelişmekte ve gelişmiş ülkeler arasında bir ayrımın söz konusu olmamasını ve kendilerinin “esneklik ihtiyacına” karar vermeyi talep etmişlerdir (Aktaran: Obergassel vd., 2018: 105).

Fas başkanı ve Fiji başkanı 2018 Ocak ayından başlayan “Talanoa Diyaloğu”nu başlatma kararı almıştır ve bu diyalog süreçte nerede olduğu ve hedeflerin, beklentileri soruları üzerine kurulmuştur (Obergassel vd., 2018:109). Bu diyalogun amacı iklim krizi eyleminin acil olduğu ve krizin atlatılabileceği mesajını yayabilmektir (Obergassel vd., 2018:112).

Bonn’da devlet ve devlet dışı aktörlerin iş birliği artmıştır. Örneğin “Powering Past Coal Alliance (PPCA)” devletler, yerel yönetimler ve iş sektörünün bir araya geldiği aşamalı bir şekilde kömürü azaltmayı hedeflemektedirler (Obergassel vd., 2018: 109-110).

2015 Paris İklim Anlaşması’nda üyeler sanayi öncesi seviyelerin 2 dereceye ulaşmasını önlemek hatta mümkünse 1,5 derece seviyesine ulaşmayı hedeflemektedir ancak 1,5 derece seviyesine ulaşılması bile insan ve doğa açısından olumsuz etkilere neden olabilir (IPCC, 2018). 1.5 derecenin gerçekleşmesi ne kadar mümkün olabilir? Hükümetlerin sözlerinin tutmamasına karşın özel sektörün hareket geçmesi bu hedefin gerçekleştirilmesinde umut verici olabilir (Aktaran: Coen vd., 2020:12).

COP 24’te petrol ve doğal gaz üretici ülkelerin (ABD, Suudi Arabistan, Rusya ve Kuveyt) anlaşmayı reddetmesiyle IPCC’nin 1,5 derece üzerine raporunun sonuçları görmezden gelinmiştir (Aktaran: Kreienkamp, 2019: 14). Bununla birlikte Talanoa Diyaloğu durumun değişmesine etki edememiştir (Kreienkamp, 2019: 14).

2.4. Küresel İklim Yönetişi

Küresel çevre siyaseti üç alanda gelişmeye ihtiyaç duymaktadır: yönetim, uygulama, katılım (Aktaran: Bäckstrand, 2006: 291). Bu bağlamda küresel çevre siyasetinin bir parçası olarak iklim değişikliği meselesinde normların uygulanmasına, şeffaflık ilkesine ve aktörlerin katılımına ihtiyaç vardır. Bu bölümde küresel iklim yönetiminden ve bu süreçte gelişen problemlerden bahsedilmektedir.

Coen vd. (2020: 7-8) küresel iklim yönetiminde küresel kamu varlıklarını zararlı etkilerin azaltılması, uyum ve kayıp ve zarar ilkeleri perspektifinden değerlendirmektedir. Bu ilkeler küresel iklim yönetimdeki temel anlaşmazlıkları oluşturmaktadır. Bu üç kavramı şu şekilde tanıtmaktadır: İklim değişikliğinin zararlı etkilerinin azaltılması atmosferdeki emisyon oranlarının dengede tutulması ya da azaltılmasıdır. Uyum ilkesi iklim değişikliğine karşı doğanın ve insanın dayanıklılığını artırmak ve iklim değişikliğine karşı zayıflıklarını azaltmaktır. Kayıp- zarar ilkesi ise iklim değişikliğinin etkilerine karşı zararları karşılamayı hedeflemekte ve yükümlülükler kapsamında aktörler arasında dağıtıcı bir adaleti sağlamaktadır. Bu üç öge küresel iklim yönetiminde birbirinden bağımsız düşünülemez. Paris İklim

Anlaşması'yla kayıp-zarar ilkesi güçlendirilmiştir ve “uluslararası iklim değişikliği hukukunun üçüncü sütunu”na dönüştürülmüştür (2020: 7-8).

Küresel iklim yönetiminde **küresel kamu varlıkları** meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Doğa merkezli anlayışı benimseyen gruplar çevrenin ticari bir mal olarak görülmeyeceğini düşündükleri için bu kavram yerine “küresel ortak varlıklar” kavramını tercih edebilmektedir (Ağca, t.y.). Küresel kamu mallarına yönelik “İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Çölleşmeyle Mücadele Sözleşmesi, Ozon Tabakasını İncelten Maddelere Dair Montreal Protokolü” hazırlanmıştır ve Türkiye dâhil olmak üzere 45 ülkenin Antarktika'yı korumak için imzaladığı “Antarktika Anlaşması” örnek verilebilir (Ağca, t.y.).

Küresel kamu mallarının sınırlarını belirlemek ve sorumluluğun kime ait olacağını belirleme problemleri ile karşılaşmaktadır. Örneğin sera gazlarının etkisinin azaltılmasında etkili olabilecek karbon lavaboları meselesi “kamu malından” ziyade küresel bir ortak kaynak olarak görülebilmektedir (Ostrom et al., 1999). Ancak bu konuda tam olarak netliğe kavuştuğu söylenemez. Örneğin Amazon Ormanları önemli bir karbon lavabosudur. Ancak Amazon Ormanları Güney Amerika'daki ülkelerin bir kaynağı iken iklim değişikliği problemi açısından ele aldığımızda insanlığın ve doğanın hatta gelecek nesillerin kaynağı olarak düşünülebilir. Bununla birlikte bu diğer bir problem olan kalkınmanın nasıl gerçekleştirilebileceği sorusuna götürmektedir. Devletlerin kalkınma endişesi taşımasından dolayı küresel iklim rejimi yönetim problemi çözmemektedir.

Üyelerin uyum meselesini yeteri kadar önemseyemediği söylenemez. Uyum sürecine dair uygulama alanı anlaşmalarda çok az bir kısımda yer almakta ve “planlama, değerlendirme, bilgi paylaşımı ve raporlama”nın ötesine geçememektedir (Sharma, 2017: 38). Uyum sürecindeki pratiklerin getirileri küreselden ziyade yerel etki sunmaktadır (Coen vd., 2020: 13). Her ne kadar bireysel ya da devletleri kendilerine özgü önlemler olsa da iklim değişikliğinin etkisinin küresel olmasından dolayı kolektif şekilde çözülmesi gerekse de üyeler böyle düşünmemektedir. Gelişmiş ülkeler iklim değişikliğinin getirdiği etkileri azaltmak için sunulan iklim finansmanının oluşturulmasını eşitsizlik olarak düşünmektedir (Aktaran: Coen vd. 2020:14).

İklim değışikliğı problemi devlet merkezli bir anlayışın ötesinde küresel bir probleme dönüşmüştür ve iş birliklerine ihtiyaç duyulmuştur. Bütün devletler, şirketler ve bireylerin eylemleri ulusal sınırların dışına taşan sorunlardan etkilenmekte (Coen, Kreienkamp ve Pegram, 2020: 1) ve bu durumla ulusötesi yönetim meselesi daha fazla tartışılmalıdır. Çok taraflılık tartışmalarına da giden ulusötesi yönetim tartışmaları 1970'lerde başlamış ve 1990'larda tartışmalarda güç kazanmıştır (Bulkeley ve Newell, 2015: 54). İlk ulusötesi iklim yönetimine yerel yönetimlerde Climate Alliance ve ICLEI örnek verilebilir (Bulkeley ve Newell, 2015: 55). Bäckstrand'a göre ulusötesi yönetimin ortaya çıkmasını hükümetlerin ve geleneksel uluslararası kurumların sınırlılıkları ve başarısızlıkları sağlamıştır (Bäckstrand, 2008: 75). Bu düşüncesi Kyoto Protokolü süreci ile de göze çarpmaktadır. Kyoto Protokolü'nün yürürlüğe girme sürecinde devletlerin uzlaşamaması ve her devletin iklim değışikliğıyle mücadelesinin ve etkilenme olasılığının farklı olması da bu düşünceyi desteklemektedir.

Yönetimin "ulusötesi iklim değışikliğı yönetimine" dönüştüğünü söyleyen Bulkeley ve Newell'a göre küreselleşme ve neoliberalizmin de etkisiyle birçok aktör küresel iklim değışikliğı meselesinde sorumluluk almalıdır (2015:56). Nitekim bu süreç kamu ve özel ortaklıklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. 2002'de düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesiyle kamu- özel ortaklıkları başlatılmış (Bulkeley and Newell 2015:56).

Andronova vd.'ne göre küresel iklim rejimindeki pratiklerin de ulusötesi yönetime dönüşmesinde bazı meseleler ve yaklaşımlar etkili olmuştur. Devletlerin farklı vaatler sunması, Kyoto Protokolü'nde yer alan esneklik mekanizmaları ve iklim değışikliğı probleminin geniş bir gündemi olması ve karmaşık bir mesele olması ulusötesi yönetimi güçlendirmiştir (Aktaran:Bulkeley ve Newell, 2015: 55). Rejimin ekonomik gayeleri ön planda tutması ve uzlaşamaması bu süreci ulusötesi yönetime doğru bir sürece hazırlamıştır. Bu üç meseleyle iklim değışikliğı probleminde iş birliklerine ihtiyaç duyulmuş ve yeni aktörler konuşulmaya başlanmıştır.

Ulusötesi aktörler yönetişimin mekanizmalarını “bilgi paylaşımı, kapasite inşası ve uygulaması ve kural koyuculuk” üzerinden oluşturmaktadır (Bulkeley ve Newell, 2015: 56). Bulkeley ve Newell bu mekanizmaları şu şekilde anlatmaktadır: Bilgi paylaşımı mekanizması aktörler arasında bağlılıkları güçlendirmek ve politika üretmeyi sağlamaktadır. Uygulama ve kapasite inşasının işlevi anlaşmalar oluşturmak ve üyelerin hedeflerini yerine getirmesini sağlamak ve pratiklerini güçlendirmektir. 2002’de düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (WSSD) bu mekanizmaya örnektir. Düzenleme işlevinde üyeler için belirli standartları sağlamayı ve normları kurmayı ve kontrol etmeyi sağlamaktadır (2015: 56–58).

Bulkeley ve Newell üç yönetim tipinden bahsetmektedir: kamu, hibrid ve özel. Kamu yönetiminde yerel yönetimler ve buna bağlı olarak devletle ilişkili organizasyonların iş birliği ön plana çıkmaktadır. 1990’ların başından beri ve küresel iklim rejiminde önemli katkıları olan İklim İttifakı (Climate Alliance), ICLEI ve CCP sayılabilir (2015:59). Bu yönetim tipinde yerel yönetimler hâkimdir. Sürdürülebilir Kalkınma Bölgesel Hükümetler Ağı Network of Regional Governments for Sustainable Development (NRG4SD)⁵ bu amaçla oluşturulmuş girişimlendendir. Bununla birlikte yerel hükümet liderleri iklim görüşmelerine katılmakta ve kararlarda etkili olmaktadır. 2007’de Bali’de yerel yöneticiler bir araya gelmiş ve World Mayors and Local Governments Climate Protection Agreement adlı anlaşmayı kabul etmiştir. Bu anlaşmaya göre 2050 yılına kadar emisyonların 1990 yılının emisyon seviyesinin %60 oranında azaltılması taahhüt edilmektedir (The Center for Climate and Energy Solutions, t.y.).

Hibrid çoktarafılık devlet dışı aktörlerin şirketlerin, ekonomik grupların, sivil toplumun sadece gözlemci olmalarını değil aynı zamanda ulusal katkı sunmalarını bekleyen bir yönetim biçimi olarak tanımlanabilir (Bäckstrand vd., 2017: 563). Hibrid ulusötesi yönetim anlayışında devlet ve devlet dışı aktörler iş birliği yapmaktadır. Bu yönetim tipinde kamu- özel ortaklıkları hâkimdir. Backstrand (2008) kamu- özel ortaklığını devlet kurumları ve uluslararası

⁵ 2002 yılında bu adla Johannesburg’ta Dünya Zirvesi’nde bu girişim 2019 yılında Regions4 adını alan girişim 41 yerel hükümet girişimin üyesidir.

organizasyonlarla özel sektör ve sivil toplum arasında kurulmuş olan “kurumsallaşmış iş birliği” olarak ifade etmektedir.

2002’de Johannesburg’da gerçekleşen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde BM’nin desteğiyle 300’den fazla organizasyon iş birliğinde bulunmuş ve bu iş birliği egemenlik sonrası, bağlantılı (networked), hibrid modeller olarak değerlendirilmiştir (Bäckstrand, 2006:290). 2002 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi’nde Tip 2 Anlaşmaları enerji ve iklim değişikliği problemlerini merkezine alan ortaklıklardır ve bu zirvenin ardından “Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Ortaklığı” adlı girişimi başlatılmıştır (Bulkeley ve Newell, 2015:63). Böylece enerji ve iklim değişikliğinin birbirinden bağımsız düşünölemeyeceğı ve enerji geçişı için bu girişimler de hibrid yönetişime geçilmesinde etkili olmuştur. Bu girişimlerle yenilebilir enerji ve enerji verimliliğı için piyasa oluşturulması, yeni teknolojileri geliştiren projelerin desteklenmesi ve UNFCCC, Kyoto Protokolü gibi anlaşmalardaki hedeflere ulaşılmasını kolaylaştırarak küresel sürdürülebilir enerji piyasasının oluşması amaçlanmaktadır (Bulkeley ve Newell, 2015:63).

Kamu- özel ortaklığını Kyoto Protokolü ile oluşturulan esneklik mekanizması temiz kalkınma mekanizmasında da görölmektedir. Örneğın Bulkeley ve Newell’a göre (2015: 64) “Asya-Pasifik Temiz Kalkınma ve İklim Ortaklığı” her ne kadar devletler tarafından oluşturulmuş olsa bile hibrid ulusötesi iklim yönetişiminin bir simgesidir ve bu tür girişimlerle uluslararası rejimler ve ulusötesi yönetişimin birbiriyle bağ kurmaktadır.

Hibrid ulusötesi yönetişimin bir diğere özelliğı ise aşağıdan yukarıya doğru sürecin gelişmesidir (2015: 64). Paris İklim Anlaşması da küresel iklim yönetişimin bir örneğı olarak gösterilebilir (Slaughter, 2015).

Paris İklim Anlaşması’ndan sonra küresel iklim yönetişimi gelişmiştir. Paris sonrası süreçte çeşitli alanlarda devlet dışı aktörler zirvelerde bir araya gelip projeler başlatıp gruplar kurmuşlardır. Paris İklim Anlaşması’yla kurulan “İklim Hareketi için Devlet Dışı Aktörler Platformu (NAZCA)” iş insanları, şehirler, bölgeler gibi birçok devlet dışı aktörün katılımı sağlanmıştır (Coen vd.,2020: 2).

Bäckstrand (2006: 291) küresel ortaklıkların yükselmesi devletler ağından kamu-özel ağ ilişkilerine doğru bir genişleme mi olmakta sorunsalına odaklanmaktadır. Küresel ortaklıkların artmasıyla egemen anlayıştan özel yönetim anlayışına doğru gidildiğini söylemektedir. Özel ulusötesi yönetim birçok devlet dışı aktörün öncülüğünde gerçekleşen iş birlikleridir. Şirketler ve sivil toplum alanında yer alan aktörlerin bir araya gelerek oluşturduğu girişimlerin yer aldığı yönetim biçimidir (Bulkeley ve Newell, 2015:65). Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi (WBCSD) ve Dünya Kaynakları Enstitüsü tarafından bu iş birlikleri başlatılmıştır (2015: 65). 2003 yılında kurulan İklim, Topluluk ve Biyoçeşitlilik İttifakı BP ve Intel gibi şirketlerin yanı sıra birçok sivil toplum kuruluşu bu girişime ortak olmuştur. Bu STK'ların iki diğer yönetim tipinden farklı olarak devletin teşvikiyle oluşturulmamış olmalarıdır. Bu noktadan hareketle üçüncü bölümde küresel iklim yönetiminde etkili bir aktör hâline gelmeye başlayan çok uluslu şirketlerin uluslararası alandaki girişimleri incelenmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜRESEL İKLİM YÖNETİŞİMİNİN BİR AKTÖRÜ OLARAK ÇOK ULUSLU ŞİRKETLER

Clapp, 1970 yılında 7000 ulusötesi şirketin bulunduğunu ve 2002 yılına gelindiğinde bu şirketlerin sayısının 65.000'in üzerine çıktığını ve 2001 yılına gelindiğinde dünya ihracatının üçte birinin ulusötesi şirketler tarafından yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca yazar, ulusötesi şirketlerin artan ulusötesi yatırımdan dolayı uluslararası sistemde açıkça “küresel aktör” olduğuna işaret etmektedir (2005:284). Çok uluslu şirketler çevre konusunda yönetmelikler benimsemiştir ve uluslararası iş birlikleri kurmuştur. Ayrıca küresel ölçekte çok uluslu şirketlerin emisyon oranları her yıl uluslararası merkezler tarafından hesaplanmaktadır. İlk olarak benimsedikleri yönetmeliklerden bahsedilmektedir. İkinci olarak katıldıkları uluslararası organizasyonlardan ve son olarak CDP raporlarından faydalanılarak çok uluslu şirketlerin emisyon üreticisi olarak durumları değerlendirilmektedir. Özellikle iklim değişikliği probleminde iş birliğinin gerçekleşmesinde fosil yakıt üreten ve araba endüstrilerinin rolü değerlendirilmelidir.

İklim değişikliği meselesinde çok uluslu şirketlerin aktör olmasında sadece küresel ekonomik sistemde güce sahip olmaları değil, aynı zamanda emisyon oranlarında önemli bir orana sahip olmalarıyla dikkat çekmektedir. 2010 yılındaki küresel sera gaz emisyon oranları incelendiğinde %25 elektrik- ısı üretimi, %21 kimya, fosil yakıt enerji sektörü, %24 tarım, ormancılık ve diğer arazi kullanımları ve %14 ise ulaşımdan kaynaklı oluşmaktadır (US EPA, t.y.). **Carbon Majors** adlı rapora göre 1988'den 2015 yılına kadar olan süreçte başta ExxonMobil, Shell, BP, Chevron, Peabody, Total, BHP Billiton, Saudi Aramco, Gazprom, National Iranian Oil, Coal India, Pemex, CNPC, Shenhua Group ve China National Coal Group emisyonların %51'inden sorumlu iken bu şirketlerin de dahil olduğu 100 şirket emisyonların %70 in üzerinde sera gazı emisyonunun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Carbon Disclosure Project, 2017).

1. Küresel İklim Yönetişiminde Çok Uluslu Şirketlerin Katılımı ve Etkinliği

Küresel iklim yönetiminde şirketler **sürdürülebilir kalkınma** odaklı bir yaklaşımla hedeflerini belirlemektedir. 1987 yılında Brutland Raporu yayımlanmıştır. Bu raporda ilk kez sürdürülebilir kalkınma kavramı tanıtılmıştır. Sürdürülebilir kalkınma kavramı gelecek nesillerin ihtiyaçlarını riske atmaksızın bugün ki neslin ihtiyaçlarını temin etmek olarak tanıtılmıştır ve önceliğin yoksulluğu önlemek ve çevrenin ihtiyaçlar için sınırlılıklar sahip olduğu fikri vurgulanmıştır (WCED, 1987). Ancak çevresel felaketlerde geline son noktada **ulusötesi zarar** ilkesinin gözden geçirilerek yönetim sürecinin değerlendirilmesi faydalı olur. Bu bağlamda iklim değişikliğinin önlenmesinde bir diğer mesele ise atık ve geri dönüşümdür. Özellikle plastik ve benzeri ürünler doğada uzun süre kalabilmekte ve kirlilik oluşturmaktadır. Bu kirliliğin de ötesinde zehirli atıklar da doğaya bırakılmaktadır. 1984 yılında Amerikan kökenli Union Carbide adlı şirketin Bhopal’de saldıgı kimyasal gazdan dolayı 8000 kişi vefat ederken 1989 yılında yaşanan Exxon- Valdez tanker kazası hem insanî kayba hem de doğada yaşayan birçok canlının ölümüne yol açmıştır.

Bu felaketler göstermiştir ki belirli bir ülkede yaşayan bir toplum bunu yaşamamakta, dünyadaki birçok insan ve canlının yaşamı bu felaketlerden etkilenmektedir. Aktivistler atıklara yönelik “Artık Benim Arka Bahçemde Olmamalı” anlayışından “Artık Kimsenin Arka Bahçesinde Olmamalı” anlayışına evrilerek ulusal ve uluslararası çevrecilik perspektifini benimsemeleri de bu duruma işaret etmektedir. (Brown ve Masterson-Allen, 2008:272). 1980’lerde şirketlerin ve endüstrileşmenin getirdiği kirlilik ve atık problemi bu süreçte uluslararası sözleşmelerle önlenmeye çalışılmıştır.

Sınırötesi ticaret ve atığın kontrolüne yönelik ilk defa 1989 yılında Basel Sözleşmesi imzalanmış, ardından tehlikeli maddelerin ticaretinin kontrolü için 1989 yılında Rotterdam Sözleşmesi, 2001 yılında kalıcı organik kirleticiler hakkında Stockholm Sözleşmesi ve 2015 yılında cıva kullanımının azaltılması için Minamata

Sözleşmesi kabul edilmiştir (Veral, 2019: 2). Basel Sözleşmesi zengin ve fakir ülkelerde atık ticaretinin yasaklanması yönüne evrilince şirketler destekleri savunuculuk gruplarını destekleyerek hükümetlere baskı oluşturmuştur (Clapp, 2005: 286).

STK'lar gibi şirketlerin destekledikleri Milletlerarası Ticaret Odası Uluslararası Ticaret Odası (ICC), Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi (WBCSD), Küresel Endüstri Koalisyonu (GIC), Küresel İklim Koalisyonu (GCC) gibi başlıca savunuculuk grupları uluslararası çevre görüşmelerine “gözlemci statüsünde katılabilirler (2005:285) ve görüşmelerde etkili olabilmektedir. Şirketler, devletlere çevre hakkındaki uluslararası görüşmelere katılmadan önce getirilecek kurallar ve prosedürler hakkında lobicilik yapmaktadır (Clapp, 2005: 285). Şirketler reklamlar ya da çeşitli sivil toplum kuruluşların projelerini destekleyerek lobicilik yapmaktadır. Rowlands (2001:143) bu lobicilik yöntemini “kamu eğitimi” olarak adlandırmaktadır.

1992 Rio Dünya Zirvesine ve 2002 yılında Johannesburg'ta düzenlenen Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'ne katılan şirketler lobicilik faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1990 yılında 48 şirket tarafından kurulan Business Council for Sustainable Development adlı lobi grubunun yöneticisi Stephan Schmidheiny'nin Rio Konferansı sekreteri Maurice Strong ile iletişim kurmuştur (Clapp, 2005: 286). Schmidheiny öncülüğünde iş insanları bir araya gelmiş ve bu süreçte etkili olmaya başlamıştır. Diğer etkili kurum olan Milletlerarası Ticaret Odası (ICC) 1992 yılında Çevre için Dünya Endüstri Konseyi (WICE) oluşturmuştur ve BCSD ile 1995 yılında Dünya Sürdürülebilir Kalkınma İş Konseyi (WBCSD)'ni kurarak (Clapp, 2005:286) şirketlerin ortak bir düşüncede buluşmasını ve çevre anlaşmalarında etkili olmasını hedeflemiştir.

1996 yılında Uluslararası Standartlar Teşkilatı (ISO) çevrenin sürekli iyileştirilmesini sağlamak üzerine kurulu bir yönetim sistemi olan ISO 14000 çevresel yönetim sistemlerini tanıtmıştır. Çok uluslu şirketler üretim tesislerine sahip ülkelerde de uygulanmasını talep eden küresel bir sözleşme olan ISO 14000 çevresel yönetim sisteminin ilkelerinin gönüllü bir şekilde oluşturulmasında yer almıştır (Clapp, 2005:289). Bu noktada devletlerin şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkesini gözeterek

bu küresel sözleşmeyi takip etmeleri gereklidir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde kalkınma endişesi bu sözleşmenin yeteri kadar önemsenmesine engel olmaktadır. Bununla birlikte bu sözleşmeler gönüllü ilkeler olarak geçmektedir. Şirketler iş birliği ve imaj endişesiyle bu sözleşmeleri kabul etmekte ve şekillendirmektedir.

1998 yılında Dünya Kaynakları Enstitüsü BP ve General Motors ve birçok büyük şirketle **Safe Climate Sound Business** adlı raporu yayımlamıştır. Bu raporda şirketlerin iklim değişikliğine katkı sunabileceği belirtilmiş ve eğitim, teknoloji, katılım olmak üzere sağlayabileceği katkılardan bahsedilmiştir (Minano vd. 1998: 5–6). 2000 yılında BM ve şirketler arasında **Küresel Sözleşme** (Global Compact) imzalanmıştır. Kurumsal sosyal sorumluluk ilkesi sözleşmede vurgulanmaktadır. Bu sözleşme sivil toplum kuruluşları tarafından bluewashing olarak nitelendirilerek anlaşmanın aldatıcı ve doğayı koruyor gibi gösterdiği ima edilmiştir (Clapp, 2005: 292). BM, çok uluslu şirketlerin sorumluluklarının şekillendiği normları açıklamıştır. Buna göre iş insanlarının çevre ve işçi hakları dâhil olmak üzere insan haklarını gözeteceğini bildiğini vurgulamıştır (United Nations, t.y.)

1.1. Kurumsal Sosyal Sorumluluk

1970’lerde iklim değişikliği bilim insanlarının konuştuğu sınırlı bir konu iken 1977’de Exxon petrol şirketi karbon emisyonlarının arttığı sonucuna ulaşmasına rağmen edindiği bilgiyi toplumla paylaşmamıştır (Aktaran: Şahin, 2017: 72). O dönemlerde Exxon olmak üzere çok uluslu şirketler çevre meseleleri üzerinden topluma karşı sorumluluk yeni yeni tartışılmaya başlanmıştır.

Şirketler çevreye ya da insan haklarına verdiği zararlara ve özellikle bu zararların ulusötesinde yaşanması şirketlerin küresel toplumda bazı etik ilkeleri benimsemeleri zorunluluğunu getirmiştir. OECD, ILO ve BM gibi uluslararası kurumlar bu yükümlülükleri getirmiş olsa da şirketler peki bu zorunlulukları ne kadar benimsemekte ve yerine getirmektedir? Diğer taraftan bu ilkeler Paris İklim Anlaşması’yla hedeflenen 1,5 derece normunu desteklemek için yeterli midir? Şirketlerin iklim değişikliği için belirli hedefler koysa da tam olarak ekonomik ve sosyal bir dönüşümden yana değildir. Ancak birçok şirket küresel iklim değişikliğine önem atfetmekte ve hedeflerini gerçekleştireceğine dair sözler vermektedir. Bu

bağlamda **kurumsal sosyal sorumluluk** kavramı ve **yeşil aklama/ yeşil badana** kavramları ön plana çıkmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı geniş bir tanıma sahiptir ve birçok kuruluş tarafından farklı ifade edilmektedir. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD)(1999:1) kurumsal sosyal sorumluluğu şirketlerin toplumsal ihtiyaçları gözetken ve küresel adil bir toplumun gelişmesinde önemli bir aktör olarak tanımlamaktadır. Uluslararası Standartlar Teşkilatı'na göre (ISO) (2004: 5) 20.yy'da türetilen bu kavramın inşasında “insan haklarına saygı ve ekonomik kalkınma ve ticaretin özgürleşmesi” etkili olmuştur. İnsan haklarına saygı ve ekonomik kalkınmanın aynı anda gerçekleştirilebilir olmaması birçok tartışmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu tartışmalardan biri ekonomik kalkınmanın gelişmesi insan haklarının gelişmesine katkı sağlayıp sağlayamadığıdır. Üçüncü Dünya ülkeleri Kyoto Protokolü'nde bu endişesini dile getirmiş ve hâlâ bu endişe devam etmektedir. Nitekim asıl mesele ülkeler arasındaki ekonomik ve sosyal eşitsizliklerden kaynaklanmaktadır.

Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı sürdürülebilir kalkınma kavramı ile ilişkilendirilmekte ve bu bağlamda “işletmenin sürdürülebilirliğe katkısı” olarak tanıtılmış ve hatta benzer fikirler olarak düşünülmüştür (ISO, 2004: 25). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma ve kurumsal sosyal sorumluluk arasında ayırım yapılmalıdır. Kurumsal sosyal sorumluluk şirketlerin benimsediği etik bir ilke iken sürdürülebilir kalkınma uluslararası organizasyonlar, şirketler ve hükümetlerin hedefi ve yoksulluk, işsizlik ve birçok dünya meselelerinin dönüşümünde inşa ettiği bir normdur.

Şirketler kurumsal sosyal sorumluluk kavramını önemsemekte ve bu bağlamda çeşitli sosyal projelere destek olmaktadır. Kurumsal sosyal sorumluluk kavramının kurumun imajını etkilediğini farkına varan şirketler, bu kavramı önemsemektedir (Aktan ve Börü, 2007: 19). Kurumsal sosyal sorumluluk kavramı birçok kavramla ilişkilidir. Kurumsal sosyal duyarlılık kavramı şirketin kâr amacıyla hareket ederken toplumsal kesimin etkilenmesi durumunda alacağı maliyet yükümlülüğü olarak tarif edilebilir (Aktan ve Börü, 2007: 20). Bu noktada toplumun zararları öncelik haline getirilip şirket tarafından sorumluluğun üstlenilmesi ön görülmektedir. Kurumsal

hesap verilebilirlik “bir kimsenin eylemlerini açıklaması ve raporlaması” gerektiğini ifade etmektedir (Aktan ve Börü, 2007: 21). Kurumsal vatandaşlık kavramı ise toplumla bir sözleşme yapıldığını ifade etmekte (Aktan ve Börü, 2007:22) ve tıpkı bir vatandaş gibi kurallara bağlı kalınmasını ima etmektedir.

Kurumsal sosyal sorumluluğun bir parçası denetim ve raporlamadır. Daha önceden bahsettiğimiz **yeşil aklama (greenwashing)** kavramı şirketlerin çeşitli pazarlama yöntemleriyle tüketiciyi yanıltmaya yönelik imajlar oluşturmalarıdır. Ürünün temiz enerji, geri dönüştürülebilir, vegan olması, paraben ve silikondan bağımsız olması gibi tanıtım ifadeleri örnek verilebilir. Tüketicilere yanıltıcı ve eksik bilgilendirme yapılmaktadır. Her ne kadar standartlar üzerinde bir tartışma olursa da şirketler iklim değişikliğine yönelik hedeflerini belirlemekte ve CDP raporunu yayımlamaktadır.

2. Volkswagen Emisyon Krizi

Çok uluslu şirketlerin çevre konusunda yaklaşımını anlayabilmek için örnek vaka Volkswagen emisyon krizine yer verilmektedir. Bu vakada emisyon sınırlarını aşan Volkswagen’in uluslararası toplumda nasıl karşılandığını ve şirketin probleme bakış açısı değerlendirilmektedir. Bu tartışmada uluslararası etik alanında tartıştığımız normatif meseleler ışığında basın taraması yapılarak Volkswagen emisyon krizi süreci değerlendirilmektedir.

Bu yaşanan problem dünyanın bir ucundaki insanları da etkilerken problemin çözümüne yaklaşım nasıl olmalı? Bu küresel çevre meselesi ABD’de ya da Avrupa’da bir yanıt bulurken üretim- tüketim ilişkileri açısından küresel bir problem değil miydi? Küresel bir perspektif mi geliştirilmeli? Volkswagen ortak havayı ve ortak çevreyi kirletirken o zaman bu mesele ulusal mı değerlendirilmeli? Volkswagen’in üretimi küresel güney- kuzey tartışmasını da tetiklemektedir. Yoksul olan ülkeler yatırım sebebiyle çevre kirliliğini kabul etmektedir.

2.1. Volkswagen Emisyon Krizi Dava Süreci

Volkswagen şirketi 1980-1990 dönemlerinde çok uluslu şirket modelinden küresel bir şirket modeline doğru bir dönüşüm yaşamaya başlamıştır (Pries, 2003:6). Volkswagen Güney Amerika, Güney Afrika, Avrupa ve Asya’da olmak üzere 120

üretim yerine sahiptir ve 153 ülkeye araçlarını satmaktadır (Volkswagen Grup, t.y.). Geniş üretim ve tüketim ağına sahip şirket **dieselgate** skandalıyla gündeme gelmiştir.

ABD Çevre Koruma Kurumu (EPA) 18 Eylül 2015 tarihinde Volkswagen'in dizel araçlarda istenilen emisyon ölçüm hedefinin üstüne çıktığını tespit etmiştir. Literatürde **dieselgate** olarak anılan krizde Volkswagen 2019-2015 model araçlarda olan 2.0 dizel motorların havaya salması gereken emisyon değerinin 10 ila 40 katı kadar bir değerde olduğu hesaplanmıştır ve Volkswagen'in bu sürece kadar suçunun ortaya çıkmamasında kullandığı bir yazılımdan kaynaklı olduğu keşfedilmiştir (Pınar, 2016: 844-845). Bu noktada asıl merak edilen yazılımın işleyiş biçimi olmuştur. Yazılım 22 dakika boyunca yasalar dâhilindeki emisyon limitlerini göstermektedir ve yaklaşık 20 dakika boyunca kontrol ölçümünün yaşanmasından dolayı araçların kusurlu olduğu ortaya çıkarılmamıştır (Aktaran: Pınar, 2016: 845).

2 Kasım 2015'te EPA 2014-2016 3.0 model dizel araçlar için Volkswagen, Audi, Porche farklı bir Temiz Hava Yasası uygulayacağını bildirmiştir ve 19 Kasım 2015'te Volkswagen 2009'dan beri üretilen bu model tüm araçlarda bu sorunu yaşadığını itiraf etmiştir (US EPA, t.y.-b) . Dünyanın birçok yerinde bu satışları gerçekleştiren Volkswagen'e farklı ülkelerde davalar açılmış ve açılan bu davalar hâla devam etmektedir. ABD'de 2018 yılında davası sonuçlanmış ve anlaşmaya varılmıştır.

ABD dava sürecinde Volkswagen'in araçlarının kampanyasını ve reklamını nasıl gerçekleştirdiğini incelemiştir. ABD Federal Ticaret Komisyonu'na göre "Temiz Dizel" reklam kampanyasıyla tüketiciyi bilinçli bir şekilde yönlendirdiğini delillendirmiştir (Federal Trade Commission, 2016). Volkswagen'in bu yaptığı **yeşil aklama (greenwashing)** olarak adlandırılabilir.

AB ülkelerinde ise durum farklı şekillenmiştir. Bazı ülkelerde emisyon limiti aşılnca herhangi bir yaptırım uygulanmamıştır. Bu duruma binaen 2016 yılında AB komisyonu Çek Cumhuriyeti, Almanya, Yunanistan, Litvanya, Lüksemburg, İspanya ve Birleşik Krallık'a AB araç tipi kurallarını ihlal ettiği için dava açmıştır (Europe Commision, 2016). Her ne kadar Volkswagen süreçten etkilense de diğer Alman araçları olan BMW ve Mercedes'in üreticisi Daimler'de hisse senetlerinde düşüş

yaşamış ve Almanya Ulaştırma Bakanlığı kriz için bir “hakikat komisyonu” kurmuştur (Habertürk, 2016)

Avrupa Parlamentosu milletvekili ve Yeşil siyasi partisi üyesi ülkelerin bu tür emisyon krizine yönelik ağır cezalar verilmemesini eleştirmiş ve ülkelerin ulusal çıkarını koruduğunu söylemiştir (Carbonnel, 2016). Bu bağlamda çok uluslu şirketlerin ekonomideki büyüklüğü devletleri sınırlandırmakta ve bu sebeple ulusal çıkarın ön planda olduğu söylenebilir.

Basın taramasında gelişmekte olan ülkelerde Volkswagen emisyon krizine karşı dava açıldığına dair kısıtlı bir veri mevcuttur. Örneğin Türkiye’den bir tüketici dava açmış olsa da davadan sonuç alamadığı görülmüştür. Davayı üstlenen avukat Yonar “Türk yetkililerinin müdahale etmediğini” vurgulamıştır (Milliyet, 2015). Güney Kore ise 2016 yılında Volkswagen’e ağır bir para cezası vermiş ve Volkswagen temsilcisine tutuklama kararı çıkartmıştır (Aktaran: Pınar, 2016:857).

Volkswagen’e açılan davaların çoğu gelişmiş ülkelerde ve ekonomik seviyeleri yüksek ülkelerde yaşanmaktadır. Buna karşın şirketin kuruluşlarının gelişmekte olan ülkelerde geniş bir üretim ağına sahip olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Şirketin kurumsal sosyal sorumluluk ilkelerini üretim aşamasında yerine getirmediği aşikârdır. Ancak üretim- tüketim ilişkileri ayrı değerlendirilmektedir. Bütüncül bir perspektiften bakıldığında şirketin sadece tüketiciyi aldattığı ya da o ülkeyi kirlettiği söylenemez. Doğanın ve doğaya ait bileşenler tüm küreseli kapsamaktadır. Bu aslında küresel iklim yönetişiminin de temel problemi olan küresel kamu varlıkları sınırları meselesi ile ilişkilidir.

Diğer taraftan bu tür davaların sadece insan hakkı ihlali olarak kısıtlı bir düşünceye sahiptir. Bunun liberal etiğin bir parçası ve sonuççu etik açısından bu tür bir yaklaşımla yaklaşıldığı söylenebilir. Çevre meselelerinde edinilen zararlar üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Açıkçası bütün zarar şu anda değerlendirilebilir mi? Sürdürülebilir kalkınmanın tanımında olan gelecek nesilleri gözetenek normunu değerlendirildi mi? Buna karşın yeşil etik bu tartışmanın da ötesinde doğaya bir canlılık vasfı yüklemekte ve hakka sahip olduğunu

düşündürmektedir. Bu yaklaşım doğaya insan merkezli bir yaklaşım yerine doğanın haklarını koruyan bir düşüncedir.

Uluslararası etiğin bir normu olan zarar ilkesi açısından değerlendirildiğinde Volkswagen ulusötesi bir zarara neden olmuş ve insan sağlığını etkilemiştir. Bu dava göstermektedir ki yasal kurumların güçlülüğü ve küresel toplumun baskısı Volkswagen'in iş birliğine yönelmesini sağlamaktadır.

SONUÇ

Sorumlulukların sınırları ve bu sorumlulukların önceliği kim için olduğu küresel iklim değişikliğinin temel sorunsalıdır. Bu bağlamda uluslararası etik bölümünde değinilen evrenselcilik- tikelcilik arasındaki tartışma küresel iklim değişikliği meselesinin de bir parçasını oluşturmaktadır. Etik tikelcilik ulusal sınırları ve topluluk düşüncesini önemserken, etik evrenselcilik ulusötesi sınırlara yönelik sorumlüğümüzün olduğunu ve eşitlik ilkesi açısından değerlendirmektedir. Evrenselcilik düşüncesini savunan Eleştirel teori ve yeşil teori zarar ilkesi üzerine bir ahlaki siyasal toplum düşüncesi oluşturmuştur. Egemenlik normunun problem oluşturduğunu ve hiyerarşiye yol açtığını söylemektedir. Yeşil teoride şunu dipnot düşmek gerekir ki küresel siyasal toplum düşüncesi olsa da yerelleşme kavramını savunan ve merkezileştirmeyi reddeden bir yaklaşım sunmaktadır. Evrenselliği küresel bağlamda ele alıp yerelin pratiklerini göz ardı etmeden yapılmasını ve doğayı bir canlılık türü olarak gören bir anlayışa sahiptir. Yeşil düşünürler küreselin ötesinde gezegensel sorumluluklar olduğunu hatırlatmıştır. Bu iki yaklaşım ulusötesi zarar kavramı üzerinden etik bir perspektif inşa etmiştir. Bu norm ulusötesi zarar söz konusu olduğunda zarar gören ötekilerin sorumluluğunun alınmasını ve eşit özne olduklarını söylemektedir.

Küresel iklim rejiminin dönüşümünde UNFCCC, Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması etkili olmuştur. Bu anlaşmaları merkeze alınarak rejimin tarihsel süreci incelenmiştir. Kyoto süreci en çekişmeli ve yasal bağlayıcılık açısından en tartışmalı süreç olmuştur. AB- ABD arasındaki süreç Kyoto Protokolü'nün ilk hâline göre daha fazla esnetilmiştir. Bazı toplumsal eleştirilerde Kyoto Protokolü'nün bu süreç için umut vermeyeceği ifade edilmiştir. Nitekim Kyoto Protokolü'nün iklim değişikliğinin etkilerini ne kadar azalttığı ya da yavaşlattığına dair bir veriye ulaşılamamıştır.

İklim değişikliği probleminin çözülememesinde diplomasinin karmaşık bir süreçte ilerlemesinin yanı sıra problemin çok katmanlı olması da etkili olmuştur. Rejim, sürecin farkına varmış ve 2000'li yıllardan itibaren devlet dışı aktörlerle daha fazla irtibat kurmuştur. Bu süreç Paris İklim Anlaşması sonrası küresel iklim rejimi

küresel iklim yönetişimine evrilmiştir. Küresel iklim yönetişiminde; kamu, hibrid ve özel iş birlikleri yapılmıştır. Birçok şirket yeni gruplar oluşturmuş ve devlet ve sivil toplum kuruluşlarıyla yeni ortaklıklar gerçekleştirmiştir. Küresel iklim yönetişiminde devlet dışı aktörler gönüllülük esasına bağlı ve küresel toplumun bir parçası olarak hareket etmektedir. Paris İklim Anlaşması, üyeler için **gönüllülük** ve **şeffaflık** ilkesini ön plana çıkarmıştır. Bu anlaşmadan sonra devlet dışı aktörlerin öneminin arttığına dikkat çekilmiştir. Bu anlaşmanın önemli bir özelliği de devlet ve devlet dışı aktörlerin katılımıyla iş birliğinin evrensel bir nitelik kazanıp kazanamayacağıdır.

BM'nin çok uluslu şirketlerle yaptığı sözleşmelerde çevre insan hakkı olarak değerlendirilmektedir. Sözleşmelerde dikkat çeken bir noktada **çevresel korumadan** söz edilmektedir. Doğa, çevreden daha geniş bir kapsamı olmasına rağmen tercih edilmemektedir. Uluslararası ilişkilerde doğa da ötekileştirilmiştir. İnsan merkezli bir anlayış hâkim olmuştur. Küresel iklim yönetişiminde bahsedilen küresel ortak varlıkların tartışmalı bir kavram ve içerik olduğu dile getirilmiştir. Bu varlıkların korunması için önleyici müdahale sağlanmalı mı ya da bu varlıklar ulusal sınırların ötesinde kabul edilmeli midir? Bazı varlıkların korunması için ulusötesi bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Ormanlar ve göller bu perspektiften değerlendirilirse nasıl bir yol izlenmelidir? Ormanlar ve göller ekonomik ihtiyaçlar sebebiyle kullanılmaktadır. Bu sebeple uzun ve aşırı tüketim kaynakların tükenmesine sebep olmaktadır. Bu kaynakların tüketilmesinde sadece devletler değil, şirketler de etkili olmaktadır. Bu şirketler gelişmiş ülke merkezlidir.

Uluslararası siyasette çok uluslu şirketler çevre alanında kurucu normların dönüşümünde etkili bir aktördür. Şirketler insan hakları perspektifinden uluslararası sözleşmelere katılmaktadır. Bu sözleşmeler gönüllülük esaslıdır. Bu iki yaklaşımdan dolayı sözleşmelerde insan merkezli etik yaklaşımın doğayı kapsayıcı ve doğaya karşı sorumlulukların hatırlatıldığı normatif bir çerçevenin oluşturulmasına ihtiyaç söz konusudur. Bu noktada insan hakları meselesi göz ardı edilmemelidir. Doğanın da hakları olduğu yaklaşımının yerleştirilmesi gereklidir. Bununla birlikte sözleşmeler ekonomik ve faydacı merkezden ele alınmaya devam etmektedir. **Sürdürülebilir kalkınma** normu buna örnek verilebilir. Bu norm bugün yaygın bir şekilde benimsenmiş olsa da problemleri çözmeye yeterli midir?

Küresel iklim değışikliğı meselesinde hedeflerin belirlenmesinden ziyade pratiklerin ahlakiliğı sorgulanmalıdır. Küresel iklim yönetişiminde sözleşmeler ve anlaşmalar dikkate alındığında zarar- kâr ilişkisi üzerinden çözüm pratikleri geliştirilmektedir. Esneklik mekanizmaları, azaltma- uyum bütçeleri arasındaki yaklaşım bu durumun örnekleridir. Buna karşın zarar- sorumluluk üzerinden bir normatif çerçevenin geliştirilmesine ihtiyaç vardır. Bu normatif çerçevenin inşasında zarar oluşmasındaki tarihsel ve sosyolojik bağlam dikkate alınarak bu süreçteki tahakküm biçimleri sorgulanmalıdır. Buna karşın bütüncül çerçevede aktörler zarar kavramını nasıl algılamaktadır? Bu noktada söylem etiğı ortak diyalogun oluşturulmasında katkı sağlayabilir.

Volkswagen emisyon krizi bir skandal olarak çok fazla dile getirilmiş olsa da endüstrinin bütüncül bir sistemde tekrardan şeffaflığa, gözetime ve yasallığa ihtiyacı vardır. Aktörün edimleri etik bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Çok uluslu şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk çerçevesi de etik bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımda denetim, raporlama, gerekirse toplum bir zarara uğrarsa kendi kârından önce tutmalıdır. Ancak pratikte bu süreç böyle ilerlememekte ve kurumsal sosyal sorumluluk ilkesi yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda küresel iklim yönetişiminde yer alan aktörler için ortak bir norma ihtiyaç vardır. Bu norm sürdürülebilir kalkınmadan ziyade zarar prensibi üzerinden düşünülerek yeniden tartışılmalıdır.

KAYNAKÇA

AĞCA, B., t.y.

“Küresel Kamu Malları,” **T.C. Dışışleri Bakanlığı**, t.y., (Çevrim içi)
<https://www.mfa.gov.tr/kuresel-kamu-mallari.tr.mfa>

AĞCAN, M. A., 2013

“İnsanlık, Sosyo-politik Topluluk ve Evrensellik/Farklılık: Andrew Linklater”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 10/37, s. 3–35.

AKTAN, C.C., D. BÖRÜ, 2007

“Kurumsal Sosyal Sorumluluk,” **Kurumsal Sosyal Sorumluluk: İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk**, ss. 11-36.

AYTAÇ, G. B., 2014

Üçüncü Dünya Güvenliği ve İnsani Müdahale, İstanbul, DEZANJ.

BÄCKSTRAND, K., 2006

“Multi-stakeholder Partnerships for Sustainable Development: Rethinking Legitimacy, Accountability and Effectiveness,” **European Environment**, 16/5, s.290–306.

BÄCKSTRAND, K., 2008

“Accountability of Networked Climate Governance: The Rise of Transnational Climate Partnerships,” **Global Environmental Politics**, 8/3, s. 74–102.

BÄCKSTRAND, K., J. W. KUYPER, B. LINNÉR, E. LÖVBRAND, 2017

“Non-state Actors in Global Climate Governance: from Copenhagen to Paris and Beyond,” **Environmental Politics**, 26/4, s. 561-579.

BARRY, J., 1999

Rethinking green politics: Nature, virtue and progress, London, SAGE, 1999.

BARRY, J., 2014

“Green political theory,” **Political ideologies**, Ed. Vincent Geoghegan, Rick Wilford, s. 153–178.

BARRY, J., A.P.J. MOL, A. R. ZITO, 2013

“Climate change ethics, rights, and policies: An introduction”, **Environmental Politics**, 22/3, s. 361–376.

BEHR, H., 2010

A history of international political theory: ontologies of the international, London, Palgrave Macmillan.

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER, t.y.

“Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi”, **T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı**, t.y., (Çevrim içi) https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/webmenu/webmenu12421_1.pdf

BODANSKY, D., R. LAVANYA, 2018

“Evolution and Governance Architecture of the Climate Change Regime,” Ed. Urs Luterbacher, Detlef F. Sprinz, **Global Climate Policy: Actors, Concepts, and Enduring Challenges**, MIT Press, s. 13–65

BROWN, C., 1992

International relations theory : new normative approaches, New York, Columbia University Press.

BROWN, P., S. MASTERSON-ALLEN, 2008

“The toxic waste movement: A new type of activism”. **Society & Natural Resources**, 7/3, s. 269–287.

BULKELEY, H. A., P. NEWELL, 2015

Governing Climate Change, Routledge.

BULL, H., 1979

“Natural law and international relations”,
Review of International Studies, 5/2,
s.171–181.

BULL, H., 1977

“The Anarchical Society A Study of
Order in World Politics”, **The
Anarchical Society**, London, Red Globe
Press.

BURKE, A., S. FISHEL, A. MITCHELL,
S. DALBY, D. J. LEVINE, 2016

“Planet politics: A manifesto from the end
of IR”, **Millennium**, 44/3, s. 499–523.

BUZAN, B., 2004

**From international to world society?
English school theory and the social
structure of globalisation.** Cambridge
University Press.

BUZAN, B., 2015

Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu,
Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

CARBONNEL, A., 7 Aralık 2016

“EU takes legal action against Germany,
UK over VW scandal”, **Automotive
News Europe**, (Çevrim içi)
[https://europe.autonews.com/article/2016
1207/ANE/161209866/eu-takes-legal-
action-against-germany-uk-over-vw-
scandal](https://europe.autonews.com/article/20161207/ANE/161209866/eu-takes-legal-action-against-germany-uk-over-vw-scandal)

CASS, L.R., 2013

“The discipline of global environmental politics: A short history”, Routledge **handbook of global environmental politics**, Routledge, s.17–29.

CAZALA, M.S., 2014

“Eleştirel Kuramda Özgürleşme ve Aydınlanma Düşüncesi, **Postmodern Uluslararası İlişkiler Teorileri-2, Uluslararası İlişkilerde Eleştirel Yaklaşımlar** ed. Tayyar Arı, Dora Yayınları, s. 49–76.

CARBON DISCLOSURE PROJECT, 2017

“The Carbon Majors Database CDP Carbon Majors Report 2017 100 fossil fuel producers and nearly 1 trillion tonnes of greenhouse gas emissions”, (Çevrim içi) <https://cdn.cdp.net/cdp-production/cms/reports/documents/000/002/327/original/Carbon-Majors-Report-2017.pdf?1501833772>

CLAPP, J., 2005

“Transnational Corporations and Global Environmental Governance”, **Handbook of global environmental politics**, Cheltenham, Edward Elgar, s. 284–297.

COCHRAN, M., 2008

“The Ethics of the English School”, **The Oxford Handbook of International Relations**, ed. Christian Reus-Smith, Duncan Snidal, Oxford University Press, s. 286–297.

COCHRAN, M., 2009

“Charting the ethics of the English School: what “good” is there in a middle-ground ethics?”, **International Studies Quarterly**, 53/1, s. 203–225.

COCHRAN, M., 2004

Normative Theory in International Relations: A Pragmatic Approach, Cambridge University Press.

COEN, D., J. KREIENKAMP,
T. PEGRAM, 2020

Global Climate Governance, Cambridge University Press.

COX, R., 1981.

“Social forces, states, and world orders: Beyond international relations theory”, **Culture, Ideology, and World Order**, 10/2, s. 258–299.

DALY, H.E., 1991

Steady-state economics: with new essays, Washington, Island Press.

DEMİRBAŞ, Ç. E., 2010

Normatif Uluslararası İlişkiler Teorileri Açısından İnsan Hakları, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

DESSAI, S., N. S. LACASTA, K. VINCENT, 2003

“International political history of the Kyoto Protocol: from The Hague to Marrakech and beyond”, **International Review for Environmental Strategies**, 4/2, s. 183–205.

DEVETAK, R., 2013

“Eleştirel Teori”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul, Küre Yayınları, s. 217–246.

DOBSON, A., P. LUCARDIE, 1995

The politics of nature: Explorations in green political theory, London, Routledge.

DOBSON, A., 2007

Green political thought, Routledge.

DONNELLY, J., 2013

Universal Human Rights in Theory and Practice, Cornell University Press.

DUNNE, T., 1998

Inventing international society: a history of the English School. Macmillan.

DUNNE, T., 2001

“New thinking on international society”, **The British Journal of Politics & International Relations**, C.3, No:2, s. 223–244.

EUROPE COMMISSION, 8 Aralık 2016

“Car emissions: Commission opens infringement procedures against 7 Member States for breach of EU rules”, **European Commission**, (Çevrim içi) https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/IP_16_4214

FALKNER, R., H. STEPHAN, J. VOGLER, 2010

“International climate policy after Copenhagen: Towards a “building blocks” approach”, **Wiley Online Library**, 1/3, s. 252–262.

FAWCETT, L., A. HURRELL, 1995

Regionalism in world politics: regional organization and international order, Oxford University Press.

FEDERAL TRADE COMMISSION,
29 Mart 2016

“FTC Charges Volkswagen Deceived Consumers with Its “Clean Diesel” Campaign,
<https://www.ftc.gov/newsevents/news/press-releases/2016/03/ftc-charges-volkswagen-deceived-consumers-its-clean-diesel-campaign>

FLETCHER, S. R., 2005

“Global Climate Change: The Kyoto Protocol”, **Congressional Research Service, Library of Congress**

FORD, L., 2018

“Transnational actors in global environmental politics 1”, **Global Environmental Politics**, Routledge,

HABERTÜRK, 1 Mart 2016

“Volkswagen’in değeri yüzde 37 düştü.”
<https://www.haberturk.com/ekonomi/oto-mobil/haber/1131675-volkswagenin-degeri-yuzde-37-dustu>

HELD, D., C. ROGER, 2018

“Three models of global climate governance: From Kyoto to Paris and beyond”, **Global Policy**, 9/4, s. 527–537.

HURRELL, A., 2007

On Global Order: Power, Values, and the Constitution of International Society, Oxford University Press.

HUTCHINGS, K. 2018

Global Ethics: An Introduction, 2. Baskı, Polity Press.

INTERGOVERNMENTAL PANEL
ON CLIMATE CHANGE, 2014

“AR5 Climate Change 2014: Mitigation of Climate Change,”
<https://www.ipcc.ch/report/ar5/wg3/>

INTERGOVERNMENTAL PANEL
ON CLIMATE CHANGE, 2018

“Global Warming of 1.5 °C.”
<https://www.ipcc.ch/sr15/>

JACKSON, R., 2000

“The Global Covenant: Human Conduct in a World of States”, **The Global Covenant: Human Conduct in a World of States**, Oxford University Press.

JAMES, A., 1999

“The Practice of Sovereign Statehood in Contemporary International Society”, **Political Studies**, 47/ 3, s. 457–473.

KEOHANE, R., J. NYE, 2015

“Güç ve Karşılıklı Bağımlılığı Yeniden Ele Almak”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 12/46, s. 79–104.

KEOHANE, R., D.G. VICTOR, 2011

“The regime complex for climate change”, **Perspectives on Politics**, 9/1, s. 7–23.

KREIENKAMP, J., 2019

“The long road to Paris: The history of the global climate change regime”, **Global Governance Institute**.

LAFERRIÈRE, E., P. J., STOETT, 1999

“International relations theory and ecological thought: towards a synthesis”, **International Relations Theory and Ecological Thought**, Routledge.

LEE, K., 1995

“To De-Industrialize- Is it so irrational?”,
**The Politics of Nature Explorations in
green political theory**, Ed. Andrew
Dobson ve Paul Lucardie, s. 105–117.
Routledge.

LINKLATER, A., 1982

**Men and citizens in the theory of
international relations**, London.
Macmillan.

LINKLATER, A., 2001

“Citizenship, humanity, and
cosmopolitan harm conventions”,
International Political Science Review,
22/3, s. 261–277.

LINKLATER, A., 2015

Siyasal Topluluğun Dönüşümü,
Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi.

LIPSON, C., 1984

“International cooperation in economic
and security affairs”, **World Politics**,
37/1, s. 1–23.

LITTLE, R., 1995

“Neorealism and the English School: A Methodological, Ontological and Theoretical Reassessment”, **European Journal of International Relations**, C. 1, No:1, s. 9–34. <https://doi.org/10.1177/1354066195001001002>

MİLLİYET, 20 Ekim 2015

“Volkswagen’e Türkiye’den “ayıplı mal” davası.”, (Çevrim içi), <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/volkswagene-turkiyeden-ayipli-mal-davasi-2134909>

MINANO, D., J. LASH, L. FISHER, B.J. BULKIN, 1998

Safe Climate Sound Business An Action Agenda.

NEWELL, P., 2020

Global Green Politics, 2. Baskı, Cambridge University Press.

OBERGASSEL, W., C. ARENS, L. HERMWILLE, N. KREIBICH, F. MERSMANN, H. OTT, H. WANG-HELMREICH, 2018

“The calm before the storm: an assessment of the 23rd Climate Change Conference (COP 23) in Bonn”, **Environmental Law & Management**, 30/4, s. 104-113.

PIRAGES, D., 1997

“Ecological theory and international relations”, **Indiana Journal of Global Legal Studies**, 5/1, s. 53–63.

PINAR, H., 2016

“Volkswagen (VW) grubu dizel arabalarındaki emisyon manipülasyonu ve hukuki sonuçları”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, 74/2, s. 843-877

RAJAMANI, L., 2016

“The 2015 Paris Agreement: Interplay between hard, soft and non-obligations”, **Journal of Environmental Law**, 28/ 2, s. 337–358.

RICHARDSON, J. L., 2008

“The ethics of neoliberal institutionalism”, **The Oxford Handbook of International Relations**, s. 222–232).

ROWLANDS, I. H., 2001

“Transnational Corporations and Global Environmental Politics”, **Non-state Actors in World Politics**, Palgrave Macmillan, London, s. 133-149

SHAPCOTT, R., 2004

Justice, community and dialogue in international relations, Cambridge University Press, United Kingdom.

SLAUGHTER, A.M., 28 Aralık 2015

“The Paris Approach to Global Governance by Anne-Marie Slaughter-Project Syndicate”, **Project Syndicate**, (Çevrim içi) <https://www.project-syndicate.org/commentary/paris-agreement-model-for-global-governance-by-anne-marie-slaughter-2015-12>

SMITH, S., 1993

“Environment on the periphery of international relations: An explanation”, **Environmental Politics**, 2/4, s. 28–45. <https://doi.org/10.1080/09644019308414100>

SPROUT, H., M. SPROUT, 1965:

Ecological perspective on human affairs, Princeton University Press.

ŞAHİN, Ü., 2004

“Truva Atı olarak Sürdürülebilir Kalkınma”. **Üç Ekoloji**, No: 2, s. 1–16.

ŞAHİN, Ü., 2012

“Sunuş:Yeşil Düşünceden Yeşil Ekonomiye”, **Yeşil Ekonomi**, Ed. Ahmet Atıl Aşıcı, Ümit Şahin, Yeni İnsan Yayınevi, s. 22-34.

ŞAHİN, Ü., 2017

“Başlangıcından Bugüne Uluslararası İklim Değişikliği Rejimi”, **Uluslararası Çevre Rejimleri**, Ed. Gökhan Orhan, Semra Cerit Mazlum ve Yasemin Kaya, Dora Yayıncılık, s. 67–130.

THE CENTER CLIMATE
AND ENERGY SOLUTIONS, t.y.

“Climate Change 101 Local Action”.
https://www.unisdr.org/preventionweb/files/31016_climate101local1.pdf

ISO ADVISORY GROUP
ON SOCIAL RESPONSIBILITY, 2004

“Working Report on Social Responsibility”

UNCTAD, 1999

“The Social Responsibility of Transnational Corporations”, NY and Geneva: United Nations

UNFCCC, (t.y.-a)

“The Doha Amendment”, (Çevrim içi),
<https://unfccc.int/process/the-kyoto-protocol/the-doha-amendment>, 8
Temmuz 2022 tarihinde erişildi.

UNFCCC, (t.y.-b)

“What are governing, process management, subsidiary, constituted and concluded Bodies?”, (Çevrim içi).
<https://unfccc.int/process-and-meetings/bodies/the-big-picture/what-are-governing-process-management-subsidiary-constituted-and-concluded-bodies>, 1 Temmuz 2022 tarihinde erişildi.

UNFCCC, 1998

“KYOTO PROTOCOL TO THE UNITED NATIONS FRAMEWORK CONVENTION ON CLIMATE CHANGE UNITED NATIONS.”

UNFCCC, 2003

“İklim Özen Göstermek İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü için Kılavuz”. Bonn.
https://unfccc.int/resource/docs/publications/caring_trk.pdf

UNFCCC, 2005

“Decision 27/CMP.1 Procedures and mechanisms relating to compliance under the Kyoto Protocol”

UNFCCC, 2015

“Paris Agreement”

UNFCCC, 2016

“2050 pathways platform announcement.”

<https://unfccc.int/media/791675/2050-pathway-announcement-finalclean-3.pdf>

UNITED NATIONS, t.y.

“Commentary on the Norms on the Responsibilities of Transnational Corporations and Other Business Enterprises with regard to Human Rights”, (Çevrim içi)
<https://digitallibrary.un.org/record/501578?ln=en>, 5 Temmuz 2022 tarihinde erişildi.

US EPA (t.y.-a)

“Global Greenhouse Gas Emissions Data”, (Çevrim içi).
<https://www.epa.gov/ghgemissions/global-greenhouse-gas-emissions-data#Sector>, 17 Temmuz 2022 tarihinde erişildi.

US EPA, (t.y.-b)

“Learn About Volkswagen Violations”, (Çevrim içi),
<https://www.epa.gov/vw/learn-about-volkswagen-violations>, 1 Temmuz 2022

tarihinde erişildi.

ÜNVER AKIN, H., 2017

“Paris İklim Anlaşmasına Teorik Yaklaşım: Neo-Neo Tartışması, Eko-Marksizm ve Yeşil Kapitalizm”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, 14/ 54, s. 3–19.

VERAL, E., 2019

“Uluslararası Tehlikeli Atık ve Kimyasallar Politikalarında Güncel Gelişmeler”, **Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi**, 7/ 1, s. 1–11.

VINCENT, R.J., 1986

Human rights and international relations, Cambridge

VON BASSEWITZ, N., 2013:

“International Climate Change Policy:Where do we stand?”, **Climate Change: International Law and Global Governance**, s. 101–170.

WAEVER, O., 1996

“The rise and fall of the inter-paradigm debate”, ed. Steve Smith, Ken Booth ve Marysia Zalewski, **International Theory: Positivism and Beyond**, Cambridge University Press, s. 149-185.

WCED, 1987

“Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future Towards Sustainable Development 2. Part II. Common Challenges Population and Human Resources 4”

WHEELER, N., T. DUNNE, 1998

“Hedley Bull and Idea of a Universal Moral Community Fictional, Primordial or Imagined”, ed. B.A. Roberson, **International Society and the Development of International Relations Theory**, s. 43-58

WILLIAMS, J., 2010

The international society– World society distinction”, **Oxford Research Encyclopedia of International Studies**, Ed. Robert A. Denemark

YALVAÇ, F., 2010a

“Devlet”, **Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, Ed. Atilla Eralp İletişim, s. 15–51

YALVAÇ, F., 2010b

“Savaş ve Barış”, **Devlet ve Ötesi Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar**, Ed. Atilla Eralp İletişim, s. 251–285.

YAMIN, F., J. DEPLEDGE, 2004

The international climate change regime: a guide to rules, institutions and procedures, United Kingdom, Cambridge University Press